

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
KONSTITUCINĖS IR ADMINISTRACINĖS TEISĖS INSTITUTAS

DIANA ŽILINSKAJA
(Administracinės teisės studijų programa)

**ALKOHOLIO IR TABAKO PASIŪLOS IR PAKLAUSOS TEISINIO REGULIAVIMO
RAIDA LIETUVOS RESPUBLIKOJE**
Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Lek. dr. G. Vilkelis

Vilnius, 2013

TURINYS

IVADAS	4
1. ALKOHOLIO IR TABAKO PASIŪLA IR PAKLAUSA KAIP TEISINIO REGULIAVIMO OBJEKTAS	7
1.1. Alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių teisiniai apibrėžimai	7
1.2. Alkoholio ir tabako žala žmogaus sveikatai ir socialiniam gyvenimui	8
1.3. Tabako ir alkoholio pasiūla ir paklausa	11
2. ALKOHOLIO IR TABAKO PASIŪLOS IR PAKLAUSOS TEISINIS REGLAMENTAVIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOJE.....	14
2.1. Alkoholio kontrolės įstatymo ir Tabako kontrolės įstatymo priėmimas ir jų tikslų formulavimas.....	14
2.2. Valstybės monopolio gaminti stiprius alkoholinius gėrimus panaikinimas ir valstybinės tabako gamybos atsisakymas	20
2.3. Europos Sąjungos teisės aktų alkoholio ir tabako kontrolės srityje įgyvendinimas..	25
2.4. Naujų Alkoholio kontrolės įstatymo ir Tabako kontrolės įstatymo redakcijų priėmimas.....	30
2.5. Pasaulinės sveikatos organizacijos veiklos įtaka alkoholio ir tabako kontrolei Lietuvoje	33
3. TABAKO IR ALKOHOLIO PAKLAUSĄ IR PASIŪLĄ ĮTAKOJANČIŲ VEIKSNIŲ TEISINIO REGLAMENTAVIMO APŽVALGA	36
3.1. Tabako ir alkoholio reklama	36
3.2. Akcizo mokestis	43
3.3. Alkoholinių gėrimų ir tabako prieinamumo ribojimas	46
3.4. Alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių patrauklumo mažinimas	54
4. ALKOHOLIO IR TABAKO PASIŪLĄ IR PAKLAUSĄ REGLAMENTUOJANČIŲ TEISĖS NORMŲ ĮGYVENDINIMAS.....	59
4.1. Valstybinę alkoholio ir tabako kontrolę įgyvendinančios institucijos.....	59
4.2. Teismų praktikos, taikant alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą reglamentuojančius teisės aktus, trumpa apžvalga	63
5. ATLIKTO TYRIMO IR STATISTINĖS INFORMACIJOS ANALIZĖ.....	69
IŠVADOS	79
LITERATŪROS SĄRAŠAS	81
ANOTACIJA	91
ANNOTATION	91

SANTRAUKA	92
SUMMARY	93
PRIEDAI.....	94

IVADAS

Probleminė situacija. Moksliniais tyrimais įrodyta, kad tiek tabakas, tiek alkoholis neigiamai veikia žmogaus sveikatą ir yra laikomi svarbiais tam tikrų ligų rizikos faktoriais. Šių medžiagų vartojimas gali sukelti ne tik sunkius sveikatos sutrikimus, bet ir mirtį. Pavyzdžiui Lietuvoje nuo rūkymo sukeltų ligų kasmet prieš laiką miršta daugiau kaip 7000 gyventojų, kas sudaro 20 proc. bendrojo mirtingumo, o mirtys, susijusios su alkoholiu, vidutiniškai sudaro 10,4 proc.¹ Alkoholio ir tabako vartojimas laikomas viena svarbiausių sveikatos apsaugos sistemos, socialinio ir ekonominio gyvenimo problemų. Todėl valstybė siekdama mažinti bendrą alkoholio ir tabako suvartojimą bei jo pasekmes alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą reguliuoja teisinėmis priemonėmis.

Lietuvos Respublikos Seimo priimtoje Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje numatyta, kad pagrindinis jos tikslas yra sukurti aplinką plėtoti šalies materialinei ir dvasinei gerovei, kurią apibendrintai nusako žinių visuomenė, saugi visuomenė ir konkurencinga ekonomika. Viena iš ilgalaikių valstybės raidos prioritetų įgyvendinimo kryptių yra sveikatos apsauga. Sveikatos apsaugos politika Lietuvos Respublikoje formuojama siekiant tam tikrų bendrųjų tikslų. Vienas iš jų tai priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimo mažinimas ir prevencija. Siekiant šio tikslo alkoholio ir tabako pasiūla ir paklausa nuo pat nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje, tapo teisinio reguliavimo objektu.

Valstybinis alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos reguliavimas yra vienas iš būdų mažinti šių produktų vartojimą. Efektyviausios priemonės neigiamai veikiančios alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą yra reklamos draudimas, akcizo mokesčio didinimas, alkoholio ir tabako prieinamumo ribojimas bei jų patrauklumo mažinimas. Visos jos numatytos Lietuvos Respublikos alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą reglamentuojančiose teisės aktuose, tačiau jų turinys ir taikymo apimtis įvairiais nepriklausomybės laikotarpiais skyrėsi.

Alkoholio ir tabako kontrolę reglamentuojantys teisės aktai Lietuvos Respublikoje keitėsi ne kartą. Pavyzdžiui, 1995 metais priimtas Alkoholio kontrolės įstatymas buvo keistas daugiau nei 30 kartų, o 1996 metais priimtas Tabako kontrolės įstatymas – apie 20 kartų. Tokią dažną alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą reglamentuojančių teisės normų kaitą galima paaiškinti socialinės aplinkos permainingomis. Tačiau teisinis reguliavimas turi atitikti ne tik socialinės tikrovės dinamiką, bet ir teisinių santykių stabilumo principą bei nenukrypti nuo pagrindinio tikslo.

¹ Lietuvos Respublikos Seimo 1998-07-02 nutarimas Nr. VIII-833 „Dėl Lietuvos sveikatos programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 1998, Nr. 64-1842;

Temos aktualumas. Pagrindinis teisės aktų reglamentuojančių alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą tikslas yra mažinti alkoholio ir tabako vartojimą bei jų daromą žalą žmonių sveikatai. Analizuojant alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo raidą, t.y. esminius reguliavimo pokyčius ir juos lemiančias priežastis, galima įvertinti jo veiksmingumą ir išvengti klaidų ateityje. Tačiau iki šiol alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo pokyčiams daug dėmesio nebuvo skirta. Lietuvos administracinės teisės moksle šis klausimas nebuvo nuodugniau tyrinėtas.

Tyrimo objektas – alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo raida Lietuvos Respublikoje po Nepriklausomybės atkūrimo.

Tyrimo tikslas – sistemiškai išanalizuoti bei kritiškai įvertinti alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinį reguliavimą Lietuvos Respublikoje 1990 – 2013 metais.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo poreikį lemiančius veiksnius.
2. Apibendrinti ir pateikti esminius alkoholio ir tabako kontrolę reglamentuojančių teisės normų bei jų taikymo praktikos pokyčius Lietuvos Respublikoje po Nepriklausomybės atkūrimo.
3. Nustatyti priežastys ir sąlygas lemiančias dažną alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo kaitą.
4. Įvertinti formalųjį alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą reglamentuojančių teisės aktų veiksmingumą, t. y. šių teisės aktų planuojamo įgyvendinimo rezultato ir realios alkoholio ir tabako vartojimo situacijos santykį.

Tyrimo hipotezė. Pagrindinis alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo tikslas - šių produktų vartojimo ir jo neigiamų pasekmių sumažinimas – per visą Nepriklausomybės laikotarpį pasiektas nebuvo. Dažnai keisti ir tobulinti teisės aktai, reglamentuojantys alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą bei institucijos juos įgyvendinančios savo funkcijų tinkamai neatliko, alkoholio ir tabako vartojimas ne tik nesumažėjo, bet tam tikrais laikotarpiais net augo. Tokią hipotezę galime kelti remdamiesi pirminiais Statistikos departamento duomenimis. Pavyzdžiui alkoholinių gėrimų suvartojimas tenkantis vienam gyventojui 2000 m. buvo 7,8 litro, o 2007 m. šis rodiklis išaugo iki 11,2 litro.²

² Lietuvos statistikos departamento Rodiklių duomenų bazė. Interneto prieiga: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1366> (žiūrėta 2013-03-05);

Tyrime taikomi metodai:

dokumentų analizės (šių metodo pagalba analizuojami dokumentai – Lietuvos Respublikos ir Europos Sąjungos teisės aktai, teisės mokslininkų darbai, internetinė informacija, institucijų ataskaitos ir tyrimai);

sisteminės analizės (skatina sisteminių požiūrį į tyrimo objektą; taikomas sistemiskai analizuojant teisės aktus reglamentuojančius alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą bei apdorojant ir apibendrinant statistinę informaciją ir tyrimo medžiagą);

analitinis – kritinis (šio metodo pagalba vertinama tabako ir alkoholio pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo situacija Lietuvos Respublikoje; naudojamas apibendrinimams bei išvadoms formuluoti);

istorinis (šio metodo pagalba atskleidžiama alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo raida);

teleologinis (šio metodo pagalba nustatomos alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą reglamentuojančių teisės aktų priėmimo aplinkybės bei kokių tikslų juos priimdamas siekė įstatymų leidėjas).

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, 5 skyriai ir išvados. Pirmajame skyriuje aptariami veiksniai, kurie lemia, kad alkoholio ir tabako pasiūla ir paklausa reguliuojama teisinėmis priemonėmis. Antrajame skyriuje apžvelgiami svarbiausi socialiniai pokyčiai veikę alkoholio ir tabako kontrolės politikos įgyvendinimą. Trečiajame skyriuje pateikiama alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą įtakančių veiksnių (reklamos, akcizo mokesčio, priemonių mažinančių alkoholio ir tabako prieinamumą ir šių produktų patrauklumą vartotojui) teisinio reglamentavimo apžvalga. Ketvirtajame skyriuje aptariamas alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą reguliuojančių teisės normų įgyvendinimas, t. y. valstybinę tabako ir alkoholio kontrolę įgyvendinančių institucijų veikla ir teismų praktika. Penktajame skyriuje apibendrinami atlikto tyrimo rezultatai ir statistinė alkoholio ir tabako vartojimo informacija.

1. ALKOHOLIO IR TABAKO PASIŪLA IR PAKLAUSA KAIP TEISINIO REGULIAVIMO OBJEKTAS

Priimdama teisės aktus ir užtikrindama jų įgyvendinimą valstybė reguliuoja žmonių elgesį kreipdama jį norimą linkmę. Profesorius A. Vaišvila teisinį reguliavimą apibūdina kaip „tokią socialinio gyvenimo rūšį ar formą, kad teisinis poveikis žmonių elgesiui daromas teisės normomis ar teisės principais“.³ Prof. S. Vansevičius nurodo, kad „teisinis reguliavimas yra teisės veikimo dalis, apibūdinanti teisės poveikį subjektų elgesiui ir veiklai“.⁴ Teisiniu reguliavimu siekiama derinti skirtingų visuomenės grupių interesus užtikrinant jų pusiausvyrą ir palaikant visuomenėje socialinę santarvę. Teisinio reguliavimo objektu yra žmonių tarpusavio santykiai. „Visuomeniniai santykiai, kuriuos sureguliuoja teisė, yra laikomi teisiniais“.⁵ Tačiau teisės normos reguliuoja ne visus žmonių santykius, o tik reikšmingiausius ir kai būtina apsaugoti ar užtikrinti žmogaus teises. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas) 1996 m. gruodžio 19 d. nutarime yra nurodęs, kad „įstatymų normomis reguliuojami svarbiausi visuomenės gyvenimo klausimai. <...> tam tikri visuomenės prioritetiniai dalykai turi būti reguliuojami tik įstatymais. Demokratinėje visuomenėje prioritetas teikiamas žmogui, todėl viskas, kas susiję su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, reguliuojama įstatymais. Tai ir žmogaus teisių ir laisvių patvirtinimas, ir jų turinio apibrėžimas, ir apsaugos bei gynimo teisinės garantijos, ir leistinas jį apribojimas, ir kt.“⁶ Prekyba alkoholiniais gėrimais ir tabako gaminiais bei jų vartojimas į teisinio reguliavimo sritį patenka, nes alkoholio pasiūlos ir paklausos ribojimas susijęs su viešojo intereso – visuomenės ir žmogaus sveikatos – apsauga. Šiuos santykius Lietuvos Respublikoje reglamentuoja Tabako kontrolės įstatymas ir Alkoholio kontrolės įstatymas bei juos konkretizuojantys poįstatyminiai aktai. Šiais teisės aktais siekiama mažinti Lietuvos Respublikoje tabako gaminių ir alkoholinių gėrimų vartojimą, jų prieinamumą ir jų daromą žalą sveikatai ir ūkiui.

1.1 Alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių teisiniai apibrėžimai.

Be abejonės kiekvienas žmogus supranta alkoholio ir tabako sąvokų reikšmę, tačiau siekiant išvengti ginčų dėl tam tikrų produktų priskyrimo šioms kategorijoms, jos apibrėžiamos teisės aktuose. Alkoholio kontrolės įstatymo 2 str. 1 d. įtvirtinta: „alkoholinis gėrimas – gėrimas, kurio tūrinė etilo alkoholio koncentracija yra didesnė kaip 1,2 procento (alaus – didesnė kaip 0,5 procento)“, „etilo alkoholis – sotasis vienhidroksilis alkoholis, kuris veikia psichiką ir gali lemti

³ Vaišvila, A. (2000) *Teisės teorija*. Justitia, Vilnius, psl. 193;

⁴ Vansevičius, S. (2000) *Valstybės ir teisės teorija*. Justitia, Vilnius, psl. 192;

⁵ Baublys, L., Beinoravičius, D. ir kt. (2012) *Teisės teorijos įvadas*. Leidykla MES, Vilnius, psl. 196;

⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. gruodžio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės paslapčių ir jų apsaugos“ // Valstybės žinios, 1996, Nr. 126-2962;

pripratimą prie jo ir priklausomybę nuo jo“.⁷ Vadovaujantis šiais apibrėžimais visi produktai, kurių sudėtyje yra etilo alkoholio, bet jo tūrinė koncentracija yra mažesnė nei 1,2 proc. nelaikomi alkoholiniais gėrimais, pvz. gira, kefyras, parfumerija ir kt. Pirminėje įstatymo redakcijoje alkoholinis gėrimas buvo apibrėžiamas kaip gėrimas, kurio „tūrinė etilo alkoholio koncentracija sudaro nuo 1 iki 50 procentų“.⁸ Taigi naujoje įstatymo redakcijoje buvo padidinta nealkoholiniuose gėrimuose galima tūrinė etilo alkoholio koncentracija bei atsisakyta jos viršutinės ribos nustatymo, siekiant užtikrinti Europos Sąjungos teisėje įtvirtintą laisvo prekių judėjimo ir abipusio pripažinimo principų įgyvendinimą. Taip pat įstatyme pateikiamas alkoholinių produktų apibrėžimas: „alkoholio produktai – nedenatūruotas ir denatūruotas (įskaitant dehidratuotą) etilo alkoholis, alkoholiniai gėrimai, maistiniai ir nemaistiniai alkoholiniai tirpalai su kvapiųjų medžiagų priedais ir etilo alkoholio turinčios žaliavos“.⁹

Tabako kontrolės įstatyme nurodyta, kad tabakas tai „bulvinių šeimos tabako (*Nicotiana*) genties augalai (paprastasis tabakas (*Nicotiana tabacum*), kaimiškas tabakas (*Nicotiana rustica*) ir kiti), genetiškai modifikuoti ar nemodifikuoti, jų lapai ir kitos dalys“, o tabako gaminiai tai „rūkyti, uostyti, čiulpti ar kramtyti skirti gaminiai, pagaminti tik iš tabako (tiek genetiškai modifikuoto, tiek nemodifikuoto) arba kuriuose yra tabako“.¹⁰ Pirmojoje įstatymo redakcijoje tabako gaminių apibrėžimas buvo kiek platesnis: „tabako gaminiai - iš bulvinių šeimos tabako (*Nicotiana*) genties augalo (*Nicotiana tabacum*, *Nicotiana rustica* ir kitų rūšių) lapų pagaminti rūkalai (cigaretės, cigarilės, papirosai, cigarai, pypkinis tabakas, machorka, kramtomasis ir uostomasis tabakas), turintys nikotino, dervų ir kitų kenksmingų medžiagų bei sukeliantys nikotinizmą (priklausomybę nuo nikotino)“.¹¹ Naujam apibrėžime neužsimenama apie tabako sudėtyje esančias kenksmingas medžiagas ir jų sukeliamą priklausomybę, o atskirai pateikiami kai kurių iš jų apibrėžimai. Bet kokios sąvokos teisinis apibrėžimas turi būti aiškus bei pateikiantis esminius jos požymius, todėl manytina, kad pirminis apibrėžimas buvo tikslesnis.

1.2. Alkoholio ir tabako žala žmogaus sveikatai ir socialiniam gyvenimui

Alkoholizmas neša tokią žalą, kuri nesulyginama nei su badu, nei su gaisru, net nei su karais.

F. G. Uglov

Cigarečių rūkymas – taip pat eilinė narkotikų vartojimo forma, kuri kasmet nužudo daugiau žmonių negu, bet kuris kitas nelegalus narkotikas

M. Gosopas

Moksliniais tyrimais jau seniai įrodyta, kad alkoholis ir tabakas kenkia žmogaus sveikatai ir socialiniam gyvenimui sukeldami įvairias ligas ir net mirtį. Abu šie produktai savo sudėtyje

⁷ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1995, Nr. 44-1073 (aktuali 2013-07-23);

⁸ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1995, Nr. 44-1073 (aktuali iki 2004-05-01);

⁹ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1995, Nr. 44-1073 (aktuali 2013-07-23);

¹⁰ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 11-281 (aktuali 2013-07-23);

¹¹ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 11-281 (aktuali iki 2004-05-01);

turi kenksmingų medžiagų, kurių netoleruoja žmogaus organizmas ir kurios sukelia priklausomybę. Įvairiose visuomenės informavimo priemonėse daug kalbama apie alkoholio ir tabako daromą žalą, pateikiama statistinė informacija apie jų vartojimo mastus ir dėl to atsiradusias socialines problemas, tačiau alkoholio ir tabako vartojimas vis dar laikomas norma ir smerkiamas tik mažos dalies visuomenės atstovų.

Kaip jau minėta alkoholį žmonės gamino ir vartojo nuo senų laikų. „Vieni seniausių alkoholinių gėrimų – alus ir vynas – pradėti gaminti daugiau kaip prieš penkis tūkstančius metų Senovės Egipte ir Mesopotamijoje.“¹² Europoje šie gėrimai irgi buvo plačiai paplitę, tiek senovės antikos, tiek vėlesniais laikais. Alkoholis vartojamas įvairiais tikslais: medicinoje, kaip maisto produktas, dėl atpalaiduojančio poveikio, įvairiose religinėse ceremonijose ir pan. Ilgą laiką buvo tikėta, kad alkoholis turi gydomųjų savybių, todėl iki dvidešimto amžiaus pirmosios pusės, t.y. modernios medicinos atsiradimo, jis buvo naudojamas kaip vaistas. Tik atlikus tikslius mokslinius tyrimus buvo nustatyta, kad alkoholis yra „maždaug 9 proc. visų žmonių ligų priežastis. Be priklausomybės, jis gali sukelti per 60 skirtingų ligų ir sutrikimų: psichikos ir elgesio pokyčius, traumas, skrandžio ir žarnyno veiklos sutrikimus, įvairius vėžinius susirgimus, širdies, plaučių, kepenų, skeleto“¹³ ir kitas ligas ar net mirtį. Higienos instituto Sveikatos informacijos centro duomenimis, 2011 metais dėl alkoholio vartojimo Lietuvoje mirė 927 žmonės. „Dažniausios alkoholio vartojimo sukeltos mirties priežastys buvo alkoholinė kepenų liga (49 %), atsitiktinis apsinuodijimas alkoholiu (33,2 %) ir alkoholinė kardiomiopatija (12,7 %).“¹⁴

1975 metais Pasaulio sveikatos organizacija (toliau – PSO) pripažino alkoholį narkotiku, ardančiu sveikatą. Dar 1949 metais V. K. Fiodorovas, artimiausias I. P. Pavlovo mokinys, straipsnyje „Apie pirminį narkotikų poveikį“ rašė, kad „alkoholis yra narkotikas ir kaip kiekvienas narkotikas turi savo ypatumus, ir tik detalėse skiriasi nuo kitų narkotikų: visos alkoholio poveikio fazės į CNS (centrinę nervų sistemą) yra ištemptos ... euforija naudojant alkoholį labiau matoma, kuo ir paaiškinama žmogiškos visuomenės trauka prie alkoholio“.¹⁵ Alkoholiniuose gėrimo esantis etanolis sukelia priklausomybę ir padidina įvairių socialinių žalų, pvz. smurto, riziką. „Mintis, kad „alkoholizmas“ yra liga, išplito devyniolikame amžiuje, kai daugelyje Europos šalių įsikūrė „alkoholikams“ gydyti skirtos prieglaudos ar įstaigos“.¹⁶ Tačiau į

¹² Faktai apie alkoholį. Interneto prieiga: <http://www.veidas.lt/faktai-apie-alkoholi> (žiūrėta 2013-08-10);

¹³ Ten pat;

¹⁴ Alkoholio vartojimas ir jo padariniai Lietuvoje. Interneto prieiga: <http://www.ntakd.lt/statistika#Alkoholio%20vartojimas> (žiūrėta 2013-08-10);

¹⁵ Apie alkoholį. Interneto prieiga: <http://www.utenavsb.lt/lt/naujienos/2012-m/spalis/1/apie-alkoholi> (žiūrėta 2013-08-10);

¹⁶ Alkoholis Europoje visuomenės sveikatos požiūriu. Interneto prieiga: http://ec.europa.eu/health_eu/doc/alcoholineu_sum_lt_en.pdf (žiūrėta 2013-08-10);

su girtuoklystę susijusias socialines problemas pirmieji atkreipė dėmesį jau egiptiečiai ir apmokestino alų, motyvuodami tuo, kad „reikia lėšų paminklų, piramidžių ir mauzoliejų statybai, viešuosius darbus finansuoti ir girtuoklystei pažaboti“.¹⁷ Alkoholizmas yra įvairių šiuolaikinės visuomenės socialinių problemų, tokių kaip bedarbystė, smurtas šeimoje, nusikalstamumas, savižudybės ir kitos, priežastimi. „Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenimis, 2011 m. 698 asmenys pirmą kartą kreipėsi į gydymo įstaigas dėl alkoholinės psichozės, 1,5 tūkst. asmenų – dėl lėtinio alkoholizmo. 2011 m. pabaigoje gydymo įstaigose gydėsi 51,9 tūkst. lėtiniu alkoholizmu sergančių asmenų.“¹⁸

Pateikti statistiniai duomenys rodo, kad alkoholio vartojimo pasekmės, tokios kaip asmens visuomeninio ir socialinio aktyvumo sumažėjimas, sveikatos pablogėjimas ar mirtis nuo alkoholizmo, veikia ne tik atskirą žmogų, bet ir visą visuomenę. Todėl būtina kovoti su alkoholizmo priežastimis tiek teisinėmis priemonėmis mažinant alkoholinių gėrimų pasiūlą ir paklausą, tiek socialinėmis įdiegiant įvairias prevencines programas.

Alkoholio priimtinumu visuomenei ir vartojimo visuotinumui prilysta tabakas. „2011 m. Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento atliko Tabako, alkoholio ir kanapių vartojimo paplitimo tarp suaugusių (18 -64 m.) Lietuvos gyventojų tyrimo duomenimis šiuo metu Lietuvoje rūko beveik trečdalis gyventojų (31 proc.) - 48 proc. vyrų ir 15 proc. moterų.“¹⁹ Panašūs duomenys yra ir kitose pasaulio valstybėse. Tabako gaminių vartojimas yra taip paplitęs dėl jo dūmuose esančio nikotino sukeltos stiprios fizinės ir psichologinės priklausomybės. Jis turi trumpalaikį stimuliuojantį poveikį bei sąlygoja poreikį nuolat rūkyti ir palaikyti reikiamą šios medžiagos koncentraciją kraujyje.

Tabaką, kaip ir alkoholį, žmonės vartoja nuo senų laikų. „Tabako rūkymas cigarais ir pypkėmis buvo indėnų kultūros dalimi dar iki europiečiams atrandant Ameriką – rūkymas aptinkamas majų mene maždaug nuo 500 m. e. m. Majai taip pat naudojo tabaką kaip vaistą nuo daugelio ligų, ir priskyrė jam magiškas galias. <...> XVI a. rūkymas buvo labiausiai paplitęs tarp jūreivių, amžiaus pabaigoje pradėjo skverbtis į Europos visuomenes.“²⁰ Po pirmojo pasaulinio karo visoje Europoje įsigaliojo rūkymo mada, „cigarečių rūkymas buvo reklamuojamas kaip prabangaus, lengvo gyvenimo dalis, visuomenei tapo priimtinas moterų rūkymas“.²¹ Rūkymo žala sveikatai susirūpinta iškart po to, kai pradėjo plisti Europoje, tačiau jo sąsajos su ligomis mokslininkų galutinai įrodytos tik XX a. 6 ir 7 dešimtmečiuose.

¹⁷ Brownlee, N. (2006) *Alkoholis – serija faktai*. UAB „Kitos knygos“, Kaunas, psl. 106;

¹⁸ Alkoholio vartojimas ir jo padariniai Lietuvoje. Interneto prieiga:

<http://www.ntakd.lt/statistika#Alkoholio%20vartojimas> (žiūrėta 2013-08-10);

¹⁹ Tabako vartojimas ir padariniai. Interneto prieiga: <http://www.ntakd.lt/statistika/21-statistika/852-tabakas> (žiūrėta 2013-08-10);

²⁰ Rūkymo istorija. Interneto prieiga: <http://www.e-cigarettes.lt/content/11-rukymo-istorija> (žiūrėta 2013-08-10);

²¹ Ten pat;

Tabako vartojimas bet kokia forma, taip pat ir pasyvus, yra labai žalingi sveikatai, nes padidina riziką susirgti tam tikromis ligomis. PSO nurodo, kad „rūkymas lemia iki 40% mirčių nuo išeminės širdies ligos, 30% mirčių nuo vėžio ir 70-80% mirčių nuo lėtinio bronchito ir emfizemos; todėl tabako rūkymas yra svarbiausia išorinė ir išvengiama šių ligų priežastis“.²² „Higienos instituto Sveikatos informacijos centro duomenimis, 2011 m. nuo su rūkymu susijusių piktybinių navikų Lietuvoje mirė 1645 žmonės, arba 68 žmonėmis daugiau nei 2010 m. Dauguma (84,1 %) mirusiųjų nuo šių piktybinių navikų buvo vyrai.“²³ Europoje šis skaičius siekia beveik 700 tūkstančių mirčių per metus, o visame pasaulyje beveik 6 mln. PSO prognozuoja, kad nesiimant reikiamų priemonių, šis skaičius 2030 metais gali išaugti iki 8 milijonų. Siekiant išvengti tokios situacijos būtina vykdyti griežtą tabako kontrolės politiką. PSO Tabako kontrolės konvencijoje numatyta, kad „tabako epidemijos paplitimas yra pasaulinė problema, turinti sunkių pasekmių visuomenės sveikatai ir reikalaujanti kuo platesnio tarptautinio masto bendradarbiavimo bei veiksmingo, tinkamo ir visapusiško visų valstybių reagavimo“.²⁴ Šios nuostatos įgyvendinimas pastebimas ES tabako kontrolės politikoje, siekiu griežtinti Tabako direktyvą įvedant daugiau apribojimų. Be to pastaraisiais metais visuomenės informavimo priemonėse padaugėjo socialinės reklamos smerkiančios rūkymą ir skatinančios atsisakyti priklausomybės, kas rodo, kad visuomenėje pagaliau paplito nuomonė, jog rūkymas yra rimta problema, kurią būtina spręsti.

Alkoholis ir tabakas, nepaisant jų vartojimo sukeltų pasekmių, išlieka gana populiariomis prekėmis. Jų vartojimas visuomenėje toleruojamas, o tam tikrais atvejais net skatinamas. Įvairiomis formomis pateikiama informacija apie alkoholio ir tabako žalingą poveikį žmogaus organizmui nesustabdo nuo jų vartojimo. Todėl valstybė imasi įvairių priemonių siekdama reguliuoti alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą tam, kad šių produktų būtų suvartojama kuo mažiau, o tai savo ruožtu lemtų mažesnę mirčių ir kitų neigiamų pasekmių skaičių.

1.3. Tabako ir alkoholio pasiūla ir paklausa

Ekonomistų teigimu paklausa ir pasiūla nusako rinkos dalyvių, t. y. vartotojų ir gamintojų, elgseną rinkoje. „Paklausa – tai prekės kiekis, kurį vartotojas nori ir gali pirkti atsižvelgdamas į šios prekės rinkos kainą“, o „pasiūla yra prekės kiekis, kurį gamintojas gamina

²² Tabako pasekmės sveikatai. Kauno medicinos akademija LR Konstituciniam teismui. 1997 01 20. Interneto prieiga: <http://www.stok.lt/5reakcija/reakcija10.html> (žiūrėta 2013-08-10);

²³ Tabako vartojimas ir padariniai. Interneto prieiga: <http://www.ntakd.lt/statistika/21-statistika/852-tabakas> (žiūrėta 2013-08-10);

²⁴ Pasaulio sveikatos organizacijos tabako kontrolės pagrindų konvencija. 2003 m. gegužės 23 d. // Valstybės žinios, 2004, Nr.: 152 -5538;

ir pateikia rinkai atsižvelgdamas į prekės kainą“.²⁵ Paklausa nurodo vartotojo norus, t.y. kokią prekę jis nori įsigyti bei jo galimybes, t. y. ar jis finansiškai išgali ją nusipirkti. Taigi „paklausa išreiškia ryšį tarp perkamos prekės kiekio ir jos kainos“.²⁶ Visgi perkamų prekių kiekį lemia ne tik kaina. Paklausai svarbūs yra ir kiti veiksniai, tokie kaip kitų prekių kaina, vartotojo pomėgiai, finansinės galimybės. Visų minėtų veiksnių kitimas veikia prekės paklausą, t. y. ji arba mažėja arba didėja. Taigi paklausa parodo vartotojo elgesį rinkoje, tuo tarpu pasiūla – gamintojų. „Prekės kiekis, kurį gamina ir pateikia rinkai gamintojas, susijęs su jos kaina ir gamybos išlaidomis.“²⁷ Prekės kiekio, gamintojo pateikiamo rinkai, priklausomybę nuo prekės kainos kaip tik ir išreiškia pasiūla. Pasiūlą, kaip ir paklausą, lemia tam tikri išorės veiksniai, t. y. konkrečios prekės ir kitų prekių kainos, gamybos technologija, gamybos išteklių kainos ir kt. Kintant šiems veiksniams, kinta ir pasiūla.

Rinką galime apibūdinti kaip „ekonominę mainų sistemą, kurioje sąveikauja dvi grupės rinkos subjektų, turinčių skirtingus interesus: pirkėjai ir pardavėjai“.²⁸ Vartotojų ir gamintojų priešingi interesai suderinami rinkos savireguliacijos mechanizmo, t. y. konkurencijos, paklausos, pasiūlos bei kainų sistemos, pagalba. Visgi šis mechanizmas ne visada pajėgus užtikrinti pirkėjų, kaip silpnosios rinkos dalyvių grupės, interesus. Tai reiškia, kad rinka, pagrįsta konkurenciniu mechanizmu, nors ir yra efektyvi ūkininkavimo forma, turi savo trūkumų, kurie pašalinami valstybinio reguliavimo priemonėmis. Kaip vieną iš tokių trūkumų ekonomistai įvardija informacijos asimetriją, t. y. situaciją, kai vienu rinkos dalyvių informuotumas apie prekę yra geresnis nei kitų. Tokiu atveju tinkamą vartotojo informavimą apie prekę turi užtikrinti valstybė. Ypač tai pasakytina apie sveikatai žalingas prekes, kurių vartojimą valstybė siekia riboti. Kitas rinkos trūkumas tai prekių gamybos šalutinis poveikis. Dažniausiai nurodomi aplinkos tarša, transporto kamščiai, triukšmas. Valstybė siekdama jį neutralizuoti nustato specialias veiklos taisykles, apribojimus bei žalos atlyginimo mechanizmus.

Visi aukščiau nurodyti teiginiai apie pasiūlą ir paklausą bei rinkos trūkumus tinka ir tabako bei alkoholio rinkoms. Kadangi tabakas ir alkoholis priskiriami prekėms žalingoms žmogaus organizmui, valstybė imasi teisinėmis priemonėmis reguliuoti šių prekių rinką. Siekdama apsaugoti vartotojo interesus ir turėdama tikslą mažinti tabako bei alkoholio pasiūlą ir paklausą valstybė nustato įvairius apribojimus šių prekių prekybai, gamybai, reklamai ir kt. Alkoholio ir tabako paklausą ir pasiūlą lemia ne tik šių prekių kaina ar vartotojo poreikiai, bet ir, didžia dalimi, valstybės vykdoma alkoholio ir tabako kontrolės politika. Prie veiksnių lemiančių

²⁵ Davulis, G. (2009) *Ekonomikos teorija. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*. Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, psl. 73 ir 77;

²⁶ Ten pat, psl. 73;

²⁷ Ten pat, psl. 77;

²⁸ Ten pat, psl. 72;

alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą galime priskirti šių prekių reklamos ribojimus, prieinamumą ribojančias priemones, akcizų mokesčio didinimą, prekių patrauklumą mažinančias priemones ir kt. Šios įstatymuose numatytos alkoholio ir tabako vartojimą turėsiančios mažinti priemonės vienokią ar kitokią įtaką pasiūlai ir paklausai darė visą Lietuvos Respublikos nepriklausomybės laikotarpį. Jų reguliavimo raida bus aptarta kituose darbo skyriuose.

Apibendrinami pateiktą informaciją apie alkoholio ir tabako žalą žmogui bei apie šių produktų pasiūlą ir paklausą, galime teigti, kad tai specifinės prekės, kurių pardavimas ir vartojimas turi būti griežtai valstybės reguliuojamas, tuo pačiu nepažeidžiant laisvos rinkos principų ir gamintojų teisėtų interesų. Konstitucinis Teismas 1996 m. spalio 6 d. nutarime yra nurodęs, kad „teisinis reguliavimas – tai tam tikros socialinės tvarkos nustatymo forma. Teisinio reguliavimo ypatumai priklauso nuo reguliuojamų visuomeninių santykių specifikos“.²⁹ Tabako kontrolės įstatyme įtvirtinta, kad „tabako gaminiai yra priskiriami specialioms gaminiams, kurių gamybai, prekybai, įvežimui, importui, reklamai, kitoms su jais susijusioms veiklos rūšims ir vartojimui pagal šį ir kitus įstatymus bei teisės aktus taikomas ypatingas valstybinis teisinis reglamentavimas“.³⁰ Tas pats pasakytina ir apie alkoholinius gėrimus. Konstitucinis Teismas yra pripažinęs, kad „žmogaus ir visuomenės sveikata yra viena svarbiausių visuomenės vertybių“³¹, todėl siekdama ją saugoti valstybė teisinėmis priemonėmis reguliuoja alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą. Jau minėtame nutarime Konstitucinis Teismas taip pat nurodė, kad „asmens ūkinės veiklos laisvė gali būti ribojama, kai yra būtina ginti vartotojų interesus, saugoti sąžiningą konkurenciją, kitas Konstitucijoje įtvirtintas vertybes. Įstatyme nustatyti draudimai turi būti pagrįsti, adekvatūs siekiamam tikslui, nediskriminaciniai, aiškiai suformuluoti“.³² Tai reiškia, kad reguliuojant alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą būtina užtikrinti pusiausvyrą tarp ūkinės veiklos laisvės principo ir siekio apsaugoti visuomenės sveikatą. Nuo pat nepriklausomybės atkūrimo alkoholiniai gėrimai ir tabako gaminiai buvo išskirti iš kitų prekių ir prekyba jais reglamentuojama griežčiau. Tuo laikotarpiu kai Lietuva įėjo į TSRS sudėtį tam tikra alkoholio ir tabako kontrolės politika egzistavo, tačiau ji buvo diktuota Maskvos ir Lietuvos institucijos šioje srityje jokių savarankiškų sprendimų nepriiminėjo. Be to tais laikais egzistavo planinė ekonomika ir buvo visiškai monopolizuota šių prekių gamyba, todėl šiame darbe šis laikotarpis aptarinėjamas nebus.

²⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarimas „Dėl Telekomunikacijų įstatymo“ // Valstybės žinios, 1999, Nr. 85-2548;

³⁰ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 11-281 (aktuali 2013-07-23);

³¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 11 d. nutarimas „Dėl sveikatos sistemos finansavimo, mokslo ir švietimo sistemos ilgalaikio finansavimo, valstybės biudžeto projekto rengimo ir sudarymo“ // Valstybės žinios, 2002, Nr. 72-3080;

³² Ten pat;

2. ALKOHOLIO IR TABAKO PASIŪLOS IR PAKLAUSOS TEISINIS REGLAMENTAVIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOJE

Nemažėjantis alkoholinių gėrimų bei tabako gaminių vartojimas yra beveik visų pasaulio valstybių problema. 2012 metais „visame pasaulyje buvo išgerta beveik 28 milijardai litrų alkoholio, o tai 2 procentais daugiau nei metais anksčiau“.³³ Rūkančių žmonių skaičius irgi pribloškia – tai apie 1,1 mlrd. pasaulio gyventojų.³⁴ Tabako gaminių ir alkoholinių gėrimų vartojimo mažinimas yra vienas svarbiausių pasaulio valstybių uždavinių susijusių su visuomenės sveikata. Be įvairių socialinių programų, pvz. pasaulyje gana plačiai paplitusių mokyklinių švietimo programų apie rūkymo ir alkoholio vartojimo žalą, šiam uždaviniui spęsti naudojamos taip pat teisinės priemonės, t. y. alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinis reguliavimas.

Daugelis pasaulio šalių savo teisės aktais išskiria alkoholį ir tabaką iš kitų prekių ir nustato jiems specialų teisinį reguliavimą. Alkoholio ir tabako gamybai ir prekybai taikomi griežtesni reikalavimai, nustatomi jų vartojimo ribojimai bei numatoma atsakomybė už jų pažeidimą. Kovoiant su besaikiu alkoholio ir tabako vartojimu taip pat naudojamos įvairios rinkos reguliavimo priemonės, pvz. licencijavimas. Teisės aktuose įtvirtinami tokie draudimai ir ribojimai, kurie, specialistų manymu, neigiamai veikia alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą, t.y. mažėja pateikiamų rinkai ir suvartojamų produktų kiekis.

Alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo priemonės Lietuvos Respublikoje įtvirtintos Alkoholio kontrolės įstatyme ir Tabako kontrolės įstatyme, o detalizuojamos poįstatyminiuose aktuose. Toliau šiame skyriuje aptarsime minėtų įstatymų priėmimą, jų kaitą panaikinus valstybės monopolį stipraus alkoholio gamybai, atsisakius valstybinės tabako gamybos ir įstojus į Europos Sąjungą bei naujų įstatymų redakcijų priėmimą. Tolesnė teisinio reglamentavimo kaita bus aptarta kitame šio darbo skyriuje.

2.1. Alkoholio kontrolės įstatymo ir Tabako kontrolės įstatymo priėmimas ir jų tikslų formulavimas

Alkoholio ir tabako kontrolės politikos esminis tikslas mažinti šių prekių vartojimą bei jų sukeliamą žalą. Valstybė alkoholio ir tabako kontrolę vykdo Alkoholio kontrolės įstatymo ir Tabako kontrolės įstatymo pagrindu. Šiuose įstatymuose įtvirtintos pagrindinės alkoholio ir tabako kontrolės politikos kryptys ir gairės. Alkoholio ir tabako kontrolės 2012 – 2014 metų

³³ Pasaulinį alkoholio vartojimą keliai kinai, rusai pozicijų neužleidžia. Interneto prieiga: <http://www.delfi.lt/news/daily/world/pasaulini-alkoholio-vartojima-keliai-kinai-rusai-poziciju-neuzleidzia.d?id=61674085#ixzz2bfHEfUkr> (žiūrėta 2013-08-11);

³⁴ Danila, E. (2001) „Rūkymo paplitimas, mirtingumas nuo rūkymo sukeltų ligų, ekonominė žala“. *Biomedicina*, T.1, Nr.1, rugpjūtis. Interneto prieiga: http://www.e-biblioteka.lt/resursai/Ziniasklaida/Medicine/Biomedicina/2001/BM_2001_01_1048.pdf (žiūrėta 2013-08-11);

programoje numatyta, kad „Lietuvoje alkoholio ir tabako kontrolės politika pradėta vykdyti priėmus Alkoholio kontrolės įstatymą ir Tabako kontrolės įstatymą“.³⁵

Pagrindiniu ir aukščiausią teisinę galią turinčiu teisės aktu laikoma Konstitucija. Konstitucija nustato šalies teisinės sistemos pagrindus, joje įtvirtinti principai lemia teisinio reguliavimo kryptį. Priimami įstatymai ir kiti teisės aktai įgyvendina Konstitucijos nuostatas ir negali jai prieštarauti. 1992 metais priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija³⁶ įtvirtina pagrindines žmogaus teises, valstybinės valdžios institucijų sistemą ir jos funkcionavimo pagrindus bei „svarbiausius Lietuvos valstybinio gyvenimo principus, didžiausias konstitucines vertybes ir siekius“.³⁷ Viena iš tokių vertybių ir siekių yra žmonių sveikata. Konstitucijos 53 str. 1 d. įtvirtinta: „Valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir laiduoja medicinos pagalbą bei paslaugas žmogui susirgus“.³⁸ Viename iš savo nutarimų Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad „rūpinimasis žmonių sveikata traktuotinas kaip valstybės funkcija (Konstitucinio Teismo 2002 m. sausio 14 d. nutarimas). Iš Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalies nuostatos, jog valstybės rūpinasi žmonių sveikata, išplaukia, kad žmonių sveikatos apsauga yra konstituciškai svarbus tikslas, viešasis interesas“.³⁹ Siekdama įgyvendinti šią funkciją valstybė priima įstatymus, kurie skirti žmonių sveikatos apsaugai užtikrinti, tame tarpe alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą reguliuojančius teisės aktus.

Alkoholio kontrolės įstatymas priimtas 1995 m. balandžio 18 d., įsigaliojo 1995 m. gegužės 27 d. Įstatymo projektą „dvejus metus rengė prie Seimo Sveikatos reikalų komiteto sudaryta darbo grupė. Ją sudarė Seimo nariai, įvairių valstybės žinybų specialistai bei visuomeninių organizacijų atstovai. Seimas priėmė dešimtą kompromisinį įstatymo variantą“.⁴⁰ Toks susidomėjimas šiuo įstatymu bei aršios diskusijos dėl jo nuostatų rodo, kad tuo metu alkoholio vartojimas ir jo sukeltos pasekmės buvo gana opi problema. Po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje stipriai išaugus alkoholio vartojimo mastams imta formuoti alkoholio kontrolės politiką, turėjusią pažaboti šią tendenciją. Jos išeities tašku ir tapo Alkoholio kontrolės įstatymas.

Įstatymo projektas Seimui buvo pateiktas kaip gyventojų sveikatos politikos dokumentas, rodantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės pasiryžimą formuoti nacionalinę alkoholio kontrolės politiką. Projekto svarstymo Seime metu Seimo narys A. Pocius pasakė, kad „šis įstatymas nėra

³⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011-09-14 nutarimas Nr. 1080 „Dėl alkoholio ir tabako kontrolės 2012 – 2014 metų programos (tarpinstitucinio veiklos plano) patvirtinimo“, Valstybės žinios, 2011, Nr.: 115 -5415;

³⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014;

³⁷ Birmontienė, T., Jarašiūnas, E. (2012) *Lietuvos konstitucinė teisė*. Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, psl. 236;

³⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014;

³⁹ Lietuvos respublikos Konstitucinio Tesimo 2004 m. sausio 26 d. nutarimas „Dėl Alkoholio kontrolės įstatymo ir alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių“ // Valstybės žinios, 2004, Nr. 15-465;

⁴⁰ J. Tonkūnas (2003) „Alkoholio kontrolės būklė Lietuvoje“. Interneto prieiga:

http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030207/visu_02.html (žiūrėta 2013-04-05);

karo paskelbimas alkoholiui, tai tik bandymas įvesti šokią tokią tvarką. Jis daugeliu atžvilgių yra per daug liberalus, bet pradžioje gal toks ir reikalingas. Paskui turėtų būti radikalesni žingsniai. Į tikslą eikim pamažu“.⁴¹ Kitas Seimo narys V. Astrauskas teigė, kad „tai svarbus, sudėtingas ir gana sunkiai realizuojamas įstatymas, kuriame susikerta valstybės, visuomeniniai ir asmeniniai interesai“.⁴² Svarstant Alkoholio kontrolės įstatymo projektą jo svarba buvo pabrėžiama visų Seimo posėdžių metu, teigta, kad „nuo jo priklausys daugelis dalykų. Visų pirma priklausys šalies ekonomika, <...> ateinančios kartos sveikata ir gerovė. Ir tai, kiek bus šalyje piktnaudžiaujančių alkoholiu, kiek bus sergančių alkoholizmo liga“.⁴³ Tačiau kai kurie Seimo nariai laikėsi nuomonės, kad „įstatymo priėmimas neišspręstų klausimo (nesumažėtų alkoholio vartojimas). Ar tai yra panacėja, t. y. receptas, kai išgėrus tą vaistą, pagal įstatymą viskas išsispręs?“.⁴⁴ Nors įstatymo projektas Seime buvo vertinamas prieštaringai, priėmus įstatymą jį „teigiamai įvertino kompetentingi kitų šalių specialistai, jis išverstas į anglų kalbą. Prof. dr. L.Griciūtė „Lietuvos ryte“ (1995 m. balandžio 27 d.) rašė, kad šis įstatymas nuteikia teisingai veikti alkoholio vartojimo plitimo atžvilgiu.“⁴⁵ Alkoholio kontrolės įstatymo priėmimas tapo tik pirmu žingsniu formuojant alkoholio kontrolės politiką, kurios tolesnis vykdymas iš esmės priklausė nuo sėkmingo šio įstatymo įgyvendinimo.

Tabako kontrolės politikai svarbią reikšmę turi 1995 metais priimtas bei 1996 m. vasario 7 d. įsigaliojęs Tabako kontrolės įstatymas. Tabako produktų kontrolės įstatymo projektas Seimui buvo pateiktas 1994 m. kovo 24 d. Jame numatyti tabako produktų vartojimo ribojimai, visų pirma, turėjo tikslą ginti nerūkančiųjų teisę į sveiką, be tabako dūmų aplinką. „Kadangi Lietuva yra Pasaulio sveikatos organizacijos narė, rengiant šį įstatymo projektą buvo remtasi Pasaulio sveikatos organizacijos rekomendacijomis ir įvairių pasaulio šalių patyrimu. Iš jų įstatymų paimta visa <...> kas buvo reikalingiausia ir tinkamiausia Lietuvos sąlygomis. Įstatymo projektas apėmė visas su tabaku susijusias veiklos sritis, pradedant rūkalų gamyba ir baigiant tabako gaminių apribojimu“.⁴⁶ Kaip ir Alkoholio kontrolės įstatymo, taip ir Tabako kontrolės įstatymo, projektas Seime buvo įvertintas prieštaringai. Teigta, kad „reikėtų daugiau dėmesio

⁴¹ Alkoholio kontrolės įstatymo projekto Nr. 642(3) svarstymo Seime 1994-05-14 stenograma;

⁴² Ten pat;

⁴³ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo ir Lietuvos Respublikos įstatymo "Dėl Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo dalinio pakeitimo ir papildymo" projektai Nr.625, 626, 642, 642 pirmojo svarstymo seimo 1993-12-16 stenograma;

⁴⁴ Alkoholio kontrolės įstatymo, nutarimo "Dėl LR alkoholio kontrolės įstatymo 37 straipsnyje nurodytų straipsnių įgyvendinimo" Nr.642(3), nutarimo "Dėl LR įmonių įstatymo dalinio pakeitimo ir papildymo" Nr.625(2) ir įstatymo "Dėl LR biudžetinės sandaros įstatymo 12 str. pakeitimo ir papildymo" Nr.888 projektų svarstymo Seime 1994-04-26 stenograma;

⁴⁵ J. Tonkūnas (2003) „Alkoholio kontrolės būklė Lietuvoje“. Interneto prieiga:

http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030207/visu_02.html (žiūrėta 2013-04-05);

⁴⁶ Lietuvos Respublikos tabako produktų kontrolės įstatymo projekto Nr. 126 pateikimo Seimui 1994-03-24 stenograma;

kreipti ne į draudimą, bet į visuomenės, jaunimo švietimą ir skatinti kad ir atlyginimais“⁴⁷ bei, kad „įstatyme yra pakankamai daug draudimų ir apribojimų. Kokie jie yra, tai įstatymo praktiškai įgyvendinti nebus įmanoma, o neveikiantis įstatymas neduos jokios naudos nei biudžetui, nei žmogaus sveikatai, o sudarys tikrai palankias sąlygas kontrabandininkams“.⁴⁸ Tuo tarpu kiti Seimo nariai jį vertino kaip „vieną iš profesionaliausiai parengtų įstatymų apie sveikatos politikos formavimą Lietuvoje“ motyvuojant tuo, kad „šis įstatymas buvo rengtas beveik trejus metus. Kauno medicinos akademijos sveikatos centre buvo atlikta didžiulė mokslinė ekspertizė <...> įstatymas buvo įvertintas įvairių ekspertų, netgi pačios “Philips Morris”. Įstatymo priėmimo metu Seimo nariai pasidalino į dvi grupes vieni atstovavo pramonės interesus ir busimu įstatymu siekė „subalansuoti Vyriausybės, gamintojų, ūkininkų, rūkančiųjų ir nerūkančiųjų interesus“⁴⁹, kiti ginė visuomenės sveikatos interesus ir įstatymui kėlė tikslą „mažinti rūkalų suvartojimą, juose esančių kenksmingų medžiagų poveikį sveikatai, rūkymo daromą žalą ūkiui; ginti nerūkančiųjų teisę į sveiką, be tabako dūmų aplinką“⁵⁰. Visgi kompromisas buvo pasiektas. Priimtas „įstatymas Lietuvą išgarsino kaip valstybę, turinčią labai pažangią tabako kontrolės teisinę bazę, kuri buvo paremta tuomet galiojusiomis Pasaulinės sveikatos organizacijos, Lietuvos bei kitų šalių mokslininkų rekomendacijomis. Dauguma šalių galėjo tik pavydėti tokio požiūrio į tabako kontrolę, o Kaune atsiradęs draudimas rūkyti pėsčiųjų bulvare buvo savotiškas precedentas ne tik Europoje, bet ir pasaulyje“.⁵¹ Tabako kontrolės įstatymas įtvirtino pagrindinius tabako kontrolės tikslus – tabako vartojimo ir dėl jo atsiradusių neigiamų pasekmių gyventojų sveikatai mažinimas bei jo prieinamumo (ypač nepilnamečiams asmenims) ribojimas, ir svarbiausius reguliavimo momentus - tabako gaminių reklamos draudimą, pardavimo, laikymo ir gabenimo reikalavimus, tabako gaminių prekybos būdų ir vietų ribojimą, tabako gaminių vartojimo ribojimą.

Tiek Alkoholio kontrolės įstatymas, tiek Tabako kontrolės įstatymas prasideda jų tikslų formulavimu. Pirmosios Tabako kontrolės įstatymo redakcijos 2 straipsnyje numatyta, kad „Tabako kontrolės įstatymo paskirtis - mažinti tabako gaminių vartojimą ir jų sąlygojamas kenksmingas pasekmes gyventojų sveikatai“.⁵² Alkoholio kontrolės įstatymo pirmoje redakcijoje 2 straipsnyje irgi buvo savo esme panaši nuostata: „Alkoholio kontrolės įstatymo paskirtis - mažinti bendrąjį alkoholio suvartojimą, piktnaudžiavimą alkoholiu, jo daromą žalą

⁴⁷ Lietuvos Respublikos tabako produktų kontrolės įstatymo projekto Nr. 126 pateikimo Seimui 1994-03-24 stenograma;

⁴⁸ Tabako kontrolės įstatymo projekto Nr.126(6) svarstymo Seime 1994-05-10 stenograma;

⁴⁹ Ten pat;

⁵⁰ Ten pat;

⁵¹ A. Veryga (2010) „Lietuvos tabako kontrolės politika: istorinė ir šiandienos perspektyva“. *Visuomenės sveikata*. Interneto prieiga: http://www.ntakd.lt/files/informacine_medzega/2-Moksliniai_straipsniai/4-str-Visuomenes_sveikata.pdf (žiūrėta 2013-09-24);

⁵² Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 11-281;

sveikatai ir ūkiui, nustatyti alkoholio produktų gamybos ir prekybos valstybės monopolio įvedimo bei valstybės monopolinės teisės gaminti, parduoti ir importuoti šiame įstatyme nustatytus alkoholio produktus suteikimo ūkio subjektams teisinius pagrindus“.⁵³ Abu įstatymai taip pat aiškiai apibrėžė kokius teisinius santykius jie reguliuoja.

Vienas iš formalių įstatymo požymių yra jo tikslas, t. y. įstatymo paskirties formulavimas. Kuriant naują įstatymą reikalaujama aiškiai formuluoti jo tikslus, kurie padeda suprasti įstatymų leidėjo ketinimus ir ateityje vertinti įstatymo veiksmingumą. „Įstatymo tikslai – tai subjektyvus, aiškiai išreikštas paties įstatymų leidėjo pareiškimas, nurodymas, kad įstatymas sukurtas konkrečioms žmogaus teisėms apginti arba įgyvendinti bendrojo teisingumo (priešingų interesų derinimo) pagrindu; tai įstatymų leidėjo sąmoningai suvokto santykio su teise ir jos viršenybe formulavimas.“⁵⁴ Įstatymo tikslai lemia jo normų pobūdį ir turinį, nes jas įgyvendinant ir turi būti pasiektas minėtas tikslas. Neaiškūs įstatymo tikslai sunkina jo normų bei reguliuojamų teisinių santykių suvokimą, neleidžia numatyti ko siekiama juos reguliuojant vienu ar kitu būdu. Prof. habil. dr. A. Vaišvila teigia, kad „neaiškus tikslų formulavimas gali būti viena iš įstatymų nepagrįsto kaitaliojimo, aklo eksperimentavimo žmonių teisėmis priežasčių: įstatymų kaitaliojimu tada reiškiasi statistinė tikimybė rasti konkrečiai socialinių santykių situacijai adekvatų teisinį reguliavimą“.⁵⁵

Teisės akto tikslai dažniausiai formuluojami jo preambulėje ar pirmose straipsniuose. Preambulė tai įvadinė įstatymo dalis, kurioje dėstomi jo priėmimo motyvai, tikslai ar uždaviniai, nurodomos įstatymo priėmimą lėmusios aplinkybės, priežastys. Pagal įstatymų leidybos technikos taisykles neprivaloma, kad kiekvienas įstatymas turėtų preambulę. Prof. habil. dr. S. Vansevičius teigia, kad „preambulės nereikia įstatymuose, kurių uždaviniai ar tikslai išplaukia iš jų nuostatų esmės ir turinio“.⁵⁶ Šiuo teiginiu profesorius netiesiogiai nurodo, kad įstatymo tikslai nebūtinai turi būti aiškiai suformuluoti jo tekste, jei juos galima suprasti iš teisės normų turinio. Prof. habil. dr. Vaišvila laikosi kitokios pozicijos, jo nuomone „teisės viršenybė suponuoja ir kai kuriuos naujus reikalavimus teisėkūrai, pirmiausia reikalavimą aiškiai formuluoti įstatymo tikslus: kiekvienas įstatymas kuriamas ir vykdomas šiai teisės viršenybei įgyvendinti ir kartu šios viršenybės realybė tampa kriterijumi įstatymo legitimiškumui ir jo socialiniam veiksmingumui pamatuoti“.⁵⁷ Aiškus įstatymo tikslo formulavimas jo tekste leidžia išvengti skirtingo įstatymo tikslo aiškinimo ir suvokimo.

⁵³ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1995, Nr. 44-1073;

⁵⁴ Vaišvila, A. (2004) „Ar kiekvienam įstatymui taikytinas socialinio veiksmingumo kriterijus?“ *Jurisprudencija*, t. 54(46);

⁵⁵ Ten pat;

⁵⁶ Vansevičius, S. (2000) *Valstybės ir teisės teorija*. Justitia, Vilnius, psl. 184;

⁵⁷ Vaišvila, A. (2004) „Ar kiekvienam įstatymui taikytinas socialinio veiksmingumo kriterijus?“ *Jurisprudencija*, t. 54(46);

Praktikoje daugelis įstatymų iš tiesų nenurodo savo tikslo arba kaip tikslą įvardija reguliavimo objektą ar tapatina jį su įstatymo funkcijomis. Tokia praktika laikoma ydinga, nes „įstatymo tikslą sutapatinus su pačiu teisiniu reguliavimu arba jo objektu (santykiais, kurie tuo įstatymu reguliuojami), išeitų, kad reguliavimas įstatymais lyg pats save laiko tikslu, jis lyg ir abejingas reguliavimo kokybei, jis tuos santykius tiesiog reglamentuoja, o ne derina priešingus interesus, ne siekia didesnio teisingumo, efektyvesnės žmogaus teisių apsaugos“.⁵⁸ Nenurodžius įstatymo tikslų tampa neįmanoma vertinti jo veiksmingumą, nes neaišku remiantis kokiais kriterijais tai atlikti. Be to įstatymo tikslo formulavimas leidžia suvokti, kodėl tam tikri visuomeniniai santykiai turi būti reguliuojami teisinėmis priemonėmis. Vertinant Tabako kontrolės įstatymą (jo pirmąją redakciją) šiuo požiūriu pastebėtina, kad jame suformuluotas tikslas yra aiškus ir leidžia suprasti, kokio rezultato tikimasi nustatant tam tikrą tabako gamybos ir prekybos tvarką. Tuo tarpu Alkoholio kontrolės įstatyme nurodytas jo tikslas yra kiek per platus, nes kartu įvardija ir įstatymo reguliavimo objektą, o turėtų tik tikslai apibrėžti įstatymo paskirtį.

Alkoholio kontrolės įstatymo ir Tabako kontrolės įstatymo raidos procese keitėsi ne tik įstatymų normos, be ir jų tikslai. Tiksliau kalbant, pasikeitė ne tikslų turinys, bet jų žodinė išraiška. Naujos redakcijos Tabako kontrolės įstatymo 1 str. 2 d. įtvirtinta: „Atsižvelgiant į tai, kad žmogaus ir visuomenės sveikata yra viena svarbiausių visuomenės vertybių, šio Įstatymo nuostatomis siekiama mažinti Lietuvos Respublikoje tabako gaminių vartojimą, jų prieinamumą (ypač nepilnamečiams asmenims) ir dėl tabako gaminių vartojimo atsiradusius neigiamus padarinius gyventojų sveikatai ir ūkiui“.⁵⁹ Taigi kaip matome iš esmės tikslas nepasikeitė, tik trečioje šio straipsnio atsirado tikslą papildantis paaiškinimas: „tabako gaminiai yra priskiriami specialioms gaminiams, kurių gamybai, prekybai, įvežimui, importui, reklamai, kitoms su jais susijusioms veiklos rūšims ir vartojimui pagal šį ir kitus įstatymus bei teisės aktus taikomas ypatingas valstybinis teisinis reglamentavimas“.⁶⁰ Kiek kitaip suformuluotas tikslas ir Alkoholio kontrolės įstatymo naujoje redakcijoje. Įstatymo 1 str. 1 d. įtvirtinta: „šio įstatymo tikslas – mažinti bendrąjį alkoholio suvartojimą, jo prieinamumą, ypač nepilnamečiams, piktnaudžiavimą alkoholiu, jo daromą žalą sveikatai ir ūkiui, nustatyti teisės gaminti, parduoti, įvežti, importuoti ir eksportuoti šiame Įstatyme reglamentuojamus alkoholio produktus suteikimo ūkio subjektams teisinius pagrindus“. Tačiau, kaip matome, ydinga antroji normos dalis, tikslu įvardijanti reguliavimo teisinių pagrindų nustatymą, liko.

⁵⁸ Vaišvila, A. (2004) „Ar kiekvienam įstatymui taikytinas socialinio veiksmingumo kriterijus? *Jurisprudencija*, t. 54(46);

⁵⁹ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 117-5317;

⁶⁰ Ten pat;

Įstatymuose formuluojamus jų tikslus galima skirstyti į teisinius ir neteisinius. „Teisiniai tikslai yra tie, kurie išplaukia iš pačios teisės specifikos ir kuriuos pasiekti pajėgios pačios teisinės priemonės be kitų veiksnių dalyvavimo ir pagalbos. Neteisiniai arba socialiniai, kompleksiniai tikslai yra tie, kurių teisinės priemonės vienos pasiekti negali, ir tik dalyvauja kartu su kitais socialinio poveikio veiksniais (socialiniais, ekonominiais, ugdomaisiais ir kt.).“⁶¹ Toks skirstymas reikalingas siekiant suvokti, kad vien teisinėmis priemonėmis ne visada įmanoma pasiekti įstatymo tikslą. Prof. habil. dr. A. Vaišvila teigia, kad tuo atveju, kai „teisinio poveikio priemonės tik dalyvauja „sąjungoje“ su kitais socialiniais veiksniais, ten jų socialinio veiksmingumo neįmanoma pamatuoti, nes neįmanoma jų išskirti grynu pavidalu iš kitų veiksnių komplekso; šis kompleksas tik visais savo struktūros elementais daro įtaką vienokiam ar kitokiam asmens elgesiui“.⁶² Alkoholio kontrolės įstatymo ir Tabako kontrolės įstatymo tikslų negalime pavadinti grynai teisiniais, nes vien teisinėmis priemonėmis neįmanoma užtikrinti, kad asmenys nepiktnaudžiautų alkoholiniais gėrimais ir tabako gaminiais. Tam būtinos ir kitos socialinės priemonės, pvz. gyventojų švietimas, socialinė reklama. Tačiau teisinės priemonės pajėgios riboti alkoholio ir tabako prieinamumą ir tokiu būdu, nors ir nežymiai, mažinti bendrą alkoholio ir tabako suvartojimą. Alkoholio kontrolės ir Tabako kontrolės įstatymų veiksmingumas šiuo aspektu bus vertinamas kitame darbo skyriuje.

Apibendrinami galime teigti, kad priėmus Alkoholio kontrolės ir Tabako kontrolės įstatymus ir suformulavus juose tikslą mažinti alkoholio ir tabako vartojimą buvo oficialiai išreikšta valstybės poziciją alkoholio ir tabako atžvilgiu. Įgyvendindama pareigą rūpintis gyventojų sveikata valstybė turi užtikrinti, kad šių įstatymų nuostatos netaptų vien deklaracijomis, bet realiai veiktų. Įstatymuose suformuluoti tikslai tapo kriterijumi, pagal kurį vertintinas jų veiksmingumas bei pagrindiniu alkoholio ir tabako kontrolės politikos siekiu.

2.2 Valstybės monopolio gaminti stiprius alkoholinius gėrimus panaikinimas ir valstybinės tabako gamybos atsisakymas

Tikėtis, jog pavyks valdyti alkoholio prekybą galima tik pašalinus pelno motyvus. Bet koks kitoks požiūris reikštų tūpčiojimą vietoje, neišvengiamą nesėkmę.

Jon Rokfeler

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę pereita nuo centralizuotai planuojamo prie rinkos ekonomikos ūkio. Iš esmės tai reiškė laisvosios rinkos kūrimąsi, kuomet valstybė minimaliai reguliuoja rinkos veikimą, privataus verslo plėtrą ir valstybės eliminavimą iš rinkos dalyvių

⁶¹ Vaišvila, A. (2004) „Ar kiekvienam įstatymui taikytinas socialinio veiksmingumo kriterijus?“ *Jurisprudencija*, t. 54(46);

⁶² Ten pat;

gretų. „Pagrindiniai rinkos ūkio bruožai pirmiausia yra ekonominė individų laisvė“⁶³ bei „ekonominių sprendimų priėmimas remiantis rinkos kainomis“⁶⁴, tuo tarpu centralizuotai planuojamam ūkiui būdinga tai, kad „dauguma gamybos priemonių nuosavybės teise priklauso valstybei, o svarbiausius ekonominius sprendimus priima valstybės institucijos“.⁶⁵ „Priešingai nei rinkos ekonomikos ūkyje, centralizuotai planuojamame ūkyje pelnas nėra pagrindinė paskata gaminti prekes ir paslaugas. Įmonės gamina tą produkciją, kuri, planavimo institucijos nuomone, geriausiai atitiko visuomenės poreikius.“⁶⁶ Esant tokiai politikai dauguma valstybinių įmonių dirbo nuostolingai, todėl pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais daugelis jų buvo privatizuota arba valstybė atsisakė tam tikros ūkinės veiklos vykdymo. Daugelio šalių praktika parodė, kad privatūs verslas gali patenkinti visuomenės narių interesus bei užtikrinti tinkamą prekių ir paslaugų teikiamų vartotojui kokybę dėl konkurencijos rinkoje egzistavimo, todėl nuspręsta atsisakyti valstybinių įmonių, kurias visiškai galėjo pakeisti privačios. Šis procesas neaplenkė ir alkoholio bei tabako pramonės.

Tabako gamyba, kaip ir kitos pramonės šakos, sovietmečiu buvo suvalstybinta, t. y. gaminti tabako gaminius galėjo tik valstybinės įmonės. Tai leido visiškai kontroliuoti gamybos mastus ir naudojamų žaliavų kokybę bei nustatinėti prekių kainas. Atkūrus nepriklausomybę nuspręsta atsisakyti valstybinės tabako gamybos ir perleisti šią teisę privatiems subjektams. 1995 metų Tabako kontrolės įstatyme buvo numatyta, kad gaminti ir pardavinėti tabako gaminius galima tik turint nustatyta tvarka ir specialios institucijos išduotus leidimus. Tokiu būdu siekta užtikrinti, kad į tabako rinką patektų tik nustatytus reikalavimus atitinkantys subjektai bei juos kontroliuoti. Dėl minėtų permainų prasidėjo valstybinės tabako gamybos įmonės – Klaipėdos tabako fabriko – privatizavimo procesas, kuris „pagreitį įgavo, kai 1993 m. tarptautinį konkursą laimėjo kompanija "Philip Morris", įsigijusi 52 proc. akcijų paketą“.⁶⁷ „1993–1994 m. Lietuvoje įsikūrus didžiosioms tabako gamybos kompanijoms, baigėsi valstybės valdyta tabako gamyba ir viskas perėjo į privataus kapitalo rankas.“⁶⁸ Kaip minėta, valstybė tokiu būdu siekė atsisakyti aktyvios rinkos dalyvės vaidmens ir užleisti vietą privačiam kapitalui. Be to neseniai nepriklausomybę atgavusiai ir ekonominių problemų turinčiai valstybei užsienio investicijos

⁶³ Davulis, G. (2009) *Ekonomikos teorija. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*. Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, psl. 36;

⁶⁴ Davulis, G. (2009) *Ekonomikos teorija. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*. Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, psl. 36;

⁶⁵ Ten pat, psl. 37;

⁶⁶ Ten pat;

⁶⁷ Klaipėdos akvarelės: namai ir žmonės. Interneto prieiga: http://www.ve.lt/naujienos/klaipeda1/klaipedos-akvareles/klaipedos-akvareles-namai-ir-zmones-241/?utm_source=susije&utm_medium=referral&utm_campaign=blokas (žiūrėta 2013-09-27);

⁶⁸ A. Veryga (2010) „Lietuvos tabako kontrolės politika: istorinė ir šiandienos perspektyva“. *Visuomenės sveikata*. Interneto prieiga: http://www.ntakd.lt/files/informacine_medzega/2-Moksliniai_straipsniai/4-str-Visuomenes_sveikata.pdf (žiūrėta 2013-09-24);

buvo iš tiesų reikalingos. Dr. A. Veryga teigia, kad „viso to pagrindinis tikslas buvo didinti pardavimą ir gauti didesnį pelną, ko neturėjo valstybės valdomos gamyklos“. ⁶⁹ Galima sakyti, kad šis tikslas buvo pasiektas, nes šiuo metu „ši įmonė (*Philip Morris*) yra antra pagal dydį mokesčių mokėtoja Lietuvoje“. ⁷⁰ Perleisdama tabako gamybą privačiam verslui valstybė laikėsi laisvosios rinkos principų bei siekė atgaivinti šalies ūkį, tačiau tuo pačiu leido šalyje plėsti tabako gamybą ir prekybą. Nors negalime teigti, kad tarp tabako gamybos mastų ir jo suvartojimo kiekio yra tiesioginis ryšys, tačiau tabako gamintojai visomis įmanomomis priemonėmis siekia didinti pardavimus. Valstybė savo ruožtu siekdama saugoti žmonių sveikatą privalo imtis veiksmų tabako vartojimui mažinti.

Atkūrus nepriklausomybę buvo taip pat panaikintas beveik 50 metų gyvavęs valstybės monopolis gaminti alkoholinius gėrimus. Pakeitus Įmonių įstatymą „buvo leista „iš dalies“ privatizuoti alkoholį gaminančias įmones. Mažmeninė prekyba alkoholiu buvo atiduota privatininkams.“ ⁷¹ Panaikinus monopolį gaminti alkoholinius gėrimus valstybė neteko vienintelės galimybės kontroliuoti alkoholio rinką, nes jokie ją reguliuojantys teisės aktai tuo metu dar nebuvo priimti. To pasekmė – falsifikuotų, kontrabandinių ir naminės gamybos alkoholinių gėrimų paplitimas bei jų vartojimo augimas. Tačiau neužilgo, 1995 m. priėmus Alkoholio kontrolės įstatymą, valstybės monopolis gaminti alkoholinius gėrimus vėl buvo įvestas. Įstatymo 13 str. 1 d. numatė, kad „tik valstybinėms įmonėms šio įstatymo ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka suteikiama teisė gaminti nedenatūruotą etilo alkoholį bei alkoholinius gėrimus, kurių turinė etilo alkoholio koncentracija viršija 22 procentus“. 4 straipsnio dalyje buvo numatyta, kad nuo 2001 m. sausio 1 d. teisė gaminti stiprius alkoholinius gėrimus suteikiama tik valstybės įmonėms, o iki 2000 m. gruodžio 31 d. dviem įmonėms galiojo išimtis - tai AB "Sema", kuri galėjo gaminti etilo alkoholį ir UAB "Lietuviškas midus", jai leista gaminti tuos alkoholinius gėrimus, kuriuos ji gamino iki įstatymo priėmimo dienos. Įstatymo priėmimo metu buvo taip pat siūloma laipsniškai įvesti visišką alkoholio monopolį, t. y. monopolizuoti ir mažmeninę prekybą alkoholiniais gėrimais, tačiau tam Seimas nepritarė. Dar iki įsigaliojant šiam įstatymui, 1994 m. lapkričio 22 d., Lietuvos Respublikos Seime buvo priimta rezoliucija „Dėl alkoholio ir jo produktų gamybos, importo, eksporto bei didmeninės prekybos valstybės monopolio“. Joje buvo įtvirtinta: „Šiuo metu, kai valstybei trūksta būtiniausių lėšų švietimui,

⁶⁹Veryga, A. (2010) „Lietuvos tabako kontrolės politika: istorinė ir šiandienos perspektyva“. *Visuomenės sveikata*. Interneto prieiga: http://www.ntakd.lt/files/informacine_medzega/2-Moksliniai_straipsniai/4-str-Visuomenes_sveikata.pdf (žiūrėta 2013-09-24);

⁷⁰Rūkaliams tabako gamintojai siūlo alternatyvą. Interneto prieiga: <http://lzinios.lt/lzinios/Ekonomika/rukaliams-tabako-gamintojai-siulo-alternatyva/157147> (žiūrėta 2013-09-27);

⁷¹Jakubčionis, G. (1998) „Valstybę turime, ar išliks tauta?“. Interneto prieiga: http://www.blaivus.org/UserFiles/blaivi_karta/13.1.%20Alkoholio%20kontrol%C4%97%20ir%20prevencija/404gjkaIbarad.pdf (žiūrėta 2013-09-28);

mokslui, kultūrai, medicinai bei socialinėms reikmėms, neleistina, kad įplaukos iš verslo alkoholiu atitektų privatiems asmenims, o ne valstybės biudžetui. Dėl to būtina kuo skubiau, dar šioje sesijoje, priimti Alkoholio kontrolės įstatymą, kuriame būtų numatytas alkoholio ir jo produktų gamybos, importo, eksporto bei didmeninės prekybos valstybės monopolis“.⁷² Rezoliucija buvo rekomendacinio pobūdžio ir ja siekta oficialiai išreikšti Seimo poziciją alkoholio gamybos monopolio klausimu bei „pagreitin“ Alkoholio kontrolės įstatymo priėmimą.

Sprendimas monopolizuoti stiprių alkoholinių gėrimų gamybą sulaukė nemažai kritikos. Valstybės monopolis šioje srityje buvo laikomas „nesuprantamu ir nepaaiškinamu ekonominiais argumentais“⁷³, motyvuojant tuo, kad „valstybė yra bloga ūkininkė, efektyvumas ir pelningumas dažnai nebūna pagrindiniai valstybinių įmonių siekiai“, be to „kaip taisyklė, privatus subjektas, siekdamas įtikti vartotojui žymiai labiau stengiasi pagaminti geresnės kokybės produktą nei valstybinis, kurio pagrindiniai tikslai gali būti ir kitokie“.⁷⁴ Valstybės alkoholio gamybos priešininkų pastangomis jau 2001 metais Vyriausybė pateikė Seimui Alkoholio kontrolės įstatymo pataisą, kuria siekta panaikinti valstybinį alkoholio gamybos monopolį. Jos autorių nuomone, pataisa panaikintų nereikalingus alkoholio gamybos verslo suvaržymus bei leistų įgyvendinti ES teisės reikalavimus. Vyriausybės siūlymui pritarė taip pat Seimo ekonomikos komitetas. 2002 m. birželio 28 d. įsigaliojo Alkoholio kontrolės įstatymo 1, 2, 3, 6, 8, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 41, 44, 45, 48, 52 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 53 straipsniu įstatymas⁷⁵, kuriuo buvo pakeistas 13 straipsnis numatantis valstybės monopolį. Po pakeitimo 13 straipsnyje buvo įtvirtinta, kad „tik akcinėms bendrovėms, kuriose valstybei nuosavybės teise priklauso akcijų, suteikiančių ne mažiau kaip 2/3 visų balsų, šio įstatymo ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka suteikiama teisė gaminti nedematūruotą etilo alkoholį, dematūruotą etilo alkoholį bei alkoholinius gėrimus, kurių turinė etilo alkoholio koncentracija viršija 22 procentus“.⁷⁶ Straipsnis taip pat buvo papildytas nuostata, pagal kurią „Akcinėms bendrovėms, kuriose valstybei iki jų privatizavimo nuosavybės teise priklausė akcijų, suteikiančių ne mažiau kaip 2/3 visų balsų, suteikiama teisė gaminti iki valstybei priklausiusių

⁷² Lietuvos Respublikos Seimo 1994-11-22 rezoliucija „Dėl alkoholio ir jo produktų gamybos, importo, eksporto bei didmeninės prekybos valstybės monopolio“// Valstybės žinios, 1994, Nr. 91 -1768;

⁷³ Komentaras apie alkoholio gamybos ir prekybos suvaržymus. Interneto prieiga:

http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/spaudai/straipsniai_ir_komentaras/komentaras_apie_alkoholio_gamybos_ir_prekybos_suvarzymus/1792 (žiūrėta 2013-09-28);

⁷⁴ Ten pat;

⁷⁵ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1, 2, 3, 6, 8, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 41, 44, 45, 48, 52 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 53 straipsniu įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 65-2632;

⁷⁶ Ten pat;

akcijų privatizavimo gamintus alkoholio produktus“.⁷⁷ Taigi šios nuostatos davė pradžią alkoholinius gėrimus gaminančių valstybės įmonių privatizacijai. Minėtu Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimo įstatymu Alkoholio kontrolės įstatymas taip pat buvo papildytas 53 straipsniu, kuris numatė, kad „šio įstatymo 13 straipsnis galioja iki 2003 m. liepos 1 d“.⁷⁸ Nuo šios datos buvo visiškai panaikintas valstybės monopolis gaminti stipriuosius alkoholinius gėrimus bei rinkoje egzistavęs didmeninės prekybos monopolis, t. y. leista alkoholinių gėrimų gamintojams, importuotojams ir didmenininkams realizuoti gėrimus kitiems gamintojams, importuotojams bei didmenininkams.

2002 m. vasario 1 d., dar iki įsigaliojant minėtam įstatymui, kuris panaikino valstybės monopolį gaminti stipriuosius alkoholinius gėrimus, Vilniaus apygardos administracinis teismas pateikė Konstituciniam teismui prašymą ištirti ar Alkoholio kontrolės įstatymo 2 straipsnio 1 dalies, 3 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 4 straipsnio ir 13 straipsnio normos neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 straipsnio 1 ir 4 dalims. Konstitucijos 46 str. 1 ir 4 d. įtvirtinta, kad „Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva. <...> Įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką, saugo sąžiningos konkurencijos laisvę“.⁷⁹ Konstitucinis Teismas 2004 m. sausio 26 d. nutarime nurodė, kad „Konstitucijos 46 straipsnio 4 dalies nuostata „Įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką“ reiškia, kad negalima įvesti monopolio, t. y. negalima įstatymu suteikti ūkio subjektui išimtinių teisių veikti kurioje nors ūkio srityje, dėl ko ši sritis būtų monopolizuota“.⁸⁰ Taip pat Konstitucinis Teismas nurodė, kad „valstybė ir jos institucijos, turėdamos diskreciją nustatyti ypatingą alkoholio gamybos ir rinkos teisinį reguliavimą, negali to daryti pasirinkdamos tokias neadekvačias siekiamiems tikslams priemones, kuriomis būtų įvesta šių produktų gamybos ir rinkos monopolija, nepagrįstai varžoma ūkinės veiklos laisvė, sąžininga konkurencija“ bei, kad „teisinis reguliavimas, kuriuo buvo įtvirtintas monopolis, reiškė privilegijų teikimą tam tikriems ūkio subjektams, taip pat ir kitų ūkio subjektų diskriminavimą, jų ūkinės veiklos laisvės ribojimą, ir dėl to buvo nepaisoma Konstitucijos 29 straipsnio reikalavimų“.⁸¹ Taigi šiuo nutarimu Konstitucinis Teismas pripažino, kad valstybės monopolio gaminti stipriuosius alkoholinius gėrimus įvedimas prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Todėl, net jei Seimas nebūtų priėmęs Alkoholio kontrolės įstatymo pataisos, kuria panaikino valstybės

⁷⁷ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1, 2, 3, 6, 8, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 41, 44, 45, 48, 52 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 53 straipsniu įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 65-2632;

⁷⁸ Ten pat;

⁷⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014;

⁸⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Tesimo 2004 m. sausio 26 d. nutarimas „Dėl Alkoholio kontrolės įstatymo ir alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių“ // Valstybės žinios, 2004, Nr. 15-465;

⁸¹ Ten pat;

monopolį, jį įtvirtinanti nuostata vis tiek negalėtų būti taikoma nuo minėto Konstitucinio Teismo nutarimo priėmimo.

Galime padaryti išvadą, kad valstybė nutraukusi valstybinę tabako gamybą ir panaikinusi valstybės monopolį gaminti stipriuosius alkoholinius gėrimus, galutinai atsisakė tarybinės valdžios palikimo ir paspartino laisvosios rinkos kūrimąsi šalyje. Minėtų ribojimų panaikinimas užtikrino ūkinės veiklos laisvės ir sąžiningos konkurencijos principų įgyvendinimą. Šie pažangūs pokyčiai tapo taip pat svarbiais žingsniais besirengiant stojimui į Europos Sąjungą.

2.3 Europos Sąjungos teisės aktų alkoholio ir tabako kontrolės srityje įgyvendinimas

Europos Sąjunga (toliau – ES) tai ekonominė ir politinė bendrija, kurios svarbiausia funkcija bendrosios rinkos sukūrimas. ES įkurta ir veikia Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo ir Europos Sąjungos sutarties pagrindu. Šios sutartys tai valstybių narių susitarimai, kuriose apibrėžiamos ES veikimo ribos, t. y. ES institucijos teisiškai privalomus sprendimus gali priimti tik Sutartyse numatytais klausimais. Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – sutartis) apibrėžia ES kompetencijos sritis. Sutarties 3 straipsnyje numatytos sritys, kuriose ES turi išimtinę kompetenciją, t. y. šiose srityse tik ES „gali priimti teisiškai privalomus teisės aktus, o valstybės narės pačios tai daryti gali tik Sąjungai įgaliojus arba jei to reikia Sąjungos aktams įgyvendinti“.⁸² Viena iš tokių sričių yra bendroji prekybos politika, kuri vykdoma užtikrinant laisvą prekių judėjimą nustatant specialias prekybos ribojimus panaikinančias taisykles. Laisvas prekių judėjimas taikomas taip pat alkoholiui ir tabakui, o tai reiškia, kad valstybės narės negali nustatyti jokių taisyklių, kurios trukdytų į šalies rinką patekti tam tikrai užsienio gamintojo prekei. Bendroji prekybos politika apima taip pat vienodų reikalavimų prekių gamybai ir sudėčiai nustatymą, siekiant užtikrinti tokių pačių standartų laikymąsi visose valstybėse narėse. Sutarties 6 straipsnis numato sritis, kuriose ES „kompetencijai priklauso remti, koordinuoti ar papildyti valstybių narių veiksmus“.⁸³ Viena iš tokių sričių yra žmogaus sveikatos apsauga ir gerinimas. Sutarties 5 straipsnyje įtvirtinta, kad „Sutartyse nustatytose tam tikrose srityse ir jose nustatytomis sąlygomis Sąjungos kompetencijai priklauso atlikti veiksmus siekiant paremti, koordinuoti ar papildyti valstybių narių veiksmus nepanaikinant jų kompetencijos tose srityse. Sąjungos teisiškai privalomi aktai, priimami remiantis su šiomis sritimis susijusiomis Sutarčių nuostatomis, negali apimti valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų suderinimo“. Tai reiškia, kad ES negali priimti teisiškai privalomų teisės aktų skirtų tiesiogiai žmogaus sveikatos apsaugai, nes šalys narės tokių įgaliojimų ES nesuteikė. Tačiau ES dažnai priima neįpareigojančias rezoliucijas ir rekomendacijas, kuriose išreiškia savo poziciją tam tikru klausimu ir skatina valstybės nars veikti tam tikru būdu. Be to „kai kurios politikos vidaus

⁸² Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo // ES oficialus leidinys, C 326, 2012-10-26;

⁸³ Ten pat;

rinkos atžvilgiu gali apimti reikšmingus sveikatos apsaugos aspektus, kaip, pavyzdžiui, alkoholio reklamos punktas Televizijos be sienų direktyvoje⁸⁴ arba vienodos cigarečių pakuotės su gąsdinančiais paveikslėliais Tabako gaminių direktyvoje (plačiau apie tai kitame skyriuje).

Siekdamos užtikrinti bendrosios rinkos veikimą, kurios pagrindas – keturios laisvės, ES institucijos „visuomet turės priimti nacionalinę teisę derinančius teisės aktus, idant rinkai būtų lengviau tinkamai veikti ir kartu būtų apsaugoti svarbiausi visuomenės interesai, tokie kaip vartotojų apsauga ir visuomenės sveikata“.⁸⁵ Visi ES privalomos juridinės galios teisės aktai turi būti įgyvendinami Lietuvoje ir kituose ES valstybėse narėse. Dalis jų taikoma tiesiogiai (reglamentai ir sprendimai), kita dalis (direktyvos) turi būti perkeliama į nacionalinius teisės aktus pasiekiant juose numatytą tikslą. ES teisės perkėlimas ir įgyvendinimas tai nuolatinis, nenutrūkstamas procesas. Dar iki įstojimo į ES Lietuvą turėjo perimti *acquis communautaire* (ES teisyną) – tai buvo viena iš narystės ES sąlygų. Įsipareigojimą suderinti savo galiojančius teisės aktus „su Bendrijos teisės aktais Lietuva prisiėmė dar Sutartyje, steigiančioje asociaciją tarp Europos Bendrijų bei jų šalių narių ir Lietuvos Respublikos (Europos sutartis)“.⁸⁶ „Iš esmės teisės derinimas reiškia daugybės skirtingų nacionalinių taisyklių tam tikru klausimu pakeitimą bendrą ES taisykle.“⁸⁷ Derinimo procesas neaplenkė ir Alkoholio kontrolės įstatymo bei Tabako kontrolės įstatymo. Šių įstatymų nuostatos irgi turėjo būti suderintos su galiojančia ES teise bei atitinkamai pakeistos, siekiant užtikrinti vieną iš pagrindinių ES garantuojamų laisvių – laisvą prekių judėjimą.

Nacionaliniuose teisės aktuose, kurie įgyvendina ES teisę, daromos nuorodos į tuos teisės aktus, nurodant teisės akto pavadinimą, jį priėmusią instituciją, priėmimo datą bei numerį. Tokios nuorodos yra taip pat Alkoholio kontrolės įstatyme bei Tabako kontrolės įstatyme. 2004 m. gegužės 1 d. įsigaliojus naujos redakcijos Alkoholio kontrolės įstatymui ir Tabako kontrolės įstatymui jų pabaigose atsirado nuorodos į tuos ES teisės aktus, su kuriais jie buvo suderinti. Alkoholio kontrolės įstatymas buvo derintas su reglamentais, kurie nustato bendrosios rinkos veikimui būtinas sąlygas, pvz. 1989 m. gegužės 29 d. Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 1576/1989, nustatantis bendrąsias taisykles dėl spiritinių gėrimų apibrėžties, apibūdinimo ir pateikimo (su paskutiniais pakeitimais, padarytais 1994 m. gruodžio 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (EB) Nr. 3378/1994). Tabako kontrolės įstatymas derintas su trimis

⁸⁴ Anderson, P., Baumberg, B. (2006) *Alkoholis Europoje visuomenės sveikatos požiūriu*. Ataskaita Europos komisijai. Alkoholio tyrimų institutas, Jungtinė Karalystė. Interneto prieiga: http://ec.europa.eu/health-eu/doc/alcoholineu_sum_lt_en.pdf (žiūrėta 2013-09-17)

⁸⁵ Barnard, C. (2006) *Europos Sąjungos materialinė teisė. Keturios laisvės. 2 Laisvas asmenų, paslaugų ir kapitalo judėjimas*. Vilnius, Eugrimas, psl. 360;

⁸⁶ Žilinskas, J., Peciukonienė I. (2003) „Lietuvos teisės derinimas rengiantis narystei Europos Sąjungoje bei į ją įstajus“. *Jurisprudencija*, t. 44(36), psl. 51-58;

⁸⁷ Barnard, C. (2006) *Europos Sąjungos materialinė teisė. Keturios laisvės. 2 Laisvas asmenų, paslaugų ir kapitalo judėjimas*. Vilnius, Eugrimas, psl. 378-379;

direktyvomis: Televizijos be sienų direktyva, 2001 m. birželio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/37/EB dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, taikomų tabako gaminių gamybai, pateikimui ir pardavimui, derinimo bei 2003 m. gegužės 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/33/EB dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, susijusių su tabako gaminių reklama ir rėmimu, derinimo.

Kaip jau minėta, ES institucijos negali priimti valstybes nares įpareigojančių teisės aktų dėl alkoholio ir tabako vartojimo mažinimo, t. y. negali įpareigoti valstybes nares imtis konkrečių priemonių, tačiau ES prisideda prie visuomenės sveikatos problemų, tokių kaip nesaikingas alkoholinių gėrimų ir tabako vartojimas, sprendimo papildydama valstybių narių veiksmus šioje srityje. Kadangi alkoholio ir tabako vartojimo mastai Europoje palyginus su kitais regionais yra iš tiesų dideli, ES visomis įmanomomis priemonėmis stengiasi prisidėti prie situacijos normalizavimo. Daugiausia šioje srityje ES nuveikia remdama valstybių narių kovos su alkoholio ir tabako vartojimu projektus bei priimdama bendros rinkos veikimui būtinus teisės aktus, kurių kai kurios teisės normos, nors ir netiesiogiai, bet prisideda prie alkoholio ir tabako kontrolės, pvz. reikalavimas ant prekės pakuotės nurodyti tikslią informaciją apie jos sudėtį.

Bendrosios Europos Sąjungos politikos dėl piktnaudžiavimo alkoholiu nuostatos įtvirtintos keliuose teisiniuose dokumentuose. Vienas iš jų tai 1996 m. Europos Parlamento ir Tarybos sprendimas 102/97/EB dėl Bendrijos veiksmų plano siekiant garantuoti visuomenės sveikatą piktnaudžiavimo alkoholiu prevencijos srityje, kuris numato, kad „veiksmų planas taip pat apima prevencines priemones piktnaudžiavimo alkoholiu ir jo socialinių pasekmių bei pasekmių sveikatai atžvilgiu“.⁸⁸ Taip pat verta paminėti 2001 m. birželio 5 d. Tarybos rekomendaciją 2001/458/EB dėl vaikų ir jaunimo alkoholio vartojimo bei 2001 m. birželio 5 d. Tarybos pranešimą 2001/C 175/01 dėl Bendrijos strategijos dėl kenksmingo alkoholio poveikio mažinimo, kuriose kaip Europos Bendrijos prioritetinis uždavinys įtvirtinta piktnaudžiavimo alkoholiu prevencija. Kitas, bene reikšmingiausias, dokumentas tai Europos Komisijos komunikatas dėl alkoholio daromos žalos mažinimo Europoje, kitaip dar vadinamas ES alkoholio strategija.⁸⁹ Strategijoje apibendrinti ES ir valstybių narių veiksmai alkoholio kontrolės srityje. Šiame dokumente Komisija pateikia kompleksinę neigiamų alkoholio vartojimo pasekmių ribojimo strategiją ir nurodo kas jau atlikta nacionaliniu ir ES lygiu bei kaip Komisija gali prisidėti spręsdama šį svarbų visuomenės sveikatos klausimą. Strategijoje „pateikiami

⁸⁸ Europos teisės departamento išvada įstatymų projektams Reg. Nr. IXP-2774(3SP), IXP-3220. 2004-03-01, IXP-2774(3), Interneto prieiga: http://www.etd.lt/popup2.php?tmpl_name=m_doc_shop_doc_view&view_file_name=doc657.txt (žiūrėta 2013-10-20);

⁸⁹ COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE COUNCIL, THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS „An EU strategy to support Member States in reducing alcohol related harm“ 24.10.2006, COM(2006) 625 final;

gerosios praktikos pavyzdžiai, kurie davė teigiamus rezultatus, nurodomos didelę ūkinę ir socialinę reikšmę turinčios sritys bei Bendrijos vaidmuo siekiant tolesnės pažangos“.⁹⁰ Šiame dokumente didžiausias dėmesys skiriamas piktnaudžiavimo alkoholiu prevencijai, vaikų ir jaunimo apsaugai nuo alkoholio, sužeistų ir žuvusių su alkoholiu susijusiose eismo įvykiuose bei nelaimingų atsitikimų darbe dėl apsvaigimo nuo alkoholio skaičiaus mažinimui. Įvade nurodoma, kad ES veiksmai alkoholio kontrolės srityje nekeičia valstybių narių nacionalinės politikos, kuri jau veikia ir priklauso valstybių kompetencijai. „Už šalies alkoholio kontrolės politiką atsako visų pirma pačios valstybės narės. Tuo tarpu ES skatina bendradarbiauti ir koordinuoti valstybių narių veiksmus bei teikia paramą šioje srityje.“⁹¹ Strategijoje pateikiami ES uždaviniai alkoholio kontrolės srityje, pvz. remti visuomenės sveikatos ir mokslinių tyrimų projektus, kuriais siekiama mažinti neigiamą alkoholio daromą žalą, atlikti jų monitoringus bei vertinimus; padėti rinkti patikimus statistinius duomenis; remti informacines ir edukacines programas apie alkoholio daromą žalą ir kitos ES iniciatyvos. Šiuo metu Europos Komisijoje svarstoma nauja strategija, kuri pateiktų veiksmingesnius ir griežtesnius sprendimus. ES alkoholio strategija yra tam tikras postūmis valstybėms narėms imtis konkrečių veiksmų tobulinant savo teisinį reguliavimą.

Tabako vartojimo mastai ES yra ne ką mažesnė problema, nei piktnaudžiavimas alkoholiu. ES rūko beveik trečdalis gyventojų, todėl įvairiomis priemonėmis stengiamasi sumažinti šį skaičių, sukliudant žmonėms pradėti rūkyti, padedant atsisakyti šio žalingo įpročio bei mažinant pasyvaus rūkymo žalą. ES institucijos vykdo gana aktyvią tabako kontrolę informacinių kampanijų, įvairių tabako kontrolės projektų finansavimo bei teisėkūros priemonių pagalba. „Tabako kontrolę ES įtraukė ir į įvairių kitų sričių: mokesčių, žemės ūkio ir kt. – politiką.“⁹² Bene svarbiausias ES teisės aktas šioje srityje tai 2001 metais priimta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, taikomų tabako gaminių gamybai, pateikimui ir pardavimui, suderinimo⁹³, trumpai vadinama Tabako gaminių direktyva. Ši direktyva buvo priimta siekiant pašalinti kliūtis trukdančias veikti vidaus rinkai, kurios atsirado dėl skirtingų valstybių narių įstatymų reglamentuojančių tabako gaminių gamybą, pateikimą ir pardavimą. Direktyvos preambulės 3 punkte nurodyta „šios kliūtys turėtų būti pašalintos ir dėl šios priežasties reikėtų suderinti tabako gaminių gamybą, pateikimą ir

⁹⁰ COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE COUNCIL, THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS „An EU strategy to support Member States in reducing alcohol related harm“ 24.10.2006, COM(2006) 625 final;

⁹¹ Ten pat;

⁹² Tabakas. Interneto prieiga: http://ec.europa.eu/health-eu/my_lifestyle/tobacco/index_lt.htm (žiūrėta 2013-09-15);

⁹³ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/37/EB dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, taikomų tabako gaminių gamybai, pateikimui ir pardavimui, suderinimo;

pardavimą reglamentuojančias taisykles, tuo pat metu paliekant valstybėms narėms galimybę tam tikromis sąlygomis įdiegti tokius reikalavimus, kokių, jų manymu, reikia asmenų sveikatos apsaugai garantuoti“.⁹⁴ Taigi tabako gaminių direktyva nustato privalomas, visoms valstybėms narėms vienodas įvairių rūšių tabako gaminių gamybos, pardavimo ir pateikimo taisykles, kurios turi užtikrinti laisvą prekybą šiuo produktu tarp ES narių. Tačiau direktyva numato ir nemažai tokių taisyklių, kurios prisideda prie tabako vartojimo mažinimo ES, pvz. reikalavimas, kad ant tabako gaminių pakuočių būtų pateikiamas užrašas apie tabako žalą sveikatai. Kadangi direktyva priimta jau prieš daugelį metų ir kai kurios jos nuostatos paseno bei neatitinka pasikeitusių rinkos sąlygų, ją siekiama atnaujinti, kad ji „būtų priderinta prie kintančios rinkos, mokslo vystymosi ir tarptautinių įvykių. 2012 m. gruodžio 19 d. Europos Komisija išsiuntė direktyvos persvarstymo pasiūlymą Tarybai ir Europos Parlamentui, kurie drauge sprendžia dėl šios srities ES teisės aktų“.⁹⁵ Pasiūlymu siekiama iš esmės persvarstyti galiojančią Tabako gaminių direktyvą. Direktyvos projekte numatytos gana griežtos kovos su neteisėta prekyba tabako gaminiais priemonės bei reikalavimas teikti tikslesnę informaciją apie tabako gaminius, taip mažinant jų patrauklumą jaunimui. Šiuo metu naujoji Tabako gaminių direktyva yra svarstymo stadijoje, manoma, kad ji bus priimta 2014 metais.

ES institucijos yra priėmusios eilę kitų tiek privalomo, tiek neprivalomo pobūdžio teisinių dokumentų, skirtų tabako gaminių rinkos reguliavimui bei kovai su tabako vartojimu. Pavyzdžiui Europos Parlamento ir Tarybos 2001 m. gruodžio 3 d. direktyva 2001/95/EB dėl bendros gaminių saugos, nustatanti, kad visi į Europos Sąjungos rinką patenkantys vartotojams skirti gaminiai (tame tarpe ir tabako gaminiai) turi būti saugūs. Šia direktyva siekiama užtikrinti aukštą vartotojų apsaugos lygį ir prisidėti prie vartotojų sveikatos saugojimo. Teisiškai neįpareigojančios ES rekomendacijos tai: 2002 m. gruodžio 2 d. Tarybos rekomendacija dėl rūkymo prevencijos, kurioje nagrinėjami pasyvaus rūkymo, prekių automatų, netiesioginės reklamos ir informacijos apie tabako gamintojų rinkodaros biudžetus atskleidimo klausimai bei ES Komisijos sprendimas 2003/641/EB dėl spalvotų fotografijų, išpėjančių apie sveikatai gresiantį pavojų, panaudojimo ant tabako gaminių pakuočių.

Apibendrinami galime teigti, kad ES, nors ir turėdama ribotas veikimo galimybes, siekdama užtikrinti visuomenės sveikatos apsaugą yra pasiryžusi vykdyti griežtą tabako kontrolės politiką. Airijos sveikatos ministras J. Reilly yra pasakęs: „Mes norime denormalizuoti rūkymą ir kaip galima greičiau turime tai pasiekti. Europai tabako pramonė atneša apie 20 milijardų eurų pelno kasmet, tačiau dėl rūkymo patiriame 23,5 milijardo eurų nuostolių. Taigi nė

⁹⁴ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/37/EB dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, taikomų tabako gaminių gamybai, pateikimui ir pardavimui, suderinimo;

⁹⁵ Tabakas. Interneto prieiga: http://ec.europa.eu/health-eu/my_lifestyle/tobacco/index_lt.htm (žiūrėta 2013-09-15);

vienos šalies ekonomikai nėra naudinga pardavinėti kancerogeną. Čia nėra jokios ekonominės mįslės“.⁹⁶ Tą patį galime pasakyti ir apie alkoholio vartojimą, tačiau ES, bent jau kol kas, nėra priėmusi vieningo teisės akto, kuris reguliuoti alkoholinių gėrimų prekybą, gamybą ir pateikimą bei prisidėtų prie alkoholio vartojimo mažinimo (kaip yra Tabako direktyvos atveju).

2.4 Naujų Alkoholio kontrolės įstatymo ir Tabako kontrolės įstatymo redakcijų priėmimas

Lietuvai rengiantis stojimui į Europos Sąjungą reikėjo iš esmės peržiūrėti galiojančius teisės aktus ir suderinti jų nuostatas su ES teisės aktais. Kaip jau minėta tokio derinimo neišvengė Tabako kontrolės bei Alkoholio kontrolės įstatymai. Kadangi derinant šiuos įstatymus su ES teisės aktais iškilo būtinybė pakeisti daugelį teisės normų buvo nuspręsta Alkoholio kontrolės ir Tabako kontrolės įstatymus išdėstyti nauja redakcija. Toks reikalavimas numatytas ir Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymo 11 straipsnio 2 dalyje: „Jei keičiamajame teisės akte keičiama ar buvo pakeista daugiau kaip pusė jo straipsnių, keičiamasis teisės aktas paprastai dėstomas nauja redakcija arba parengiamas naujas teisės aktas“.⁹⁷

2003 m. rugsėjo 4 d. Seimui buvo pateiktas Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimo įstatymo projektas Nr. IXP-2774, kuris buvo „parengtas įgyvendinant Lietuvos pasirengimo narystei Europos Sąjungoje programos 2003 metų priemonių planą“.⁹⁸ Pagrindinis projekto tikslas buvo „suderinti Alkoholio kontrolės įstatymo nuostatas, reglamentuojančias alkoholio produktų importą ir eksportą, su Europos Bendrijos steigimo sutarties 28, 30 straipsniais, Europos Sąjungos teisėje įtvirtintais laisvu prekių judėjimo ir abipusio pripažinimo principais bei įstatymo priede nurodytais reglamentais“.⁹⁹ Taip pat juo buvo siekiama „nustatyti išsamią šio įstatymo pažeidimų nagrinėjimo ir ekonominių sankcijų skyrimo tvarką bei patikslinti ir suderinti su kitais įstatymais kai kurias kitas galiojančio įstatymo nuostatas“.¹⁰⁰ Bene esminiai projekte numatyti pakeitimai buvo susiję su alkoholinių gėrimų importo licencijavimu, siūlant įtvirtinti, kad „licencijuojamas tik žemės ūkio (...) etilo alkoholio ir vyno produktų importas iš trečiųjų šalių ir eksportas į jas“.¹⁰¹ Taip pat buvo numatyta griežtinti atsakomybę už įstatymo pažeidimus bei siūlomos naujos alkoholio vartojimo prevencijos priemonės, pvz.: reikalavimas, kad „alaus ir natūralios fermentacijos vyno ir sidro išorinės reklamos priemonėse turi būti

⁹⁶ Airijos sveikatos ministras: norime denormalizuoti rūkymą. Interneto prieiga:

<http://lzinios.lt/lzinios/Sveikata/Airijos-sveikatos-ministras-norime-denormalizuoti-rukyma> (žiūrėta 2013-10-31)

⁹⁷ Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymas // Valstybės žinios, 1995, Nr. 41-991;

⁹⁸ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimo įstatymo projekto Nr. IXP-2774 pateikimo Seimui 2003-09-19 stenograma;

⁹⁹ Ten pat;

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹ Ten pat;

Sveikatos apsaugos ministerijos nustatyta tvarka įspėjamasis tekstas apie žalingą alkoholio poveikį sveikatai“.¹⁰²

Po projekto pateikimo Ekonomikos komitetas gavo apie 80 pasiūlymų jo tobulinimui. Pavyzdžiui, buvo siūlyta įtvirtinti draudimą platinti ir vartoti alkoholinius gėrimus aukštosiose mokyklose, visišką alkoholinių gėrimų reklamos draudimą, draudimą prekiauti alkoholiniais gėrimais degalinėse, poilsio ir turizmo zonose, sporto varžybų metu ir kitus. Pagrindinis komitetas daugumai pasiūlymų nepritarė, motyvuodamas tuo, kad komitetui „pateikti pasiūlymai buvo diametraliai priešingi, todėl buvo stengtasi atsižvelgti į visus pasiūlymus ir taip sureguliuoti įstatymą, kad tiktų visiems“.¹⁰³ Įstatymo priėmimo metu kai kuriems iš šių pasiūlymų buvo pritarta tik iš dalies, pvz.: buvo numatyta, kad draudimas prekiauti alkoholiniais gėrimais sporto varžybų metu netaikomas alkoholiniams gėrimams, kurių tūrinė etilo alkoholio koncentracija neviršija 6 procentų, o kiti buvo atmesti, pvz.: visiškas reklamos draudimas.

Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimo įstatymo projekto svarstymo Seime metu iškilo dar nemažai prieštaravimų ir klausimų, dėl kurių buvo nesutariama, pvz.: dėl licencijų panaikinimo pažeidus draudimą parduoti alkoholinius gėrimus jaunesnėms nei 18 metų asmenims, dėl draudimo vartoti alkoholinius gėrimus valstybinėse institucijose, pirmenybės teikimo natūralios fermentacijos alkoholinių gėrimų gamybai, importui ir pardavimui ir kitų klausimų. Konsensusas visgi buvo pasiektas ir nauja įstatymo redakcija priimta 2004 m. kovo 9 d. Prieš naują eurointegracinį įstatymą balsavo tik 2 Seimo nariai iš 74 užsiregistravusių. Įstatymas įsigaliojo 2004 m. gegužės 1 d. Tokia įsigaliojimo data buvo pasirinkta dėl to, kad įstatyme numatytos alkoholio produktų importą reglamentuojančios nuostatos tiesiogiai susijusios su Europos Sąjungos reglamentais, turėjo įsigalioti tik Lietuvai tapus visateise ES nare.

Naujas Tabako kontrolės įstatymo pakeitimo įstatymo projektas buvo parengtas irgi įgyvendinant Lietuvos pasirengimo narystei Europos Sąjungoje derybinius įsipareigojimus. Pagrindinis šio projekto tikslas buvo „Tabako kontrolės įstatymo nuostatas suderinti su Europos Bendrijos steigimo sutarties 28 ir 30 bei 43 straipsniais bei 2001 m. birželio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvų (2001 m. Europos Bendrijos 37-ąja direktyva “Dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, taikomų tabako gaminių gamybai, pateikimui ir pardavimui, derinimo” ir 2003 m. 33-osios direktyvos “Dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, susijusių su tabako gaminių reklama ir rėmimu, suderinimo”) nuostatomis“.¹⁰⁴ Projekto

¹⁰² Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimo įstatymo projekto Nr. IXP-2774 pateikimo Seimui 2003-09-19 stenograma;

¹⁰³ Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimo įstatymo projektas Nr. IXP-2774(2*) ES svarstymo Seime 2003-10-04 stenograma;

¹⁰⁴ Tabako kontrolės įstatymo pakeitimo ir Tabako kontrolės įstatymo įgyvendinimo įstatymo pripažinimo netekusiu galios įstatymo projekto Nr. IXP-2802ES pateikimo Seimui stenograma;

nuostatos buvo rengtos atsižvelgiant į Pasaulio Sveikatos Organizacijos Tabako kontrolės konvenciją, prie kurios prisijungusi ir Europos Sąjunga. Projektu siekta įdiegti kelias reguliavimo naujoves, kurios buvo numatytos ES teisės aktuose. Visų pirmą uždrausti „klaidinti vartotojus ir ant tabako gaminių pakuočių pateikti užrašus, pavyzdžiui, „mažai dervų“, „lengvos“, „ypač lengvos“, „švelnios“, bet kokius kitus užrašus, prekių ženklus, pavadinimus, piešinius, vaizdus ar kitokius ženklus, teigiančius arba sukeliančius įspūdį, kad konkretus tabako gaminy yra mažiau kenksmingas už kitus tabako gaminius“¹⁰⁵, pakeisti kai kurių sąvokų („tabako gaminiai“, „oraliniam vartojimui skirtas tabakas“, „sudedamoji dalis“, „tabako gaminių įsigijimo ir vartojimo skatinimas, rėmimas“) apibrėžimus bei perkelti į naujos redakcijos įstatymą 2001 m. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos „Dėl dervų, nikotino ir anglies monoksido kiekių reglamentavimo cigaretėse“ nuostatas. Projektas taip pat numatė tabako gaminių importo licencijavimo panaikinimą. Nemažai pataisų buvo susijusios su siekiu riboti tabako gaminių prieinamumą, pvz.: projekte buvo „siūloma uždrausti parduoti cigaretes, jeigu jų mažiau nei 20 vienetų vienoje pakuotėje; nupirkti ir (ar) kitaip parduoti tabako gaminius asmenims iki 18 metų amžiaus; prekiauti jais ir vartoti tabako gaminius interneto kavinėse, interneto klubuose, parduoti asmenims iki 18 metų su tabako gaminių rūkymo ar pasiruošimu rūkyti susijusias prekes; prekiauti tabako gaminiais kultūros įstaigose ir kita“.¹⁰⁶

Pateikus šį įstatymo projektą Seimui jis buvo įvertintas kaip „labai griežtas“ ir „turintis gerokai sumažinti rūkančiųjų skaičių“.¹⁰⁷ Visgi buvo išsakytos pastabos ir dėl įstatymo ekonominio nenaudingumo valstybei, kas rodo, kad visuomenės sveikata ne visada laikoma svarbiausia vertybe, o ekonominiai interesai dažnai iškeliami aukščiau. Taip pat buvo iškelta dažnų įstatymo pataisų problema. Tačiau, kai teisingai pastebėjo Seimo narys P. Čėsna „pateikti tokį įstatymą, kurio niekas nenorėtų pakeisti ir jis visiems tiktų, nėra realu“, „labai svarbu, kad įstatymai iš karto būtų tinkami, kad jų nereikėtų svarstant ir priimant <...> Seime koreguoti. Tačiau tai labai sudėtinga problema.“¹⁰⁸

Pagrindiniam Ekonomikos komitetui, kuris svarstė Tabako kontrolės įstatymo pakeitimo įstatymo projektą nemažai pasiūlymų pateikė Sveikatos reikalų komitetas. Vienas iš jų, dėl kurio vyko diskusijos ir Seimo posėdžių metu, buvo siūlymas nuostatoje, kad Lietuvoje draudžiama parduoti oraliniam vartojimui skirtą tabaką, įrašyti taip pat „uostomąjį ir kramtomąjį tabaką“. Nors ES direktyva numatė tik oraliniam vartojimui skirto tabako draudimą, tačiau Sveikatos reikalų komitetas teigė, kad tai tik minimalus reikalavimas ir jį būtina sugriežtinti. Be to

¹⁰⁵ Tabako kontrolės įstatymo pakeitimo ir Tabako kontrolės įstatymo įgyvendinimo įstatymo pripažinimo netekusių galios įstatymo projekto Nr. IXP-2802ES pateikimo Seimui stenograma;

¹⁰⁶ Ten pat;

¹⁰⁷ Ten pat;

¹⁰⁸ Tabako kontrolės įstatymo pakeitimo ir Tabako kontrolės įstatymo įgyvendinimo įstatymo pripažinimo netekusių galios įstatymo projekto Nr. IXP-2802ES pateikimo Seimui stenograma;

Lietuvoje šių rūšių tabakas buvo draudžiamas visada. Tokiai komiteto pozicijai buvo pritarta tik iš dalies ir naujojoje įstatymo redakcijoje atsirado draudimas prekiauti ir uostomuoju tabaku.

Naujos redakcijos įstatymo projektas susilaukė dar nemažai pastabų ir pasiūlymų, o priėmimui Seime buvo pateiktas 3 galutinis variantas. Seime balsavus už 34 Seimo narius ir 4 susilaikius 2003 m. lapkričio 3 d. įstatymas buvo priimtas. Jo įsigaliojimo data buvo numatyta irgi 2004 m. gegužės 1 d., nes tai buvo Lietuvos stojimo į ES diena bei ūkio subjektams reikėjo laiko prisitaikyti prie naujų įstatyme nustatytų reikalavimų.

Priėmus naujos redakcijos Tabako kontrolės įstatymą buvo iš esmės pakeisti kai kurie tabako gaminių sudėties ir kokybės bendrieji reikalavimai, t. y. numatyta, kad „nuo 2004 m. gegužės 1 d. Lietuvos Respublikoje parduodamose, gaminamose ar į ją importuojamose, o nuo 2007 m. sausio 1 d. ir eksportuojamose cigaretėse dervų kiekis neturi viršyti 10 miligramų, nikotinas – 1 miligramo, anglies monoksidas – 10 miligramų vienoje cigaretėje“.¹⁰⁹ Taip pat buvo padaryti įspėjamųjų užrašų ant tabako gaminių pakeitimai, kurie lėmė, kad užrašai ant tabako gaminių tapo aiškesni ir geriau matomi. Įstatymas buvo papildytas straipsniu dėl tabako produktų sudedamųjų dalių ir informacijos apie juos pateikimo. Šio straipsnio 1 dalis numatė, kad „tabako gaminių gamintojai ir (ar) importuotojai kiekvienais metais Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka privalo pateikti Vyriausybės įgaliotai institucijai rašytinę ataskaitą, iš kokių sudedamųjų dalių pagaminti parduoti Lietuvos Respublikoje skirti tabako gaminiai“.¹¹⁰

Suderinus galiojančius alkoholio ir tabako kontrolės teisės aktus su ES teisės reikalavimais ir priėmus naujas įstatymų redakcijas, atsirado nemažai teigiamų naujovių, turėjusių prisidėti prie pažangios ir efektyvios tabako ir alkoholio kontrolės politikos kūrimosi. Lietuvai tapus ES nare atsirado pareiga laikytis ES teisės aktų ir užtikrinti laisvą prekių judėjimą bei garantuoti, kad nacionaliniuose teisės aktuose nebus normų prieštaraujančių bendros rinkos principams. Tuo pačiu Lietuvos teisė reguliuoti šalyje alkoholio ir tabako vartojimą ir imtis priemonių jo mastams mažinti nėra ribojama, atvirkščiai ES remia visas valstybių narių pastangas šioje srityje.

2.5 Pasaulinės sveikatos organizacijos veiklos įtaka alkoholio ir tabako kontrolei Lietuvoje

Pasaulio sveikatos organizacija (toliau – PSO) – specializuota Jungtinių Tautų institucija, tarptautiniu mastu koordinuojanti visuomenės sveikatą. Organizacija įsteigta 1946 metais Niujorke įvykusioje tarptautinėje sveikatos konferencijoje. Didžiausios pasaulinės sveikatos organizacijos konstitucijoje, kuri įsigaliojo 1948 metais, numatyta, kad jos „misija yra siekti visų

¹⁰⁹ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr. 117-5317;

¹¹⁰ Ten pat;

pasaulio žmonių įmanomai aukščiausiojo sveikatos lygio”.¹¹¹ „Pirminiai PSO tikslai yra pasaulinės sveikatos priežiūra, apsauga ir gerinimas. Pagrindinis PSO tikslas – koordinuoti tarptautinius veiksmus bei iniciatyvas tarptautinės sveikatos srityje.“¹¹² Viena iš organizacijos strateginės veiklos kryptių yra kova su pagrindiniais ligų rizikos veiksniais, tame tarpe su alkoholio ir tabako vartojimu.

Lietuva PSO nare yra nuo 1991 metų. „Lietuva į PSO įstojo Lietuvos Vyriausybei 1991 metų rugsėjo 27 dieną pateikus Jungtinių Tautų Generaliniam Sekretoriui Ministro Pirmininko Gedimino Vagnoriaus pasirašytą prašymą. Šiuo dokumentu buvo patvirtinta, jog Lietuvos valstybė pripažįsta 1946 metų liepos 22 dieną pasirašytą PSO Konstituciją ir visus jos vėlesnius pakeitimus.“¹¹³ Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1998 metais pasirašė su PSO pagrindinę sutartį, o kas dveji metais Sveikatos apsaugos ministerija pasirašo su PSO atnaujintą bendradarbiavimo sutartį. Nuo 1994 metų Lietuvoje veikia PSO Europos regiono atstovybė. Lietuva kartu PSO įgyvendina apie 30 įvairių tęstinių projektų, tame tarpe Rūkymo ir alkoholio kontrolės projektą.

PSO atlieka nemažai tyrimų ir priima rekomendacinius dokumentus alkoholio ir tabako kontrolės srityje. Vadovaudamasi savo tyrimų duomenimis PSO teigia, kad išsivysčiusiose šalyse tabakas ir alkoholis yra vieni iš pagrindinių ligų rizikos faktorių. Todėl PSO pasisako už aktyvią alkoholio ir tabako vartojimo mažinimo politiką. PSO nurodo, kad veiksmingiausi tabako ir alkoholio kontrolės būdai yra: „sisteminis kainų didinimas, reklamos ir rėmimo draudimas, rūkymo ir girtavimo ribojimas viešose vietose, pagalba norintiems atsisakyti priklausomybės, efektyvi antireklama, griežta kontrabandos kontrolė“.¹¹⁴ Vienas iš svarbesnių PSO dokumentų alkoholio kontrolės srityje yra „Alkoholio žalos ir vartojimo mažinimo strategija: pasaulinės strategijos pamatai“ (angl. Strategies to reduce the harmful use of alcohol: draft global strategy), priimtas 2010 metais visų 193 valstybių nariu pritarimu. PSO strategija pabrėžia alkoholio kainų, prieinamumo ir rėmimo reguliavimo efektyvumą mažinant alkoholio vartojimą. Taip pat joje kalbama apie „prekybos alkoholiu vietų skaičiaus ribojimą, apie alkoholio prekybos licencijavimą bei prekybą alkoholiu viešose vietose bei pabrėžiama nelygi alkoholio pramonės ir visuomeninių organizacijų, kovojančių su piktnaudžiavimu alkoholiu,

¹¹¹ Leidinys apie Pasaulio sveikatos organizaciją. Interneto prieiga: <http://www.sam.lt/go.php/lit/IMG/496> (žiūrėta 2013-10-12);

¹¹² Pasaulio sveikatos organizacija. Interneto prieiga: <http://www.sam.lt/go.php/lit/IMG/496> (žiūrėta 2013-10-12);

¹¹³ Leidinys apie Pasaulio sveikatos organizaciją. Interneto prieiga: <http://www.sam.lt/go.php/lit/IMG/496> (žiūrėta 2013-10-12);

¹¹⁴ PSO Lietuvoje, Lietuva – PSO. Interneto prieiga:

http://www.smlpc.lt/media/file/Skyriu_info/Neinfekciniu_ligu_profilaktika/Traumu_prevencija/Seminaro%20med ziaga-2010-06-09/PSO_Lietuvoje.pdf (žiūrėta 2013-10-12);

padėtis.¹¹⁵ Nors numatytos strategijoje nuostatos neįpareigoja PSO valstybes nares, tačiau jos naudojamos kaip pamatinės gairės vykdant alkoholio kontrolės politiką, nes PSO rekomendacijos visada paremtos tam tikrais moksliniais tyrimais.

PSO siekia kovoti ne tik su piktnaudžiavimu alkoholiu, bet ir su globaliu tabako gaminių vartojimu. Viena iš teisinių priemonių, kurių pagalba įgyvendinamas pastarasis siekis, yra Pasaulio sveikatos organizacijos tabako kontrolės pagrindų konvencija¹¹⁶. Konvencija priimta 2003 metais, o visame pasaulyje įsigaliojo 2005 metais. „Konvencijos atsiradimą (ji buvo inicijuota dar 1996 m.) lėmė su šiuolaikinio pasaulio verslo, prekybos, užsienio investicijų plėtra bei valstybių vystymusi susiję kompleksiniai pasaulio tabako epidemijos globalizacijos reiškiniai.“¹¹⁷ Tarptautinė tabako kontrolės konvencija Lietuvoje ratifikuota 2004 metais.¹¹⁸ Konvencija tai „pirmasis tarptautinis dokumentas, nustatantis visoms šalims bendrus minimalius tabako kontrolės politikos reikalavimus, reglamentuojančius tabako gaminių paklausos, pasiūlos mažinimą ir laisvos nuo tabako aplinkos kūrimą. Šiuo svarbiausiu rūkymo prevencijos politiką reglamentuojančiu teisės aktu siekiama, kad visame pasaulyje būtų vieningai imtasi priemonių, skirtų tabako vartojimo paplitimo ir žalos žmonių sveikatai mažinimui tarptautiniu mastu.“¹¹⁹ Taigi PSO Konvencija skirta jai pasirašiusių šalių tabako kontrolės teisinės bazės stiprinimui. Lietuvai prisijungus prie šios konvencijos, atsirado dar vienas postūmis siekti efektyvesnės tabako kontrolės politikos šalyje ir, buvusio sveikatos apsaugos ministro Ž. Padaigos žodžiais tariant, „pateisinti žmonių, nesutinkančių su priverstiniu kvėpavimu tabako dūmais, lūkesčius ir atimti iš tabako epidemijos teisę griauti tautos likimus.“¹²⁰ Konvencija yra teisiškai įpareigojanti sutartis, todėl Lietuva turi laikytis joje įtvirtintų principų ir įgyvendinti jos nuostatas.

PSO indėlis į kiekvienos jos narės alkoholio ir tabako kontrolės politiką yra iš tiesų svarbus. Siekdama užtikrinti visuomenės sveikatos apsaugą, organizacija vykdo įvairias žalingų sveikatai veiksmų, tame tarpe alkoholio ir tabako vartojimo, prevencijos priemones. Be to organizacija sutelkia pasaulio valstybes veikti drauge ir koordinuoti savo veiksmus alkoholio ir tabako kontrolės srityje.

¹¹⁵ Potrzebne są rzeczowe argumenty. Interneto prieiga: http://www.swiatproblemow.pl/2012_10_1.html (žiūrėta 2013-10-12);

¹¹⁶ Pasaulio sveikatos organizacijos tabako kontrolės pagrindų konvencija // Valstybės žinios, 2004, Nr. 152-5538;

¹¹⁷ Tabako kontrolės pagrindų konvencija – teisė būti sveikiems. Interneto prieiga: http://www.sam.lt/go.php/lit/Tabako_kontroles_pagrindu_konvencija__te/681 (žiūrėta 2013-10-13);

¹¹⁸ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Pasaulio sveikatos organizacijos Tabako kontrolės pagrindų konvencijos ratifikavimo“ // Valstybės žinios, 2004-10-16 Nr.152-5529;

¹¹⁹ Tabako kontrolės pagrindų konvencija – teisė būti sveikiems. Interneto prieiga: http://www.sam.lt/go.php/lit/Tabako_kontroles_pagrindu_konvencija__te/681 (žiūrėta 2013-10-13);

¹²⁰ Ten pat;

3. TABAKO IR ALKOHOLIO PAKLAUSĄ IR PASIŪLĄ ĮTAKOJANČIŲ VEIKSNIŲ TEISINIO REGLAMENTAVIMO APŽVALGA

Valstybė siekdama saugoti gyventojų sveikatą bei užtikrinti jų socialinę gerovę teisinėmis priemonėmis reguliuoja alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą. Kaip jau minėta, alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą įtakoja įvairūs veiksniai, pvz. reklama, prekės kaina, jos patrauklumas ir kt. PSO pripažino, kad bene efektyviausios teisinės priemonės padedančios mažinti alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą yra alkoholio ir tabako reklamos ribojimai, patrauklumo ir prieinamumo mažinimas, mokesčių didinimas. Todėl toliau bus aptartos būtent šios priemonės ir jų teisinio reglamentavimo kaita Lietuvos Respublikoje.

3.1 Tabako ir alkoholio reklama

*Blogas padėjimas ir gerą žmogų iš kelio išveda
(lietuvių liaudies patarlė)*

Reklama kaip reiškinyje egzistuoja nuo senų laikų ir tapo neatskiriama visuomeninio gyvenimo dalimi. Tačiau teisiškai reguliuoti reklamos teisinius santykius pradėta tik XX amžiaus pradžioje, pvz.: JAV reklamos reguliavimas pradėtas 1904 m. priėmus įstatymą „Apie federalinę prekybos komisiją“ ir įkūrus specialią instituciją reklamai reguliuoti. Būtinybę teisės aktuose įtvirtinti pagrindinius prekių reklamavimo principus nulėmė poreikis apsaugoti tiek verslininkų, tiek kitų visuomenės narių interesus. Dr. B. Čereška nurodo, kad „reklamos reguliavimas įstatymas ir kitokiais aktais turi tikslą: gerinti vartotojų informavimą apie prekes, paslaugas ir idėjas; ginti vartotojų interesus, saugoti nuo klaidinančios reklamos; užtikrinti visuomenei priimtų normų laikymąsi reklamoje; garantuoti sąžiningą konkurenciją.“¹²¹ Siekdamos šių tikslų pasaulio valstybės vienokia ar kitokia forma reguliuoja reklamą.

Reklamos teisinis reguliavimas pasireiškia numatant teisės aktuose tam tikrus reikalavimus jos turiniui, pateikimo būdai ir kt. Tam tikrų prekių grupių (pvz. vaistų, alkoholio, tabako, ginklų) reklamai nustatomi griežtesni reikalavimai ir ribojimai pateikimo formai, laikui ir vietai. Jie pateisinami siekiu riboti, žmonių sveikatai ir gyvybei padidintą pavojų keliančių, prekių vartojimą arba užtikrinti šių prekių įsigijimą be reklamos poveikio. „Konstitucinis Teismas savo nutarimuose yra ne kartą pabrėžęs, kad reklamos laisvė gali būti įstatymu ribojama, jeigu siekiama apsaugoti konstitucines vertybes, tačiau toks šios konstitucinės laisvės ribojimas turi būti būtinas demokratinėje visuomenėje, o pasirinktos priemonės turi būti

¹²¹ Čereška, B. (2004) *Reklama: teorija ir praktika*. Vilnius, HOMO LIBER, psl. 284;

proporcingos siekiamam tikslui“¹²² Tam tikras prekių grupes išskiria ir papildomus jų reklamos ribojimus numato ir Tarptautinis reklamos kodeksas (nevyriausybiniis, neprivalomojo pobūdžio dokumentas, įgijęs tarptautinį pripažinimą).¹²³

Lietuvos Respublikoje reklamos teisinius santykius plačiausiai reglamentuoja Reklamos įstatymas.¹²⁴ Jis numato reklamos principus, bendruosius reikalavimus reklamai, reglamentuoja reklamos kontrolę ir kt. Šio įstatymo 1 str. 3 d. įtvirtinta: „Jeigu kiti Lietuvos Respublikos įstatymai nustato papildomų ar kitų reklamos naudojimo reikalavimų arba nustato kitą reklamos naudojimo kontrolės tvarką ar reklaminės veiklos subjektų atsakomybę, taikomos tų įstatymų nuostatos.“¹²⁵ Tokiems specialiems įstatymams priskiriami Alkoholio kontrolės įstatymas ir Tabako kontrolės įstatymas. Abejose teisės aktuose yra nuostatų skirtų šių prekių reklamos reglamentavimui.

Alkoholio ir tabako reklamos reglamentavimas Lietuvoje, kaip ir kitose pasaulio valstybėse, siejamas su jų daroma žala žmogui ir visuomenei. Reklama priskiriama informacijai, kuri skatina šias prekes įsigyti ir vartoti. Pagrindinis reklamos tikslas ir yra reklamuojamos prekės pardavimo skatinimas. Todėl siekdama saugoti visuomenės sveikatą valstybė riboja ar visiškai draudžia tokios informacijos skleidimą. Konstitucinis Teismas viename iš savo nutarimų yra nurodęs, kad „alkoholiniai gėrimai ir tabako gaminiai priklauso toms medžiagų grupėms, kurias vartojant neabejotinai kenkiama žmonių sveikatai. Remdamasis Konstitucijos 25 straipsnio trečiąja dalimi, įstatymų leidėjas galėjo riboti informaciją apie alkoholinius gėrimus ir tabako gaminius.“¹²⁶ Taigi alkoholio ir tabako reklamos ribojimas laikomas priemone, turinčią mažinti šių prekių paklausą.

Kaip jau minėta alkoholio ir tabako reklamavimo ypatumus nustato Alkoholio kontrolės įstatymas bei Tabako kontrolės įstatymas. „Tabako gaminių ir alkoholio reklama ribojama skirtingomis formomis. Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas nustato tabako gaminių reklamos draudimą ir kelias šio draudimo išimtis. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės

¹²² Markauskas, L. (2009) „Reklamos kaip komercinės informacijos ribojimo doktrina Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.“ *Socialinių mokslų studijos*, Mykolo Romerio universitetas, Nr. 2(2), psl. 101-117;

¹²³ ICC International Code of Advertising Practice (1997 Edition). Document No. 240/381 Rev. Updated by the Commission on Marketing, Advertising and Distribution. Interneto prieiga: <http://actrav.italo.org/actrav-english/telearn/global/ilo/guide/iccadv.htm> (žiūrėta 2013-07-03);

¹²⁴ Lietuvos Respublikos reklamos įstatymas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 64-1937;

¹²⁵ Ten pat;

¹²⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. Vasario 2 d. nutarimo nr. 179 "Dėl alkoholio reklamos kontrolės" atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”;

įstatymas pateikia gana ilgą sąrašą atvejų, kada alkoholio reklama yra draudžiama.¹²⁷ Toliau pateiksime alkoholio ir tabako reklamą reglamentuojančių teisės aktų svarbiausių pakeitimų apžvalgą.

1995 m. priimtas Alkoholio kontrolės įstatymas numatė alkoholinių gėrimų reklamos draudimą. Jo 30 straipsnyje buvo įtvirtinta, kad alkoholinių gėrimų reklama draudžiama per Lietuvos transliuotojų programas, Lietuvos spaudą, paštą ir „kitais audio arba vizualinės informacijos perdavimo būdais, priemonėmis, įskaitant netiesioginę alkoholinių gėrimų reklamą.“¹²⁸ Taigi galima teigti, kad ši teisės norma numatė visišką, t. y. visose masinės informacijos priemonėse, alkoholio reklamos draudimą (išskyrus užsienio transliuotojų ir spaudos skleidžiamą reklamą). Toks reguliavimas buvo pasirinktas atsižvelgus į „Pasaulinės Sveikatos Organizacijos (PSO) politiką, vykdomą alkoholio ir tabako kontrolės srityje, kuri buvo išdėstyta 1994 ir 1995 metais Paryžiuje vykusiose tarptautinėse konferencijose (Pasaulinės konferencijos apie tabaką ir sveikatą rezoliucijoje bei Europos Chartijoje dėl alkoholio)“¹²⁹ Šiuose „dokumentuose visoms šalims rekomenduojama įgyvendinti griežtą tiesioginės ir netiesioginės alkoholio ir tabako gaminių reklamos kontrolę“.¹³⁰

Aptariamo straipsnio 3 dalyje buvo numatyta „Audio arba vizualinės informacijos turinio, apipavidalinimo, jos perdavimo būdų pripažinimo alkoholio reklama kriterijus, alkoholio reklamos draudimo kontrolės tvarką nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė.“ Įgyvendindama šią nuostatą Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1996 m. vasario 2 d. priėmė nutarimą „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“¹³¹, kuriuo patvirtino informacijos apie alkoholinius gėrimus pripažinimo reklama kriterijus. Šis nutarimas bei minėta įstatymo nuostata neteko galios Konstituciniam Teismui pripažinus juos prieštaraujančius Konstitucijos 25 str. 3 d.¹³²

Alkoholio kontrolės įstatymo 30 str. buvo pakeistas 1997 metais liepos 2 d. priėmus Alkoholio kontrolės įstatymo 1, 2, 3, 10, 13, 14, 20, 21, 25, 29, 30, 31, 33, 39, 41, 43, 44 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei IV skyriaus II skirsnio pavadinimo pakeitimo įstatymą.¹³³ Šis įstatymas kardinaliai pakeitė buvusį alkoholio reklamos reguliavimą. Nauja teisės norma

¹²⁷ Zaleskis, J. (2011) „Tabako gaminių ir alkoholio reklamos apribojimai: netikėtos rizikos“. *Juristas*, Nr. 4, psl. 3;

¹²⁸ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1995, Nr. 44-1073;

¹²⁹ Apie alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių reklamą. Interneto prieiga: <http://www.stok.lt/5reakcija/reakcija1.html> (žiūrėta 2013-07-06);

¹³⁰ Ten pat;

¹³¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996-02-02 nutarimas Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“;

¹³² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo nr. 179 "Dėl alkoholio reklamos kontrolės" atitikimo Lietuvos Respublikos konstitucijai“;

¹³³ Lietuvos Respublikos Alkoholio kontrolės įstatymo 1, 2, 3, 10, 13, 14, 20, 21, 25, 29, 30, 31, 33, 39, 41, 43, 44 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei IV skyriaus II skirsnio pavadinimo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 1997, Nr.67-1660;

numatė, kad draudžiama visų formų alkoholio reklama, kuri atitinka tam tikras išvardytas sąlygas. Taigi, pereita nuo visiško alkoholio reklamos draudimo prie jos ribojimo, nustatant kriterijus, kuriuos atitinkanti reklama laikoma neteisėta. Seime svarstant šį Vyriausybės pateiktą projektą vyko audringos diskusijos dėl šio straipsnio pataisos reikalingumo, bet visgi nuspręsta alkoholio reklamą leisti. Galima teigti, kad pataisa buvo priimta vadovaujantis vieno Seimo nario projekto svarstymo Seime metu išsakytu teiginiu, kad „tarp reklamos ir vartojimo intensyvumo tiesioginio ryšio nėra“, o reklama įtakoja tik konkretaus prekės ženklo pasirinkimą.¹³⁴

Kitas svarbus šios normos pakeitimas padarytas 2002 metų birželio 6 d. priėmus naują Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimo įstatymą.¹³⁵ Ši pataisa leido alkoholinių gėrimų, kurių turinė etilo alkoholio koncentracija neviršija 22 procentų, reklamą per radiją ir televiziją (anksčiau galiojusi norma numatė 15 procentų ribą). Taip pat pirminiame projekte buvo įtvirtintas straipsnio papildymas nuostata draudžiančia išorinę reklamą. Tačiau ją vetavo prezidentas ir grąžino projektą pakartotinai svarstyti. Dekrete buvo įtvirtinta, kad „įstatyme numatytas absoliutus bet kokių alkoholinių gėrimų išorinės reklamos draudimas neatitinka racionalaus stipriųjų ir silpnųjų alkoholinių gėrimų diferencijavimo politikos; minėtas išorinės reklamos draudimas nedera su Įstatyme įtvirtintu kitų alkoholio reklamos rūšių teisiniu reglamentavimu; absoliutus alkoholinių gėrimų išorinės reklamos draudimas įteisintas neįvertinus galimų jo pasekmių kultūros ir sporto rėmimo veiklai.“¹³⁶ Po Prezidento veto įstatyme atsirado pakoreguota nuostata: „Lietuvos Respublikoje draudžiama išorinė alkoholio reklama, išskyrus alaus bei natūralios fermentacijos vyno ir sidro išorinę reklamą.“

Priėmus naujos redakcijos Alkoholio kontrolės įstatymą reklamos reglamentavimas beveik nepakito. Pirmasis šios redakcijos įstatymo pakeitimas tai 2008 m. sausio 1 d. įsigaliojusi pataisa, kuria alkoholio reklama draudžiama LR jurisdikcijai priklausančių transliuotojų ir retransliuotojų transliuojamose programose nuo 6 iki 23 valandos. „Materialus minėto draudimo pagrindas – riboti prielaidas skatinti vaikų instinktą vartoti alkoholinius gėrimus.“¹³⁷ Ši pataisa sukėlė aršias diskusijas visuomenėje dėl negalimumo per televiziją dienos metu tiesiogiai transliuoti sporto rungtynes, nes arenose yra alkoholio gamintojų logotipų, kurie laikomi alkoholio reklama. Žiniasklaidoje pasirodydavo tokie vertinimai, kaip: „Įstatymo pataisos buvo

¹³⁴ Lietuvos Respublikos Seimo penkiasdešimt antrojo (93) posėdžio 1997-07-01 stenograma;

¹³⁵ Alkoholio kontrolės įstatymo 1, 2, 3, 6, 8, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 41, 44, 45, 48, 52 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 53 straipsniu įstatymas // Valstybės žinios, 2002-06-28 Nr.65-2632;

¹³⁶ Lietuvos Respublikos Prezidento 2002-06-12 dekretas Nr. 1799 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1, 2, 3, 6, 8, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 41, 44, 45, 48, 52 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 53 straipsniu įstatymo grąžinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti“;

¹³⁷ Ivoška, G. (2008) *Alkoholio reklamos reguliavimas. Tabako ir alkoholio kontrolė – prioritetai Baltijos sveikatos politikoje. Konferencijos medžiaga*. Vilnius, UAB „Firidas“, psl.60;

priimtos skubotai, aišku, kad buvo neapmąstyti tokie dalykai, kaip logotipo rodymas“.¹³⁸ Tokiai situacijai spręsti Seime buvo sudaryta darbo grupė, kuri turėjo parengti siūlymus dėl šio klausimo reglamentavimo. Kompromisas buvo pasiektas galiojusią teisės normą: „alkoholio reklama draudžiama LR jurisdikcijai priklausančių transliuotojų ir retransliuotojų transliuojamose programose nuo 6 iki 23 valandos“, papildžius nuostata: „išskyrus tiesiogiai ir ištiesai transliuojamus ar retransliuojamus tarptautinius meno, kultūros ar sporto renginius“.¹³⁹ Pateiktas atvejis parodo, kad įstatymų pataisos kartais priimamos neatlikus tinkamos analizės ir neįvertinus kokias pasekmes jos gali sukelti, o tiesiog vadovaujantis principu „uždrausti, negalima palikti“.

Siekiant sumažinti alkoholinių gėrimų prieinamumą ir vartojimą 2008 metų Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimo įstatyme buvo numatytas visiškas alkoholio reklamos draudimas visuomenės informavimo priemonėse bei visiškas išorinės reklamos draudimas, turėjęs įsigalioti 2012 m. sausio 1 dieną. Tačiau jau 2011 metų gruodžio 6 dieną šios nuostatos buvo pripažintos netekusiomis galios. Šios pataisos sulaukė didelio visuomenės susidomėjimo. Alkoholio reklamos draudimo šalininkai laikėsi pozicijos, kad reklama skatina vartojimą, ypač tarp jaunimo, todėl pataisos turi galioti. Kitos pusės atstovas Seimo narys K. Daukšys viename iš interviu spaudai teigė, kad „visiškas draudimas kenktų Lietuvos pramonei, o reklama ateitų iš užsienio šalių žiniasklaidos kanalų.“¹⁴⁰ Seimas labiau palaikė alkoholio reklamos draudimo priešininkus ir atšaukė draudimą.

Pateiktos svarbiausios Alkoholio kontrolės įstatymo nuostatų pataisos susijusios su alkoholio reklama leidžia teigti, kad visi bandymai griežtinti ar visai drausti alkoholio reklamą buvo nesėkmingi, arba bent jau baigdavosi išlygų įvedimu. Galime spėti, kad alkoholio reklamos priešininkų pastangos buvo bergždžios dėl negalėjimo tiksliais, patikimais duomenimis pagrįsti, kad reklamos draudimas iš tikrųjų mažina alkoholio vartojimo mastus.

Pagrindiniai tabako gaminių reklamos reguliavimo aspektai įtvirtinti Tabako kontrolės įstatyme. Svarbiausias jame įtvirtintas principas, išlikęs nuo pirmosios redakcijos įstatymo priėmimo iki dabar, yra tabako gaminių reklamos draudimas. Tačiau ši įstatymo nuostata bėgant laikui liberalėjo, atsirasdavo vis daugiau išimčių iš bendro draudimo. Jį net bandyta panaikinti. 1996 metais Seimo narių grupė kreipėsi į Konstitucinį Teismą dėl reklamos draudimo atitikties LR Konstitucijai. „Tačiau Konstitucinio Teismo sprendimas ir išaiškinimai buvo labai palankūs

¹³⁸ Lukaitytė, R. „Alkoholio reklamos draudimas kiršina televiziją ir politikus“. Interneto prieiga: <http://verslas.delfi.lt/media/alkoholio-reklamos-draudimas-kirsina-televizija-ir-politikus.d?id=15434254#ixzz2YMC69Wg3> (žiūrėta 2013-07-04);

¹³⁹ Alkoholio kontrolės įstatymo 18, 29 ir 34 straipsnių pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 2008, Nr.48-1771;

¹⁴⁰ Lukaitytė, R. „Seimas linksta atšaukti visišką alkoholio reklamos draudimą“. Interneto prieiga: <http://verslas.delfi.lt/media/seimas-linksta-atsaukti-visiska-alkoholio-reklamos-draudima.d?id=51352901> (žiūrėta 2013-07-07);

valstybės nuostatai kontroliuoti tabako gaminių vartojimą uždraudžiant tabako gaminių reklamą (1997 m. vasario 13 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai).¹⁴¹

Iki Tabako kontrolės įstatymo priėmimo, tabako gaminių (kaip ir alkoholinių gėrimų) reklamą reguliavo 1993 metų Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Informacijos apie tabako gaminius ir alkoholinius gėrimus teikimo tvarkos patvirtinimo“.¹⁴² Šis nutarimas numatė, kokiais būdais Lietuvoje draudžiama reklamuoti tabako gaminius ir alkoholinius gėrimus, pvz. „per radiją, televiziją, kino filmuose, Lietuvoje spausdinamuose periodiniuose ir kituose leidiniuose“. Šis teisės aktas buvo panaikintas 1997 metų Vyriausybės nutarimu.¹⁴³

Kaip jau minėta pirmoje Tabako kontrolės įstatymo¹⁴⁴ redakcijoje, įsigaliojusioje 1996 metais, buvo numatyta, kad „Lietuvoje tabako gaminių reklama draudžiama“. Tai buvo bene vienintelė norma skirta tabako reklamai. 1999 metais Tabako kontrolės įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymu¹⁴⁵ ji buvo papildyta, nurodant, kad draudžiama taip pat ir paslėpta tabako gaminių reklama. Be to, buvo įvesti kriterijai, kuriais vadovaujantis nustatoma, ar garsinė ir vaizdinė informacija pripažįstama reklama.

Nuostata numatanti tabako reklamos draudimą įsigaliojo tik 2001 m. gegužės 1 d., nors pagal įstatymą įsigaliojimą data buvo numatyta ankstesnė. Draudimo įsigaliojimas buvo atidedamas dėl verslo atstovų prieštaravimų bei dėl to, kad ES direktyvos numatė tabako reklamos draudimą tik nuo 2002 m. liepos mėnesio. Ilgą laiką tabako reklamos draudimas įtvirtintas įstatyme realiai neveikė, nes nebuvo institucijos turėjusios užtikrinti jo laikymąsi. „Isteigus Valstybinę tabako ir alkoholio kontrolės tarnybą prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės prasidėjo kokybiškai kitas tabako kontrolės įgyvendinimo etapas. Tiesioginės ir netiesioginės tabako gaminių reklamos draudimo įgyvendinimas neabejotinai laikytinas vienu iš

¹⁴¹ Veryga, A. (2010) „Lietuvos tabako kontrolės politika: istorinė ir šiandienos perspektyva“. *Visuomenės sveikata*. Interneto prieiga: http://www.ntakd.lt/files/informacine_medzega/2-Moksliniai_straipsniai/4-str-Visuomenes_sveikata.pdf (žiūrėta 2013-07-08);

¹⁴² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. birželio 16 d. nutarimas Nr. 446 „Dėl Informacijos apie tabako gaminius ir alkoholinius gėrimus teikimo tvarkos patvirtinimo“;

¹⁴³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997-09-01 nutarimas Nr. 931 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 5 d. nutarimo Nr. 559 „Dėl alkoholio produktų importo, didmeninės ir mažmeninės prekybos jais licencijavimo“ dalinio pakeitimo“;

¹⁴⁴ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1996-02-07 Nr.11-281;

¹⁴⁵ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 2, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 18, 21 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 1999, Nr. 50-1597;

svarbiausių teisinio tabako vartojimo reguliavimo laimėjimų. Įgyvendinus šį draudimą, jau po dvejų metų stabilizavosi vyrų ir moterų rūkymo plitimas.¹⁴⁶

Tabako reklamos reglamentavimas kažkiek pasikeitė priėmus naujos redakcijos Tabako kontrolės įstatymą. Nors bendras tabako reklamos draudimas išliko, tačiau buvo numatytos ir jo išimtys. Pavyzdžiui 17 str. 4 d. numatė, kad reklamos draudimas netaikomas „tabako gaminių gamintojo ar įmonės, kurios pagrindinė veikla yra prekyba tabako gaminiais, pavadinimo (firmos vardo) pateikimui šių įmonių remiamų renginių metu ir šių renginių rėmėjų sąrašuose, išskyrus tokį pateikimą televizijos ir radijo programose.“¹⁴⁷ Taip pat šis straipsnis numatė informacijos, kurią galima pateikti prekybos tabako gaminiais vietose, sąrašą, kuris dar ne kartą buvo keistas (iš esmės dėl tabako gamintojo prekių ženklo pateikimo prekybos vietoje).

Tabako reklamai nemažai dėmesio skiriama Pasaulio sveikatos organizacijos priimtoje Tarptautinėje tabako kontrolės konvencijoje. Joje pabrėžiama tabako gaminių reklamos draudimo be išlygų svarba. Taigi Lietuvos tabako kontrolės įstatymo nuostatos dėl tabako reklamos draudimo iš esmės sutampa su PSO politika tabako reklamos srityje. Taip pat labai svarbu paminėti ES direktyvas, skirtas tabako reklamai, kurias įgyvendina Tabako kontrolės įstatymas. Visų pirmą tai 2003 metų Direktyva dėl tabako gaminių reklamos,¹⁴⁸ kurioje nėra įtvirtintas visiškas reklamos draudimas, bet draudžiama reklama spaudoje, panaudojant elektronines ryšių priemones ir pan. Tabako gaminių reklamą per televiziją draudžia Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų direktyva.¹⁴⁹ Lietuvos teisės aktuose „nustatyti griežtesni tabako reklamos apribojimai nei minimaliai reikalauja minėtos direktyvos“¹⁵⁰.

Apibendrinami galime teigti, kad Lietuvoje tabako reklamos srityje nuosekliai laikomasi reklamos draudimo principo. Nors Tabako kontrolės įstatymo galiojimo metu ir buvo padarytos tam tikros draudimo išimtys, visgi Lietuvoje tabako reklama lieka nepageidaujamu reiškiniu. Įtakos tokiai valstybės politikai turėjo PSO nuomonė, ES direktyvos, mokslininkų išvados dėl reklamos poveikio vartojimui bei užsienio valstybių patirtis.

¹⁴⁶ Veryga, A. (2010) „Lietuvos tabako kontrolės politika: istorinė ir šiandienos perspektyva“. *Visuomenės sveikata*. Interneto prieiga: http://www.ntakd.lt/files/informacine_medzega/2-Moksliniai_straipsniai/4-str-Visuomenes_sveikata.pdf (žiūrėta 2013-07-08);

¹⁴⁷ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo pakeitimo ir Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo įgyvendinimo įstatymo pripažinimo netekusiu galios įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr.117-5317;

¹⁴⁸ 2003 m. gegužės 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/33/EB dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių tabako produktų reklamą ir rėmimą, suderinimo (tekstas svarbus EEE; OLL 152, 2003/6/20, p. 16-19; LT.ES, 15 skyrius, 07 tomas, p.460-463);

¹⁴⁹ 2010 m. kovo 10 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/13/ES dėl valstybių narių įstatymuose ir kituose teisės aktuose išdėstytų tam tikrų nuostatų, susijusių su audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų teikimu, derinimo (Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų direktyva);

¹⁵⁰ Markauskas, L. (2008) *Reklamos teisinis reglamentavimas: teorija ir praktika*. Vilnius, UAB „Mokesčių šaltas“, psl. 184;

3.2. Akcizo mokestis

Akcizo mokestis – mokestis „už nuodėmę“

Bilas Klintonas

Akcizas tai netiesioginis mokestis, kuriuo apmokestinami tam tikri specifiniai produktai, pvz. tabako gaminiai, alkoholiniai gėrimai, energiniai produktai, elektra. Šie produktai apmokestinami siekiant sumažinti jų gamybos ir vartojimo sukeltą poveikį bei gauti pajamų į valstybės biudžetą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas viename iš savo nutarimų yra nurodęs: „apibendrinant akcizų objektų pobūdį galima daryti išvadą, kad tarp jų yra žmogaus sveikatai kenksmingų ar dėl kitų priežasčių neskatinamų prekių, prabangos prekių, taip pat kitų, duodančių didesnę nei įprasta pelną, prekių“.¹⁵¹ Lietuvoje akcizų objektą nustato Akcizų įstatymas,¹⁵² kurio 2 str. 1 d. įtvirtinta, kad akcizais, be kitų prekių, apmokestinamas apdorotas tabakas, etilo alkoholis ir alkoholiniai gėrimai.

Tabakas ir alkoholis akcizu apmokestinami siekiant mažinti jų vartojimą. Mokesčio nustatymas pateisinamas alkoholio ir tabako daroma žala sveikatai. Akcizas didina minėtų prekių kainą, kas turėtų atgrasyti nuo jų pirkimo ir vartojimo. „Pasaulio banko publikacijoje „Curbing the epidemic“ teigiama, kad <...> 10 proc. tabako kainos padidėjimas pasaulyje paskatintų 40 mln. rūkatorių mesti rūkyti ir 10 milijonų sumažintų mirčių skaičių.“¹⁵³ Tas pats pasakytina ir apie alkoholį. „Europos komisijos užsakymu atlikto tyrimo metu buvo apskaičiuota, kad jei penkiolikoje senųjų ES valstybių alkoholio kaina padidėtų 10 proc., tai per ateinančius metus būtų išvengta daugiau kaip 9000 mirčių ir surinkta maždaug 13 milijardų eurų papildomo akcizo mokesčio.“¹⁵⁴

Lietuvoje tabako ir alkoholio akcizo tarifų dydį, apskaičiavimo, deklaravimo ir sumokėjimo tvarką nustato jau minėtas Akcizų įstatymas, kurio pirmoji redakcija priimta 1994 m. balandžio 22 d. Iki to laiko galiojo Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 10 d. nutarimas „Dėl apyvartos mokesčio pakeitimo į bendrąjį akcizą“¹⁵⁵, kuris numatė 15 % bendrojo akcizo tarifą bei įtvirtino, kad prekėms, kurių vartojimą reikia riboti (alkoholiniams gėrimams, tabako gaminiams ir pan.) taikomi individualūs tarifai. Nustatyti individualius akcizo mokesčio tarifus buvo pavesta Finansų ministerijai. Pavyzdžiui 1993 metų Finansų ministerijos aktu „Dėl individualių akcizų“ degtinei buvo nustatytas 65 % individualus akcizas. Taip pat atskiru

¹⁵¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. spalio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcizų įstatymo 13 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto ir šio straipsnio antrosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos konstitucijai“;

¹⁵² Lietuvos Respublikos akcizų įstatymas // Valstybės žinios, 2001, Nr. 98-3482;

¹⁵³ Akcizų teorija ir praktika, arba kitoks nei laisvosios rinkos ekspertų požiūris. Interneto prieiga: <http://blaivus.blogspot.com/2009/06/akcizu-teorija-ir-praktika-arba-kitoks.html> (žiūrėta 2013-07-10);

¹⁵⁴ Ten pat;

¹⁵⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 10 d. nutarimas Nr. 541 „Dėl apyvartos mokesčio pakeitimo į bendrąjį akcizą“;

Vyriausybės nutarimu¹⁵⁶ buvo nustatyti akcizų tarifai išvežamoms prekėms, tame tarpe tabako gaminiams ir alkoholiniams gėrimams. Priėmus Akcizų įstatymą konkretūs akcizų tarifai buvo patvirtinti 1994 m. Vyriausybės nutarimu „Dėl akcizų“.¹⁵⁷

Pastarasis Vyriausybės nutarimas nustatė 2 Lt už 1000 cigarečių akcizo tarifą. Pasikeitus reglamentavimui ir akcizų tarifus ėmus tvirtinti Akcizų įstatymu, jo redakcijoje, galiojusioje iki 2002-06-30, buvo numatytas specifinis 36 litų už 1000 cigarečių tabako akcizo tarifas. Jis buvo per mažas, kad atitiktų ES teisės reikalavimus, todėl naujame Akcizų įstatyme, kuris įsigaliojo 2002 m. liepos 1 dieną, specifinis akcizų tarifas pakilo iki 30,2 litų ir buvo numatytas 10 % vertybinis akcizas. Po įstojimo į ES akcizas tabakui dar labiau padidėjo - specifinis tarifas išaugo iki 47,5 litų, o vertybinis – iki 15%.¹⁵⁸ Siekiant pasiekti ES tabako apmokestinimo akcizu minimumą ir išvengti staigaus akcizo šuolio, mokestis 2004 – 2013 metų laikotarpiu buvo didintas palaipsniui. Paskutinį kartą akcizas tabakui keistas 2013 metų liepos 2 d. Akcizų įstatymo pakeitimo įstatymu¹⁵⁹, kuris numatė, kad nuo 2014 m. kovo 1 d. specifinis akcizų tarifo elementas sieks 157 litus.

Apibendrinami galime teigti, kad Lietuvoje galioja akcizų tabakui didinimo politika, kurią nulėmė įsipareigojimas įvesti ES teisės aktuose numatytą minimalų 90 EUR už 1.000 cigarečių akcizą.¹⁶⁰ Laikantis racionalaus ir reguliaraus akcizų didinimo plano – 4-5 % kasmet, 2018 metais turėtų būti pasiektas minimalus Bendrijoje taikomas tabako akcizas.

Kalbant apie akcizą etilo alkoholiui ir alkoholiniams gėrimams pastebima ta pati tendenciją – akcizo tarifas nuolat didinamas, nors Akcizų įstatymo galiojimo metu būta ir jo mažinimo atveju. Pavyzdžiui „per laikotarpį nuo 1996 m. iki 2010 m. akcizų tarifas stipriems alkoholiniams gėrimams keitėsi septynis kartus, iš kurių šešis kartus akcizų tarifas buvo didinamas ir tik vieną kartą mažinamas (stipriai sumažėjus etilo alkoholio realizacijai)“.¹⁶¹ Vyriausybės nutarime „Dėl akcizų“, priimtame 1994 m., numatytas akcizo tarifas nederinamam etilo alkoholiui ir alkoholiniams gėrimams, išskyrus midaus trauktines, šampaną, vyną ir alų, buvo 0,25 Lt už 1 procentą tūrinės alkoholio koncentracijos litre gėrimo. Palaipsniui didinant akcizus alkoholiniams gėrimams 2009 m. sausio 1 d. tarifas siekė 4416 Lt

¹⁵⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. birželio 8 d. nutarimas Nr. 441 "Dėl išvežamų iš Lietuvos Respublikos prekių apmokestinimo tvarkos";

¹⁵⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. balandžio 25 d. nutarimas Nr. 302 „Dėl akcizų“;

¹⁵⁸ Lietuvos Respublikos akcizų įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 2004, Nr. 26-802;

¹⁵⁹ Lietuvos Respublikos akcizų įstatymo 23, 24, 25, 26, 30 ir 31 straipsnių pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios 2013, Nr. 76-3846;

¹⁶⁰ 2011 m. birželio 21 d. Tarybos direktyva 2011/64/ES dėl akcizų, taikomų apdorotam tabakui, struktūros ir tarifų;

¹⁶¹ Atskirų akcizais apmokestinamų alkoholinių gėrimų grupių tarifų pasikeitimų poveikis biudžeto pajamoms 1996 – 2010 metais. Interneto prieiga:

http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/komentarai/alkoholio_analize2/fm_alkoholio_akcizu_analize_201104_2.pdf (žiūrėta 2013-07-12);

už gryno etilo alkoholio hektolitrą.¹⁶² Jau minėtu 2013 m. liepos 2 d. Akcizų įstatymo pakeitimo įstatymu¹⁶³ šis tarifas padidintas iki 4460 už gryno etilo alkoholio hektolitrą. Akcizas alui laikotarpiu nuo 1996 m. iki 2009 m. buvo keistas 4 kartus ir išaugo apie 26 %, o akcizai vynui, kitiems fermentuotiems gėrimams ir tarpiniams produktams keitėsi net 7 kartus. Taigi galime teigti, kad šiuo metu Lietuvoje galioja tiek akcizų tabakui, tiek alkoholiniams gėrimams didinimo politika (pastaraisiais metais akcizo mokestis mažintas nebuvo, be to akcizo didinimo reikalauja ES), nors iki 2008 m. akcizas alkoholiui kelis kartus buvo mažinamas.

Akcizų mokesčio alkoholiniams gėrimams tarifas priklauso nuo gėrimo rūšies bei iš dalies nuo faktinės tūrinės alkoholio koncentracijos. Pavyzdžiui aktualioje Akcizų įstatymo redakcijoje „alui taikomas 8,5 lito už 1 procentą faktinės tūrinės alkoholio koncentracijos procentais akcizų tarifas, kuris nustatomas už produkto hektolitrą“, o „tarpiniams produktams, kurių faktinė tūrinė alkoholio koncentracija procentais yra didesnė kaip 15 procentų, – 304 litai už produkto hektolitrą.“¹⁶⁴ Toks skirtingas apmokestinimas pateisinamas konkurencijos tarp tam tikrų alkoholinių gėrimų nebuvimu arba labai maža konkurencija. Ši pozicija dažnai kritikuojama dėl to, kad vartotojo konkrečios prekių kategorijos pasirinkimą, be kitų veiksnių, lemia taip pat kaina, kuri savo ruožtu priklauso nuo mokesčio dydžio. Visgi Lietuvoje silpnųjų ir stipriųjų alkoholinių gėrimų akcizas didinamas neproporcingai, pvz. nuo 2009 sausio 1-osios alui ir sidrui taikomas akcizas padidintas 10 proc., o stipriesiems alkoholiniams gėrimams – 15 proc. Tokie sprendimai dažnai sulaukia neigiamos reakcijos ir įvardijami kaip „suteikiantys akivaizdų pranašumą skandinavų kapitalo valdomoms didžiosioms alaus darykloms prieš lietuviško kapitalo valdomas mažasias alaus daryklas ir stipriojo alkoholio gamyklas.“¹⁶⁵

Akcizo alkoholiniams gėrimams tarifas priklauso, be abejonės, ne tik nuo šalies vidaus mokesčių politikos, bet ir nuo ES teisės aktų akcizų srityje. Alkoholinių gėrimų ir etilo alkoholio apmokestinimo struktūrą bei akcizų tarifų minimalius dydžius nustato 1992 m. spalio 19 d. Tarybos direktyva 92/83/EEB dėl akcizo mokesčio alkoholiui ir alkoholiniams gėrimams struktūrų suderinimo ir 1992 m. spalio 19 d. Tarybos direktyva 92/84/EEB dėl alkoholiui ir alkoholiniams gėrimams taikomų akcizo tarifų suvienodinimo. Direktyvos nustato kokiems gaminiais ir pagal kokį metodą taikomas akcizas. „Iš pradžių buvo pasiūlytas suderintas tarifas (nacionalinių tarifų vidurkis: vynui ir alui– 0,17 ECU už litrą, o spiritiniams gėrimams – 3,81 ECU už vieną 0,75 l butelį). Vis dėlto tik nedaugelio valstybių narių taikomi akcizo tarifai artimi vidurkiui. Todėl vėliau Komisija pasiūlė lankstesnį metodą, pagal kurį taikomi minimalūs tarifai

¹⁶² Ten pat;

¹⁶³ Lietuvos Respublikos akcizų įstatymo 23, 24, 25, 26, 30 ir 31 straipsnių pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios 2013, Nr. 76-3846;

¹⁶⁴ Lietuvos Respublikos akcizų įstatymas // Valstybės žinios, 2010, Nr. 45-2174 (2010-04-20);

¹⁶⁵ Bačiulis, A. (2009) „Neabejotinos naujosios Vyriausybės klaidos“. *Veidas*, Nr. 2;

ir tiksliniai tarifai, kurie ilginiui turėtų būti suvienodinti. Direktyvos 92/84/EEB ir 92/83/EEB buvo priimtose, tačiau vėlesni pasiūlymai nebuvo sėkmingi.¹⁶⁶ Lietuvos Respublikos akcizų įstatymas įgyvendina abiejų direktyvų nuostatas.

Kaip jau minėta tabako gaminiai ir alkoholiniai gėrimai akcizo mokesčiu apmokestinami siekiant mažinti jų vartojimą, tačiau ne vienoje minėtoje ES direktyvoje ar Lietuvos Respublikos teisės akte tai tiesiogiai neįvardijama. Nacionalinės tabako gaminių asociacijos nuomone, „Lietuvoje tabako akcizas nemažina vartotojų skaičiaus, nes plačiai paplitusi alternatyvi, t.y. nelegali rinka. Idealiu atveju, kainos padidėjimas sumažina norą įsigyti produktą. Tačiau Lietuvoje net 30-50 proc. rūkančiųjų renkasi nelegaliai įvežtas cigaretes. Net jei kaina kyla ir nelegalioje rinkoje, vis tiek žmogus pirksdamas nelegalioj rinkoj galvoja, kad sutaupo. Dėl to akcizas Lietuvoje tėra fiskalinė biudžeto papildymo priemonė, o ne vartotojų elgseną reguliuojantis veiksnys.“¹⁶⁷ Visgi „tarptautinės ekspertinės organizacijos pripažįsta, kad alkoholio ir tabako gaminių akcizo didinimas yra viena iš pačių efektyviausių priemonių mažinant jų vartojimą“.¹⁶⁸ Todėl ši priemonė plačiai naudojama ribojant žalingų sveikatai produktų vartojimą tiek Lietuvoje, tiek visoje ES.

3.3 Alkoholinių gėrimų ir tabako prieinamumo ribojimas

Alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių prieinamumo ribojimas laikomas viena iš rinkos reguliavimo priemonių turėsiančių padėti mažinti šių prekių vartojimą. „Istorinė patirtis rodo, kad visiškas alkoholio prieinamumo ribojimas sumažina alkoholio vartojimą ir problemas, susijusias su alkoholio vartojimu, tačiau turi šalutinį poveikį – nelegalios alkoholio prekybos išplitimą.“¹⁶⁹ Fizinėms alkoholio ir tabako prieinamumą mažinančioms priemonėms priskiriami pardavimų laiko ir vietos ribojimai; kortelių atitinkamam alkoholio ar tabako kiekiui įsigyti įvedimas; vietų, kuriuose draudžiama rūkyti ar vartoti alkoholinius gėrimus, nustatymas; valstybės monopolis šių prekių gamybai ir pan. Taip pat čia galima priskirti amžiaus ribos vartoti ir įsigyti alkoholinius gėrimus bei tabako gaminius nustatymą.

Viename iš pirmųjų nepriklausomoje Lietuvoje priimtų alkoholio prekybą reglamentuojančių teisės aktų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarime „Dėl alkoholinių gėrimų gamybos bei prekybos jais“¹⁷⁰ buvo įtvirtinta, kad alkoholinius gėrimus gaminančioms

¹⁶⁶ Netiesioginis apmokestinimas. Alkoholiui, tabakui ir energijai taikomi tarifai.

http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/lt/FTU_4.18.3.pdf (žiūrėta 2013-07-12);

¹⁶⁷ 1 priedas;

¹⁶⁸ Didinant akcizą – mažės sveikatos problemos. Interneto prieiga: <http://www.lsveikata.lt/products/didinant-akciz%C4%85-%E2%80%93-maz%C4%97s-sveikatos-problemos> (žiūrėta 2013-07-13);

¹⁶⁹ Tamutienė, I. (2010) „Irodymais grįstos alkoholio vartojimo reguliavimo politikos priemonės ir jų taikomumas Lietuvoje“. *Viešoji politika ir administravimas*, Nr. 33;

¹⁷⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991-05-28 nutarimas Nr. 216 „Dėl alkoholinių gėrimų gamybos bei prekybos jais“ (Žin., 1991, Nr.17-466);

įmonėms leidžiama steigti firmines prekybos alkoholiniais gėrimais parduotuves. Be to, nei pirminiame Alkoholio kontrolės įstatyme, nei vėlesnėse jo redakcijose nebuvo numatyti alkoholio pardavimo vietų tankumo ribojimai. „Ekspertai teigia, kad reikėtų mažinti alkoholio įsigijimo taškų skaičių“¹⁷¹, nes lengvas alkoholinių gėrimų prieinamumas daro neigiamą įtaką nuo alkoholizmo besigydančioms žmonėms.

1995 metų Alkoholio kontrolės įstatymo 21 straipsnyje buvo numatyta prekybos alkoholiniais gėrimais tvarka. Šis straipsnis draudė prekiauti alkoholiniais gėrimais sveikatos priežiūros, ugdymo, sporto įstaigose ir jų teritorijose, prie maldos namų; vaikams ir paaugliams skirtų prekių prekyvietėse; masiniuose sporto, kultūros, religiniuose, šventiniuose renginiuose, mitinguose, manifestacijose (išskyrus alkoholinius gėrimus, kurių tūrinė etilo alkoholio koncentracija neviršija 12 procentų); iš prekybos automatų; tarptautinių ir respublikinių kelių pakelėse, išskyrus Lietuvos Respublikos norminiuose dokumentuose nustatytu atstumu nuo jų įrengtose stacionarinėse viešojo maitinimo įmonėse; prekybos įmonėse, įrengtose degalinėse ir prie jų. Be to 2 šio straipsnio dalyje buvo įtvirtinta: „Prekiauti alkoholiniais gėrimais leidžiama tik išimtinai tokiai prekybai skirtose stacionarinėse prekybos įmonėse arba jų specializuotuose skyriuose, skirtuose tokiai prekybai, išskyrus prekybą kioskuose alumi, gamyklų supilstytu į tarą“.¹⁷² Tai pagrindiniai **prekybos alkoholiniais gėrimais vietos ribojimai**, kurių įtvirtinimas įstatyme reiškė tvirtą valstybės poziciją alkoholio pasiūlos ribojimo klausimu. Tačiau neužilgo šie ribojimai pradėjo švelnėti. Daug pakeitimų padaryta 1998 metais: - degalinių viešojo maitinimo įstaigose leista prekiauti alumi (2002 m. ir visų rūšių alkoholiniais gėrimais); taip pat alumi leista prekiauti automobiliuose-parduotuvėse; išplėsta prekyba pilstomais alkoholiniais gėrimais masiniuose renginiuose; leista prekiauti iki 22 proc. stiprumo alkoholiniais gėrimais poilsio bei turizmo zonose bei visų rūšių alkoholiniais gėrimais mugėse ir parodose (anksčiau buvo leidžiama prekiauti tik iki 22 proc. stiprumo, nuo 2004-03-09 - alkoholiniais gėrimais, kurių tūrinė etilo alkoholio koncentracija neviršija 13 procentų). 2002 m. gegužės 23 d. įstatymo 21 str. pakeistas panaikinus draudimą prekiauti visais alkoholiniais gėrimais magistralinių ir krašto kelių pakelėse (iki šiol buvo leidžiama prekyba tik stacionarinėse viešojo maitinimo įmonėse). Taip pat „panaikinta nuostata, leidžianti prekiauti alkoholiu tik išimtinai šiai prekybai skirtose prekybos įmonėse arba jų specializuotuose skyriuose. Vyriausybės projekte buvo įrašyta, jog draudžiama realizuoti alkoholinius gėrimus

¹⁷¹ Tamutienė, I. (2010) „Irodymais grįstos alkoholio vartojimo reguliavimo politikos priemonės ir jų taikumas Lietuvoje“. *Viešoji politika ir administravimas*, Nr. 33;

¹⁷² Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1995, Nr. 44-1073;

sporto varžybų metu. Tačiau „Seimas „pataisė“ ir leido sporto varžybų metų realizuoti alkoholinius gėrimus iki 6 proc. stiprumo”¹⁷³.

Priėmus naujos redakcijos Alkoholio kontrolės įstatymą alkoholinių gėrimų pardavimo vietos ribojimai išliko beveik nepakitę. Įvestas draudimas prekiauti alkoholiniais gėrimais laisvės atėmimo, karinėse ir sukarintos tarnybos, policijos ir kitose statutinėse įstaigose, ilgainiui (nuo 2009-01-01) panaikintas leidimas parduoti alkoholį sanatorijose įrengtuose viešojo maitinimo įmonėse. Taip pat nuo 2009 m. sausio 1 dienos masiniuose renginiuose ir mugėse leista prekiauti tik natūralios fermentacijos alkoholiniais gėrimais, kurių turinė etilo alkoholio koncentracija neviršija 6 procentų. Kitas svarbus pakeitimas tai nuo 2012 metų įvestas draudimas prekiauti alkoholiniais gėrimais kioskuose, o nuo 2016 metų ir stacionariųjų parduotuvių nespecializuotuose skyriuose.

Pateiktos Alkoholio kontrolės įstatymo pataisos leidžia teigti, kad alkoholinių gėrimų prieinamumas šio įstatymo galiojimo pradžioje buvo griežtai reglamentuotas numatant įvairius apribojimus alkoholio prekybai. Tačiau laikui bėgant nuostatos buvo iš esmės pakeistos, paliekant tik kai kuriuos ribojimus. Fizinis alkoholio prieinamumas sugriežtintas tik 2009 metais, tačiau mažesnės alkoholio koncentracijos gėrimų prekyba pradėta reguliuoti liberaliau.

Pirmoje Tabako kontrolės įstatymo redakcijoje buvo įtvirtinta, kad „Lietuvos Respublikoje draudžiama prekiauti tabako gaminiais: 1) farmacijos įmonėse, sveikatos priežiūros, ugdymo įstaigose; 2) tik vaikams ir paaugliams skirtų prekių prekyvietėse; 3) naudojantis prekybos automatais“.¹⁷⁴ Naujos redakcijos įstatyme šis sąrašas buvo papildytas, nurodant, kad tabako gaminiais taip pat draudžiama prekiauti kultūros įstaigose, interneto kavinėse bei naudojant ryšio priemones. Daugiau šis straipsnis nebuvo keistas ir nesulaukė didelio rūkymo draudimo šalininkų dėmesio.

Kita priemonė, kuri sumažina alkoholio bei tabako prieinamumą yra šių prekių **pardavimo laiko ribojimas**. Kalbant apie tabako gaminius Lietuvos teisės aktuose toks ribojimas nenustatytas, t.y. prekiauti tabako gaminiais leidžiama visą parą. Tuo tarpu alkoholinių gėrimų prekybos laikas yra apribotas. Šiuo metu galiojančioje Alkoholio kontrolės įstatymo redakcijoje numatyta, kad Lietuvos Respublikoje prekiauti alkoholiniais gėrimais draudžiama „nuo 22 valandos iki 8 valandos mažmeninės prekybos vietose (išskyrus savivaldybių tarybų ribojamus atvejus). Šis draudimas netaikomas alkoholiniams gėrimams, parduodamiems tarptautinio susisiekimo traukiniuose, laivuose, orlaiviuose, vežančiuose keleivius tarptautiniais maršrutais, viešbučių kambariuose įrengtuose minibaruose,

¹⁷³ Tonkūnas, J. „Alkoholio kontrolės būklė Lietuvoje“. Interneto prieiga: http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030207/visu_02.html (žiūrėta 2013-07-14);

¹⁷⁴ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 11-281;

neapmuitinamose parduotuvėse ir specialiosiose prekybos vietose“ bei „nuo 22 valandos iki 8 valandos viešojo maitinimo vietose, turinčiose licencijas mažmeninei prekybai alkoholiniais gėrimais. Šis draudimas netaikomas viešojo maitinimo vietose, turinčiose licencijas mažmeninei prekybai alkoholiniais gėrimais, parduodamiems pilstomiems alkoholiniais gėrimams ar alkoholiniais gėrimams, parduodamiems atidarytoje pakuotėje ir tik vartoti vietoje“.¹⁷⁵ Pirmoje įstatymo redakcijoje buvo numatytas kiek kitoks pardavimo laiko ribojimas. Prekiauti alkoholiniais gėrimais buvo leidžiama tik nuo 11 valandos, o už leidimo prekiauti alkoholiniais gėrimais prekybos įmonėse po 22 valandos, taip pat sekmadieniais išdavimą buvo imamas dvigubo tarifo žyminis mokestis. Toks reguliavimas buvo ydingas, nes aiškiai neapibrėžė prekybos laiko, t.y. nenumatė iki kelių valandų ryto leidžiama prekyba bei ar leidžiama nakties metu. Todėl jau 1997 m. ši nuostata buvo pakeista įtvirtinant, kad „prekybos ir viešojo maitinimo įmonėse leidžiama prekiauti alkoholiniais gėrimais tik nuo 11 valandos iki kitos dienos 6 valandos ryto (prekyba alumi leidžiama nuo 8 valandos ryto)“.¹⁷⁶ Priimant šią įstatymo pataisą Seime buvo siūlomą iš viso atsisakyti prekybos alkoholiu laiko ribojimo, motyvuojant tuo, kad taip varžoma žmogaus laisvė įsigyti norimą prekę bei tuo, kad taip sudaromos geros sąlygos prekiauti „pilstuku“. Taip pat siekta įtvirtinti leidimą prekiauti alumi nuo 6 val. ryto, tačiau šios pataisos priimtose nebuvo. Dauguma Seimo narių palaikė poziciją, kad būtina riboti alkoholio pardavimo laiką siekiant mažinti alkoholio suvartojimą. Draudimas prekiauti alkoholiniais gėrimais nuo 6 iki 11 val. galiojo iki 2001 m. balandžio 11 d., kuomet įsigaliojo Alkoholio kontrolės įstatymo 21 straipsnio pakeitimo įstatymas¹⁷⁷, kuriuo šis draudimas buvo panaikintas! Ekonomikos komitetas, svarstęs šio įstatymo projektą kaip pagrindinis komitetas, savo išvadoje pritarė tokiai pataisai. Vienintelė institucija, paminėta išvadoje, kuri pasisakė prieš tokį reguliavimą, buvo Valstybinė tabako ir alkoholio kontrolės tarnyba, kurios nuomone „Alkoholio kontrolės įstatymo 21 str. 1 d. 6 p. ir 21 str. 4 dalies panaikinimas prieštarauja AKĮ 2 str., kuris nustato, kad šio įstatymo paskirtis yra mažinti bendrąjį alkoholio suvartojimą, jo daromą žalą sveikatai ir ūkiui. <...> Tikėtina, kad alkoholinių gėrimų pardavimo ribojimo panaikinimas skatins šių žalingų produktų vartojimą, kadangi jis taps prieinamesnis.“¹⁷⁸ Kaip nebūtų keista papildomas Sveikatos reikalų komitetas šiai pataisai neprieštaravo, nurodęs, kad taip bus užkirstas kelias nekokybiško alkoholio vartojimui ir alkoholinių psichozijų kiekio didėjimui.

¹⁷⁵ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 2004, Nr. 47-1548 (aktuali 2013-05-07);

¹⁷⁶ Lietuvos Respublikos Alkoholio kontrolės įstatymo 1, 2, 3, 10, 13, 14, 20, 21, 25, 29, 30, 31, 33, 39, 41, 43, 44 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei iv skyriaus ii skirsnio pavadinimo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 1997, Nr. 67-1660;

¹⁷⁷ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 21 straipsnio pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 2001-04-11, Nr. 31-1016;

¹⁷⁸ Ekonomikos komiteto išvada Alkoholio kontrolės įstatymo 21 straipsnio pakeitimo įstatymo projektui. 2001-03-21, Nr. IXP-111(2);

Seime svarstant projektą būta įvairių nuomonių, pvz.: alkoholio pardavimo laiko ribojimas buvo tik „pseudosprendimas ir iš tiesų tokiu neva rūpinimusi mūsų gyventojų sveikata mes labiau rūpinomės pilstukininkais, kontrabandininkais ir bobutėmis, kurios perpardavinėja degtinę ryto valandom.“¹⁷⁹ Kai kurie Seimo nariai pasisakė prieš pakeitimą nurodydami, kad „alkoholio vartojimas Lietuvoje, palyginti su Europos Sąjungos arba su valstybėmis kandidatėmis į Europos Sąjungą yra rimta problema ir visos priemonės, kurios galėtų padidinti alkoholio vartojimą, atrodo, mums neturėtų būti priimtinos.“¹⁸⁰ Visgi Alkoholio kontrolės įstatymo pataisa įteisinti prekyba alkoholiniais gėrimais visą parą buvo priimta.

2006 metais naujos redakcijos Alkoholio kontrolės įstatymo 18 straipsnis buvo papildytas 9 dalimi, pagal kurią „Savivaldybių tarybos, atsižvelgdamos į prekybos alkoholiniais gėrimais vietą, gyventojų, bendrijų, bendruomenių ar jų atstovų, visuomeninių organizacijų ar kitų institucijų raštu pareikštą nuomonę, policijos komisariatų pasiūlymus, turi teisę riboti laiką, kuriuo leidžiama prekiauti alkoholiniais gėrimais.“¹⁸¹ Ši nuostata tapo pirmuoju žingsniu link prekybos alkoholiniais gėrimais laiko ribojimo. Tačiau Seimo nario H. Žukausko (2004 – 2008 metų kadencija) nuomone, ji neveikė, nes savivaldybės neturėjo juridinių galių „uždaryti parduotuves“. Todėl jau 2007 m. birželio 21 d. buvo priimtas Alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas, kuris įtvirtino, kad draudžiama „prekiauti alkoholiniais gėrimais nuo 22 valandos iki 9 valandos prekybos įmonėse, įrengtose daugiabučiuose gyvenamuosiuose namuose“¹⁸² (pirminiame projekte taip pat buvo siūloma uždrausti nakties metu prekiauti alkoholiniais gėrimais viešojo maitinimo įstaigose įrengtose daugiabučiuose namuose, tačiau šiam siūlymui nepritarė dauguma Seimo narių), o 2009 m. sausio 1 d. įsigaliojo nuostata: „nuo 22 valandos iki 8 valandos mažmeninės prekybos įmonėse (išskyrus savivaldybių tarybų ribojamus atvejus)“¹⁸³, kuri galioja iki šiol. „Įvedus prekybos alkoholiu laiko apribojimus, nemažai mažmeninės prekybos įmonių pakeitė veiklos pobūdį į viešojo maitinimo veiklą ir taip įgijo teisę prekiauti alkoholiniais gėrimais išsinešimui visą parą“¹⁸⁴, todėl Seimas 2011 metais

¹⁷⁹ Alkoholio kontrolės įstatymo 21 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr.IXP-111(2*) svarstymo Seime 2001-03-27 stenograma;

¹⁸⁰ Alkoholio kontrolės įstatymo 21 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr.IXP-111(2*) svarstymo Seime 2001-03-27 stenograma;

¹⁸¹ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 18, 34 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 2006, Nr. 127-4822;

¹⁸² Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 2, 7, 11, 12, 16, 17, 18, 26, 29, 33, 34, 35 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 2007, Nr. 77-3041;

¹⁸³ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 2, 12, 16, 17, 18, 22, 29, 34 straipsnių pakeitimo ir papildymo, įstatymo papildymo III skyriaus ketvirtuoju skirsniu ir 34(1) straipsniu įstatymas // Valstybės žinios, 2008, Nr. 123-4660;

¹⁸⁴ Nuo sausio 1-osios sugriežtinta prekyba alkoholiu. Interneto prieiga: <http://www.meniu.lt/naujiena/nuo-sausio-1-osios-sugrieztinta-prekyba-alkoholiu> (žiūrėta 2013-07-26);

priėmė pataisą (įsigaliojo 2012-01-01), kuri uždraudė viešojo maitinimo įstaigose nuo 22 iki 8 valandos parduoti alkoholinius gėrimus išsinešti.

Alkoholinių gėrimų pardavimo laiko reglamentavimas Lietuvoje keitėsi ne kartą. Nors tam tikru laikotarpiu ribojimų buvo atsisakyta, visgi vėliau, dar labiau sugriežtinti, jie buvo vėl įvesti. Tai patvirtina, kad alkoholio prieinamumo ribojimas laikomas viena iš efektyvesnių kovos su alkoholizmu priemonių.

Vietų, kuriuose draudžiama rūkyti ar vartoti alkoholinius gėrimus nustatymas yra dar viena alkoholio ir tabako prieinamumą ribojanti priemonė. Tokios vietos nustatomos siekiant užtikrinti žmonių, kurie nevartoja šių produktų, interesus bei apsaugoti vaikus nuo neigiamo poveikio. Tiek Alkoholio kontrolės įstatyme, tiek Tabako kontrolės įstatyme numatyta kur vartoti tabako gaminius bei alkoholinius gėrimus draudžiama.

Bene didžiausio visuomenės dėmesio sulaukė Tabako kontrolės įstatyme įtvirtintas draudimas rūkyti viešojo maitinimo įstaigose. Draudimas rūkyti restoranuose, kavinėse, baruose, kitose viešojo maitinimo įstaigose, klubuose, diskotekose, išskyrus specialiai įrengtus cigarų ar pypkių klubus įsigaliojo 2007 metų sausio 1 d. 2008 m. birželio 26 d. priimtų įstatymu numatyta, kad rūkyti taip pat draudžiama „interneto kavinėse (interneto klubuose ir pan.), lošimo namuose (kazino), automatų ar bingo salonuose, kitose laisvalaikio praleidimo įstaigose, patalpose, kuriose vyksta sporto varžybos ar kiti renginiai, ir kitose žmonėms aptarnauti skirtose patalpose“.¹⁸⁵ Dar iki draudimo įsigaliojimo jis buvo neigiamai vertinamas tiek rūkančiųjų žmonių, teigiančių, kad tokie ribojimai pažeidžia jų teises, tiek maitinimo įstaigų savininkų, kurie buvo įsitikinę, kad draudimas žlugdys jų verslą. Visgi draudimas buvo įvestas siekiant mažinti tabako gaminių vartojimo mastus bei apsaugoti žmones nuo pasyvaus rūkymo keliamos žalos sveikatai. Vyriausybės pateiktas šis draudimą turėjęs įteisinti įstatymo projektas jį svarstančiose Seimo komitetuose sulaukė visiško pritarimo, nesutariama buvo tik dėl jo įsigaliojimo datos. „Tokio pobūdžio draudimai rūkyti pasaulyje jau ne naujiena ir ne viena šalis (Norvegija, Airija, JAV) jau atliko ekonomines studijas, kurios neparodė, kad toks draudimas neigiamai atsilieptų verslui, tačiau tai labai teigiamai atsiliepia patalpų oro kokybei, darbuotojų ir lankytojų sveikatai.“¹⁸⁶ Nacionalinės tabako gamintojų asociacijos atstovo nuomone, šio draudimo teigiama pusė buvo ta, kad „sumažėjo konfliktų tarp rūkančių ir nerūkančių. Tačiau absoliutus rūkymo draudimas patalpose turėjo ir neigiamų pasekmių. Rūkantieji yra išvyti į atvirą lauką. Prie klubų besibūriuojantys madingai apsirengę ir rūkantys jaunuoliai yra matomi

¹⁸⁵ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 10, 11, 12, 19, 26 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 2008, Nr. 76-3006;

¹⁸⁶Veryga, A. „Kas labiausiai suinteresuotas sužlugdyti efektyvią tabako kontrolės politiką Lietuvoje?“ Interneto prieiga: http://sena.sam.lt/repository/dokumentai/visuomenes_sveikata/tabako%20pramones%20invazija.doc (žiūrėta 2013-07-26);

nepilnamečiams kaip tam tikras „kieto ir nepriklausomo jaunimo“ pavyzdys (role model). Ne paslaptis, kad vakarais lauke parūkyti išėję klientai triukšmauja po kaimynų langais, šiukšlina. Šių problemų būtų išvengta, jei būtų leista įkurti rūkymo patalpą viduje“.¹⁸⁷

Aptartas draudimas yra ne vienintelis, Tabako kontrolės įstatyme numatyta ir daugiau vietų, kuriuose draudžiama rūkyti. Jau nuo 1996 metų įstatyme buvo numatyta, kad rūkyti draudžiama „visose auklėjimo, ugdymo, sveikatos priežiūros įstaigose; darbo vietose, esančiose uždaroje patalpoje, išskyrus specialias rūkymo vietas; bendrose gyvenamosiose, kitose bendro naudojimo patalpoje, kuriose nerūkantieji gali būti priversti kvėpuoti tabako dūmais užterštu oru; visų rūšių viešajame transporte, išskyrus tolimojo susisiekimo traukinius, kuriuose turi būti numatyti atskiri vagonai nerūkantiems ir rūkantiems, taip pat lėktuvus“.¹⁸⁸ Taip pat buvo numatyta, kad savivaldybės turi teisę uždrausti rūkyti viešose vietose. Visi šie draudimai, su nežymiais pakeitimais, galioja iki šiol. Beje Lietuva yra ne vienintelė šalis draudžianti rūkyti tam tikrose vietose. „Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, rūkyti daugelyje viešųjų vietų draudžia arba griežtai riboja per 80 procentų Europos Sąjungos šalių. <...> Pirmoji valstybė pasaulyje, uždraudusi rūkyti kavinėse ir baruose, buvo Pietų Afrikos Respublika. Čia toks draudimas įsigaliojo 2000-ųjų spalį.“¹⁸⁹

Alkoholio kontrolės įstatymas irgi numato tam tikrus alkoholinių gėrimų vartojimo ribojimus. Daugiausiai diskusijų visuomenėje sukėlė draudimas vartoti alkoholį viešosiose vietose. Kaip jau minėta teisė uždrausti rūkyti viešosiose vietose suteikta savivaldybių tarnyboms, tuo tarpu draudimas vartoti alkoholį viešosiose vietose įtvirtintas įstatyme. Šis draudimas atsirado priėmus naujos redakcijos Alkoholio kontrolės įstatymą. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo pakeitimo įstatymo projekto aiškinamajame rašte buvo nurodyta, kad „siekiant suderinti Alkoholio kontrolės įstatymą su Administracinių teisės pažeidimų kodekso 178 straipsniu, kuriame uždrausta vartoti alkoholinius gėrimus viešosiose vietose ir už tai nustatytos baudos, įstatymo projekto 22 straipsnio 4 punkte siūloma pakeisti nuostatas, reglamentuojančias alkoholinių gėrimų vartojimą viešosiose vietose. Vietoj galiojančios nuostatos, kad savivaldybių tarybos turi teisę nustatyti viešąsias vietas, kuriose draudžiama vartoti alkoholinius gėrimus, projekte siūloma nustatyti, kad viešosiose vietose draudžiama vartoti alkoholinius gėrimus.“ Daugiau jokių argumentų dėl tokio draudimo tikslingumo pateikta nebuvo. Nei Seimo komitetų išvadose, nei svarstant projektą Seimo posėdyje jokių pastabų ar pasiūlymų dėl šios pataisos pateikta irgi nebuvo. Taigi tokio ribojimo tikslas iš esmės liko neaiškus. Lietuvos laisvosios rinkos instituto pateiktoje išvadoje dėl šio

¹⁸⁷ 1 priedas;

¹⁸⁸ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 11-281;

¹⁸⁹ Rūkaliai draudimą rūkyti sutiko tolerantiškai. Interneto prieiga: http://www.gzeme.lt/?s_id=1&n_id=2073 (žiūrėta 2013-07-28);

projekto buvo numatyta, kad „numanomas apribojimo vartoti alkoholinius gėrimus viešose vietose ir viešajame transporte tikslas yra ne alkoholio vartojimo mažinimas, o siekis viešąsias erdves padaryti estetiškas. Vyrauja nuomonė kad, kad viešas alkoholio vartojimas sudaro nesaugios, agresyvios ar nešvarios aplinkos išpūdį. Tačiau alkoholinių gėrimų vartojimo sumažėjimo ar saugesnės ir švaresnės aplinkos toks ribojimas nepadedą pasiekti: žmonės gali gerti namuose, kavinėse, baruose ir apsivaigę viešai, nesaugiai ir nešvariai elgtis. Toks draudimas prilygtų draudimui vilkėti juodus drabužius, nes sudaro liūdnos ir susirūpinusios aplinkos išpūdį.“¹⁹⁰ Tokiai nuomonei galime pritarti, tačiau šis draudimas tam tikra prasme yra naudingas, nes taip formuojamas neigiamas visuomenės požiūris į alkoholio vartojimą kaip valstybės netoleruojamą ir socialiai žalingą reiškinį.

Galiojančioje Alkoholio kontrolės įstatymo redakcijoje¹⁹¹ numatyta, kad alkoholinis gėrimus taip pat draudžiama vartoti „laisvės atėmimo, karinėse ir sukarintos tarnybos, policijos ir kitose statutinėse, sveikatos priežiūros, ugdymo įstaigose ir jų teritorijose; valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose; visų rūšių viešajame transporte“ (išskyrus tam tikrus atvejus) bei sporto renginių metu salėse, kuriose jie vyksta. Pirmi trys ribojimai Alkoholio kontrolės įstatyme buvo įtvirtinti nuo pat pirmosios šio įstatymo redakcijos. Draudimas vartoti alkoholį sporto renginių metu salėse, kuriose jie vyksta įsigaliojo 2011 metų gruodžio 31 dieną. Pagrindiniai šio draudimo šalininkų argumentai buvo tokie: „didelę sporto renginių auditorijos dalį sudaro vaikai ir paaugliai, todėl alkoholio vartojimas sporto renginių metu, turi būti draudžiamas“, „alkoholinių gėrimų vartojimas sporto renginių metu kelia pavojų aplinkiniams, nes apsivaigę nuo alkoholio žiūrovai neretai kelia triukšmą, priekabiauja ir padaro smurtinius nusikaltimus aplinkinių atžvilgiu“.¹⁹² Tokie argumentai įtikino Seimo narius ir dar vienas alkoholinių gėrimų vartojimo ribojimas buvo priimtas.

Kaip jau minėta alkoholinių gėrimų bei tabako gaminių prieinamumą taip pat mažina **amžiaus cenzo, vartoti ir įsigyti šiuos produktus, nustatymas**. Šia priemone siekiama užtikrinti, kad nepilnamečiai asmenys negalėtų įsigyti alkoholio ir tabako. Tabako kontrolės įstatyme numatyta, kad LR draudžiama parduoti tabako gaminius asmenims iki 18 metų. Taip pat nurodyta, kad „draudžiama nupirkti ar kitaip perduoti tabako gaminius asmenims iki 18 metų“.¹⁹³ Alkoholio kontrolės įstatyme įtvirtintos beveik identiškos nuostatos draudžiančios pardavinėti alkoholinius gėrimus nepilnamečiams asmenims. Abu šie draudimai buvo įtvirtinti

¹⁹⁰ Alkoholio kontrolės įstatymo projekto analizė ir išvados. Interneto prieiga: http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_kontroles_istatymo_projekto_analize_ir_isvados/1569 (žiūrėta 2013-07-28);

¹⁹¹ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1995, Nr. 44-1073 (aktuali 2013-05-07);

¹⁹² Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 2, 3, 18 ir 34 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto komiteto posėdžio protokolo išrašas, Nr. XIP-744(4), 2011-12-21;

¹⁹³ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 11-281 (aktuali 2013-07-23);

jau pirmose įstatymų redakcijose. Visuomenėje sutariama, kad jauniems asmenims būtina drausti vartoti tabaką ir alkoholį, nes juose esančios medžiagos stabdo vaiko vystymąsi, jo socialinę ir moralinę raidą. Lietuvos Respublikoje atlikti tyrimai rodo, kad nepilnamečiai alkoholį vartoja gausiai bei jį įsigyti asmenims iki 18 metų yra gana lengva.¹⁹⁴ Tą patį, ko gero, galime pasakyti ir apie tabako gaminių vartojimą. Mokslininkai visgi pastebi, kad „įvedus minimalią amžiaus ribą alkoholiui įsigyti, sumažėja jaunimo alkoholio vartojimas, ypač ten kur numatytos sankcijos prekybininkams, kurie parduoda alkoholį nepilnamečiams, pavyzdžiui, licencijos prekiauti alkoholiu sustabdymas arba atėmimas“.¹⁹⁵

Amžiaus riba įsigyti alkoholinius gėrimus ir tabako gaminius numatyta daugelyje pasaulio šalių ir kai kuriuose, pvz. JAV, Izraelyje, Baltarusijoje, Ukrainoje ir kt. ji siekia 21 metus. Lietuvos Respublikos Seime irgi svarstyta tokia galimybė. Seimo narys A. Matulas 2011 metais pasiūlė Alkoholio kontrolės įstatymo pataisą numatančią, kad alkoholinius gėrimus, kurių turinė etilo alkoholio koncentracija viršija 15 procentų draudžiama pardavinėti jaunesnėms nei 21 metų asmenims (silpnesnius alkoholinius gėrimus – jaunesnėms nei 18 metų asmenims).¹⁹⁶ Pagrindinis įstatymo projektą svarstęs Sveikatos reikalų komitetas pritarė šiai pataisai, tačiau ji priimta nebuvo.

Aptartos alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių prieinamumą ribojančios priemonės Lietuvoje plačiai naudojamos kovojant su šių produktų vartojimu. Lietuvoje jų efektyvumas vertinamas kontraversiškai. Tai rodo tiek dažnos įstatymų nuostatų reglamentuojančių jų taikymą pataisos, tiek visuomenės nepasitenkinimo bangos įvedus vieną ar kitą ribojimą. Gana sunku vertinti konkrečios alkoholio ar tabako prieinamumą ribojančios priemonės efektyvumą, tačiau visuma jų tikrai prisidedama prie alkoholio ir tabako vartojimo mažinimo.

3.4. Alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių patrauklumo mažinimas

Alkoholio ir tabako pramonės atstovai norėdami didinti pardavimus siekia padaryti šiuos produktus kuo patrauklesniais vartotojams. Stengiamasi pateikti savo produktus kaip išskirtinai skanious bei formuoti požiūrį, kad alkoholio ar tabako vartojimas yra natūralus procesas. Šis tikslas be abejo lengviausiai pasiekiamas pasitelkiant reklamą. Tačiau ne ką mažesnę poveikį vartotojui ir jo apsisprendimui pirkti produktą daro jo pakuotė ir pateikimas. Todėl valstybės siekdamas apsaugoti vartotojus nuo žalingų sveikatai produktų pardavėjų pinklių nustato tam

¹⁹⁴ Lenčiauskienė I., Zaborskis A. (2007) „Rizikinga paauglių elgsena ir jos sąsajos su mokyklos aplinkos veiksniais“. *Visuomenės sveikata*, Nr. 3 (38), psl. 24–29;

¹⁹⁵ Babor, T. F., Caetano, R., Casswell, S., Edwards, G., Giesbrecht, N., Graham, K., Grube, J., Gruenewald, P., Hill, L., Holder, H., Homel, R., Österberg, E., Rehm, J., Room, R., Rossow, I. (2003) *Alcohol: No Ordinary Commodity. Research and Public Policy*. Oxford: Oxford University Press, psl. 117-150;

¹⁹⁶ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 2, 3, 18, 22, 29, 34 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo 16(1) straipsniu įstatymo projektas. Nr. XIP-744(2);

tikrus reikalavimus alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių pakuotėms (tarai, etiketėms) darančius juos mažiau patraukliais vartotojui.

Visų pirmą prie tokių reikalavimų galime priskirti tabako gaminių ženklavimo reikalavimus, t.y. **įspėjamuosius užrašus ant tabako gaminių pakuočių**. Pirmojoje Tabako kontrolės įstatymo redakcijoje buvo įtvirtinta, kad Lietuvoje draudžiama realizuoti tabako gaminius „be įspėjančių užrašų lietuvių kalba ant tabako gaminių pakuočių apie kenksmingą rūkymo poveikį sveikatai“ (10 str.).¹⁹⁷ To pateis straipsnio 4 dalyje buvo įtvirtinta „Įspėjamųjų užrašų ant tabako gaminių pakuočių turinį, formą, reikalavimus šių užrašų užimamam plotui bei apipavidalinimui, taip pat jų atnaujinimo terminus nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė“.¹⁹⁸ Visi šie reikalavimai buvo numatyti 1998 metų Lietuvos Respublikos ūkio ministro įsakymo 2 priede „Lietuvos Respublikoje parduodamų tabako gaminių ženklavimo, nurodant įspėjamuosius užrašus ir kenksmingų medžiagų kiekius tabako gaminiuose, taisyklės“.¹⁹⁹ Adaptuojant Tabako kontrolės įstatymą bei kitus teisės aktus prie ES direktyvos „Dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, taikomų tabako gaminių gamybai, pateikimui ir pardavimui, derinimo“²⁰⁰, buvo priimti pakeitimai, kurie lėmė, kad užrašai ant tabako gaminių tapo aiškūs ir gerai matomi. Priėmus naują ūkio ministro įsakymą²⁰¹ iš esmės pasikeitė kai kurie reikalavimai, pvz. senasis įsakymas numatė, kad „Įspėjamasis užrašas „Sveikatos apsaugos ministerija įspėja: TABAKAS LABAI KENKIA SVEIKATAI“ <...> turi sudaryti ne mažiau 4 procentų paviršiaus, kuriame jis spausdinamas“²⁰², tuo tarpu naujame nurodyta, kad „bendri įspėjamieji užrašai turi būti spausdinami apatinėje geriausiai matomo (didžiausio) tabako gaminių pakelio (pakuotės) paviršiaus dalyje ir užimti ne mažiau kaip 30 procentų šio paviršiaus ploto.“²⁰³.

Įspėjamieji užrašai ant tabako gaminių pakuočių yra teigiamai vertinami, nes padeda informuoti vartotojus apie rūkymo žalą. „Tabako gaminių pakelis yra puiki priemonė perduoti žinias apie sveikatą. Ant pakelių esantys įspėjimai apie tabako žalą sveikatai pasiekia visą

¹⁹⁷ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 11-281;

¹⁹⁸ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 11-281;

¹⁹⁹ Lietuvos Respublikos ūkio ministerijos 1998 m. birželio 17 d. įsakymas Nr.213 „Dėl Lietuvos Respublikoje parduodamų prekių ženklavimo“;

²⁰⁰ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/37/EB 2001 m. birželio 5 d. dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, taikomų tabako gaminių gamybai, pateikimui ir pardavimui, derinimo. Celex Nr. 32001L0037;

²⁰¹ Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymas Nr. Nr. 4-195 „Dėl Įspėjamųjų užrašų apie tabako gaminių kenksmingą poveikį sveikatai, tabako gaminių partijos ir kenksmingų medžiagų kiekio nuorodų pateikimo, ženklinant Lietuvos Respublikoje parduodamus tabako gaminius, taisyklių patvirtinimo“;

²⁰² Lietuvos Respublikos ūkio ministerijos 1998 m. birželio 17 d. įsakymas Nr.213 „Dėl Lietuvos Respublikoje parduodamų prekių ženklavimo“ 2 priedas 4.1 punktas;

²⁰³ Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymas Nr. Nr. 4-195 „Dėl Įspėjamųjų užrašų apie tabako gaminių kenksmingą poveikį sveikatai, tabako gaminių partijos ir kenksmingų medžiagų kiekio nuorodų pateikimo, ženklinant Lietuvos Respublikoje parduodamus tabako gaminius, taisyklių patvirtinimo“ 9 punktas;

populiaciją, nes juos mato ne tik rūkaliai, bet ir nerūkantieji“.²⁰⁴ Tyrimai rodo, kad įspėjamieji užrašai padeda atsisakyti priklausomybės nuo tabako, pvz. „3 % rūkančiųjų Lenkijos vyriškosios lyties atstovų teigė, kad dėl didelių sveikatos įspėjamųjų užrašų jie metė rūkyti, 16 % bandė mesti rūkyti, o 14 % sakėsi geriau supranta rūkymo poveikį sveikatai“²⁰⁵. Lietuva tuo tarpu „patenka tarp keturių šalių (kartu su vokiečiais, prancūzais ir danais), kuriose yra daugiausiai rūkančių gyventojų, teigiančių, kad įspėjimai apie žalingą poveikį sveikatai ant tabako gaminių neturi jokios įtakos jų požiūriui ar įpročiams“.²⁰⁶

Didesnio poveikio, atgrasančio žmones nuo rūkymo, tikimasi suvienodinus visų gamintojų cigarečių pakuotes ir įvedus reikalavimą spausdinti ant etikečių gąsdinančius paveikslėlius, t. y. vėžio pažeistų plaučių ar nuo astmos dūstančių vaikų nuotraukas. Tokį siūlymą pateikė Europos Komisija. Naujai Tabako direktyvai 2013 metais turės dar pritarti Europos Parlamentas. Pakeitimų tikslas „milijonams dar nerūkantių vaikų pateikti įtikinamas priežastis, kodėl neverta pradėti“.²⁰⁷ Manoma, kad paveikslėliai padidins žmonių informuotumą dėl tabako keliamos žalos sveikatai bei geriau nei įspėjamieji užrašai veiks vartotojo apsisprendimą. Taigi tokiomis drastiškomis priemonėmis siekiama sumažinti ateities kartų rūkančiųjų skaičių. Tačiau Nacionalinės tabako gamintojų asociacijos nuomone suvienodinus visų gamintojų cigarečių pakuotes ir uždraudus tam tirs jų sudedamąsias dalis „neigiamą įtaką pajus biudžetas, nes negaus pajamų iš uždraustų produktų akcizo bei legaliai veikiantys tabako gamintojai, platintojai ir prekybininkai, nes praras pajamas iš uždrausto produkto pardavimo, o teigiamą poveikį pajus nelegalios rinkos dalyviai. Dėl alternatyvios rinkos egzistavimo draudimai nesumažins vartotojų skaičių“.²⁰⁸ Tuo tarpu Nacionalinės tabako ir alkoholio kontrolės koalicijos atstovo manymu „peržiūrėtas pasiūlymas bus naudingas visiems gyventojams, nes jame numatoma teikti tikslesnę informaciją apie gaminius. Apribojus galimybes suteikti gaminiams patrauklumo, jaunimui kils mažiau noro pradėti vartoti tabaką. Direktyvoje siūlomos priemonės bus naudingos šiuo metu tabaką vartojantiems asmenims, nes padės jiems priimti pagrįstus sprendimus dėl gaminių, o panorėjus – ir dėl metimo rūkyti; tai bus naudinga sveikatai“.²⁰⁹ Taigi jei Europos Parlamentas pritars bendrinei tabako gaminių pakuotei

²⁰⁴ Pilkauskienė I., „Aukštesniųjų klasių mokinių požiūris į įspėjamuosius užrašus ant cigarečių pakelių vienos mokyklos pavyzdžiu“. *Visuomenės sveikata*. Interneto prieiga:

http://www.ntakd.lt/files/leidiniai/2011/Moksliniai_straipsniai/5str-VS-Aukstesniuju.pdf (žiūrėta 2013-08-05)

²⁰⁵ Veryga, A., Klmbienė J, ir kiti (2008) *Tabako kontrolė ir pagalba metantiems rūkyti. Mokymo knyga*. Kauno medicinos universitetas, Kaunas, psl. 27;

²⁰⁶ Tabako ir alkoholio kontrolės koalicijos prezidentas Aurelijus Veryga: gąsdinančios tabako gaminių pakuotės – patikrinta priemonė. Interneto prieiga: <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/tabako-ir-alkoholio-kontroles-koalicijos-prezidentas-aurelijus-veryga-gasdinancios-tabako-gaminiu-pakuotes-patikrinta-priemone-56-335505#ixzz2blcFbwxl> (žiūrėta 2013-08-07);

²⁰⁷ Ten pat;

²⁰⁸ 1 priedas;

²⁰⁹ 3 priedas;

su gąsdinančiais paveikslėliais vėl turės būti keičiamos Tabako kontrolės įstatymo nuostatos, derinant jas su ES tabako direktyva.

Alkoholinių gėrimų patrauklumą mažinančiai priemonei galime priskirti neseniai įvestą **draudimą prekiauti alumi ir kai kuriais kitais alkoholiniais gėrimais didesniuose nei 1 litro buteliuose**. Šiuo draudimu siekiama mažinti nesaikingą alkoholinių gėrimų vartojimą, „priverčiant“ vartotoją rinktis mažesnės talpos gėrimo butelį, riboti plastikinės alkoholinių gėrimų taros naudojimą bei skatinti alkoholinių gėrimų pilstymą į aplinkai ir vartotojui saugesnę stiklinę tarą. 2011 metų gruodžio 23 dieną buvo priimtas Alkoholio kontrolės įstatymo 2, 3, 18, 22, 34 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas, kuriuo papildytas 18 str. ir nurodyta, kad draudžiama pardavinėti: „alų, sidrą, alaus mišinius su nealkoholiniais gėrimais, alkoholinius kokteilius, išpilstytus į didesnę negu vieno litro tarą, mažmeninės prekybos vietose“ bei „alų, sidrą, alaus mišinius su nealkoholiniais gėrimais, alkoholinius kokteilius, kurių turinė etilo alkoholio koncentracija yra didesnė kaip 7,5 procento“.²¹⁰ Abi šiuos nuostatos įsigaliojo 2013 metų sausio 1 dieną. Svarstant šio įstatymo projektą Seimo sveikatos reikalų komitete jis sulaukė ir neigiamų pastabų dėl to, kad pažeidžia ūkinės veiklos laisvę, iškraipo konkurenciją, skatina vartoti stipresnės koncentracijos alkoholinius gėrimus ir nėra pagrįstas jokiais tyrimais ar svariais argumentais.

ES institucijoms sukritikavus šį draudimą visai neužilgo po jo įsigaliojimo, 2013-04-25, buvo priimtos abiejų nuostatų pataisos leidusios prekiauti alaus, fermentuotų gėrimų, alkoholinių kokteilių grupėms priklausančiais alkoholiniais gėrimais išpilstytais į didesnę nei 1 litro stiklinę, keraminę, metalinę ar medinę tarą. Europos Komisijos nuomone buvęs draudimas pažeidė ES veikimo sutartį bei sudarė kliūtis laisvam prekių judėjimui.

Alkoholio ir tabako patrauklumą vartotojui mažinančiomis priemonėmis galime taip pat laikyti užrašus ant alkoholinių gėrimų reklamos apie jų daromą žalą žmogaus sveikatai, tabako gaminių ženklinimo reikalavimus, t. y. draudimą pateikti ant tabako gaminių pakuočių bet kokius užrašus (pvz. „lengvos“, „švelnios“), piešinius ar pan. teigiančius, kad konkretus tabako gaminytis yra mažiau kenksmingas už kitus, produktų sudedamųjų dalių ir informacijos apie jas pateikimą ir kitus. Visomis šiomis priemonėmis siekiama reguliuoti alkoholio ir tabako paklausą suteikiant kuo daugiau informacijos apie žalingą šių produktų poveikį žmogaus organizmui.

Pateikta alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos ribojimo priemonių reglamentavimo apžvalga atskleidžia kaip Lietuvoje sprendžiama alkoholio ir tabako vartojimo problema. 1995 metais priimti pažangūs Alkoholio kontrolės ir Tabako kontrolės įstatymai galėjo tapti giežtos ir

²¹⁰ Lietuvos Respublikos Alkoholio kontrolės įstatymo 2, 3, 18, 22, 34 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 2011, Nr. 165-7859;

efektyvios alkoholio ir tabako kontrolės pagrindu. Tačiau minėti įstatymai buvo keisti labai dažnai, darant išlygas iš nustatytų ribojimų ar juos panaikinant, priimant neadekvačius ir įstatymų tikslams bei alkoholio ir tabako kontrolės politikos principams prieštaraujančius sprendimus. Be to dažnos pataisos buvo priimanamos neatliekant išsamesnių mokslinių tyrimų, o remiantis beveik vien tik loginėmis prielaidomis bei neanalizuojant teisės aktų projektų galimo poveikio esamai situacijai, o nulemtos tam tikrų interesų grupių įtakos. Visgi buvo ir teigiamų pataisų, kurios apribojo tabako ir alkoholio prieinamumą. Taigi alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisiniam reglamentavimui trūko nuoseklumo ir stabilumo.

Visuomeniniai santykiai, kaip minėta, teisės normomis reguliuojami siekiant dažniausiai konkretaus, apibrėžto tikslo. Pavyzdžiui, teisiškai reguliuojant alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą siekiama, kad alkoholio ir tabako vartojimas mažėtų. Norint pasiekti teisinio reguliavimo tikslą būtina užtikrinti teisinių santykių stabilumą. Teisės mokslininkai nurodo, kad teisinis nestabilumas dažnai būna nulemtas teisėkūros problemų. Viena iš jų tai žalingas įstatymų keitimas. Harvardo universiteto profesorius L. Fulleris nurodo, kad „teisės viešpatavimas ir vidinis teisės moralumas inter alia bus užtikrintas tik tada, kai teisinės taisyklės bus santykinai stabilios ir nedažnai keičiamos. Jei teisės sistema nesugebės to užtikrinti, tai reikš ne tik tai, kad ši sistema tiesiog bloga, tai reikš, kad ji net neegzistuoja“.²¹¹ Įstatymai turi būti pakankamai stabilūs, kad visuomenės nariai galėtų suprasti kokio elgesio iš jų tikimasi. Teisinį nestabilumą gali lemti ir nekokybiški teisės aktai, kurie priimami tinkamai neįvertinus jų galimą poveikį teisiniams santykiams. Vadybos principas „klaidų darymas atneš mažiau žalos nei neveikimas“ netinka norminių teisės aktų, kurių stabilumas tiesiogiai lemia tam tikros visuomeninės vertybės apsaugą, leidybai. Tai kuo puikiausiai iliustruoja alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo apžvalga.

²¹¹ Didžiulis, L. (2011) „Teisinių santykių stabilumas ir jo užtikrinimo problemos“. *Justitia*, T. 1(75);

4. ALKOHOLIO IR TABAKO PASIŪLĄ IR PAKLAUSĄ REGLAMENTUOJANČIŲ TEISĖS NORMŲ ĮGYVENDINIMAS

Teisės normų įgyvendinimas – tai teisės normoje nustatytų reikalavimų praktinis taikymas. Teisės norma įgyvendinama tuo atveju, kai teisinių santykių dalyvių elgesys atitinka joje apibrėžtą modelį. Teisės norma savo socialinę paskirtį atlieka tik kai yra įgyvendinama, t. y. normos poveikis tiesiogiai susijęs su jos įgyvendinimo realumu ir efektyvumu. Todėl siekiant užtikrinti tinkamą teisės normų įgyvendinimą steigiamos valstybinės institucijos, kurios prižiūri ar teisinių santykių subjektai laikosi jose įtvirtintų reikalavimų ir ar vykdo nustatytas pareigas. Be to institucijos taikydamos teisės normas padeda teisės subjektams įgyvendinti teisės aktuose nustatytas subjektnes teises ir pareigas bei traukia asmenys teisinėn atsakomybėn už teisei priešingą elgesį.

4.1. Valstybinę alkoholio ir tabako kontrolę įgyvendinančios institucijos

Siekiant užtikrinti įstatymų ir kitų teisės aktų veiksmingumą tam tikroms valstybinėms institucijoms pavedamos jų įgyvendinimo priežiūros funkcijos. Alkoholio kontrolės įstatyme įtvirtinta, kad „valstybės alkoholio kontrolę pagal kompetenciją atlieka ministerijos, Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas, Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba, kitos valstybės institucijos, savivaldybių vykdomosios institucijos, policija, sveikatos priežiūros įstaigos“.²¹² Panaši nuostata yra ir Tabako kontrolės įstatyme. Jame numatyta, kad „veiklos, susijusios su tabako gaminiais, priežiūrą, vadovaudamiesi Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo nuostatomis, pagal kompetenciją vykdo Narkotikų, tabako ir alkoholio departamentas <...>“²¹³ ir kitos valstybės ir savivaldybės institucijos. Visos jos atlieka tam tikras funkcijas susijusias su alkoholio ir tabako kontrolės vykdymu.

Specializuota institucija, kurios pagrindinė funkcija yra alkoholio ir tabako kontrolės politikos įgyvendinimas, yra Narkotikų tabako ir alkoholio kontrolės departamentas. Ši institucija buvo įkurta 2011 metų balandžio 1 d. reorganizavus sujungimo būdu Valstybinę tabako ir alkoholio kontrolės tarnybą prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Narkotikų kontrolės departamentą prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Naujai institucijai buvo perduotos reorganizuotų Vyriausybės įstaigų teisės ir pareigos. Taigi iki reorganizavimo atsakinga už alkoholio ir tabako kontrolės vykdymą buvo Valstybinė tabako ir alkoholio kontrolės tarnyba (toliau – VTAKT). Pastaroji įsteigta 1996 metų Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu „Dėl Valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnybos prie Lietuvos

²¹² Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1995, Nr. 44-1073 (aktuali nuo 2013-07-23);

²¹³ Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 11-281 (aktuali nuo 2013-07-23);

Respublikos Vyriausybės įsteigimo“.²¹⁴ Šiuo Vyriausybės nutarimu buvo taip pat patvirtinti tarnybos nuostatai, kuriuose numatyta, kad svarbiausieji VTAKT uždaviniai yra kartu su kitomis institucijomis formuoti ir įgyvendinti tabako ir alkoholio kontrolės politiką bei mažinti tabako ir alkoholio vartojimą bei jų daromą žalą. Pagrindinis VTAKT įsteigimo tikslas buvo užtikrinti naujai priimtų Alkoholio kontrolės ir Tabako kontrolės įstatymų įgyvendinimą, nes kai kurie įstatymuose įtvirtinti draudimai realiai neveikė nesant institucijos, kuri prižiūrėtų jų laikymąsi.

VTAKT atliekamos kontrolės funkcijos prisidėjo prie alkoholio ir tabako vartojimo mažinimo. Prižiūradama įstatymų laikymąsi tarnyba užtikrindavo alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių neprieinamumą nepilnamečiams, alkoholio ir tabako reklamos ribojimą bei kitus įstatymuose numatytus draudimus. VTAKT buvo vienintelė institucija atsakinga už tabako ir alkoholio pardavimo (įsigijimo) ir (ar) vartojimo skatinimo ribojimo priežiūrą, tabako ir alkoholio produktų licencijavimo taisyklių laikymosi priežiūrą ir kt. Nustatytoms funkcijoms vykdyti tarnybai buvo suteiktos tam tikros teisės, pvz.: atlikti ūkio subjektų veiklos, susijusios su tabako ir alkoholio realizavimu, patikrinimus, taikyti ekonomines sankcijas ūkio subjektams už alkoholio ir tabako kontrolę reglamentuojančių teisės aktų pažeidimus ir pan. Tarnyba aktyviai naudojosi jai suteiktomis teisėmis, pvz.: 2007 metais tarnyba atliko 1287 patikrinimus ir priėmė 367 nutarimus skirti sankcijas,²¹⁵ 2008 metais – 1315 patikrinimų ir 322 nutarimus skirti sankcijas,²¹⁶ 2009 metais – 1098 patikrinimų ir 239 nutarimus skirti sankcijas.²¹⁷ Lyginant su kitomis tabako ir alkoholio kontrolę įgyvendinančiomis institucijomis, VTAKT 2008 m. nustatė virš 85 % visų Tabako kontrolės ir Alkoholio kontrolės įstatymų pažeidimų.²¹⁸

Strateginis VTAKT tikslas buvo naudojant prevencines ir teises priemones, užtikrinti tarnybos kompetencijai priklausančių teisės aktų vykdymą. Pateikti VTAKT veiklos rezultatai liudija, kad tarnyba nuosekliai laikėsi šio tikslo. Tačiau jau 2005 metais Seimui buvo pateiktas pasiūlymas likviduoti VTAKT, motyvuojant tuo, kad ji „trukdo verslui“, t. y. smukdo smulkiuosius verslininkus, skiria didžiules baudas už menkus nusižengimus. „Svarstymuose Seimo komitetuose paaiškėjo, jog tiktai verslo atstovai reiškė nepasitenkinimą VTAKT darbu. <...> Kitų suinteresuotų žinybų atstovai teigiamai vertino VTAKT veiklą ir pripažino jos kaip

²¹⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996-06-12 nutarimas Nr. 683 „Dėl Valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės įsteigimo“;

²¹⁵ Valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 metų veiklos ataskaita. 2008-02-25 Nr. 6S-3;

²¹⁶ Valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 metų veiklos ataskaita. 2009-02-26 Nr. 6S-2;

²¹⁷ Valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 metų veiklos ataskaita. 2010-02-19 6S-23;

²¹⁸ Valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 metų veiklos ataskaita. 2009-02-26 Nr. 6S-2;

savarankiškos bei nepriklausomos institucijos reikalingumą.“²¹⁹ Svarstant šį klausimą Seime jam nebuvo pritarta, tačiau jis dar ne kartą buvo keltas verslo atstovų, kol galiausiai VTAKT buvo reorganizuota, nors „Valstybės valdymo sistemos tobulinimo komisija pripažino, kad Tarnybos funkcijų išdalinimas turės neigiamos įtakos: susilpnėjus kontrolei, didelė tikimybė, kad padidės pažeidimų skaičius, po pertvarkymo bus dar sunkiau užtikrinti politikos ir veiksmų koordinavimo vieningumą bei atsakomybę už pasekmes, papildomų funkcijų priskyrimas kitoms kontroliuojančioms institucijoms gali pareikalauti daugiau lėšų, negu kainuoja Tarnybos išlaikymas, prarandama arba išskaidoma Tarnybos ekspertinė patirtis specializuotoje tabako ir alkoholio kontrolės srityje, neigiamas visuomenės vertinimas“. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, atsižvelgdama į Saulėlydžio komisijos siūlymus, priėmė sprendimą VTAKT atliekamas alkoholio ir tabako kontrolės bei licencijavimo funkcijas pavesti kitoms institucijoms. Seimui buvo pateikti VTAKT reorganizavimą įteisinančių teisės aktų projektai. 2011 m. Vyriausybė priėmė nutarimą „Dėl Valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Narkotikų kontrolės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės reorganizavimo, reorganizavimo sąlygų aprašo ir Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento nuostatų patvirtinimo“,²²⁰ kuriuo buvo reorganizuota VTAKT, o jos funkcijos perduotos naujai įsteigtam Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentui.

Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento (toliau – NTAKD) nuostatose numatyta, kad jo veiklos tikslai yra „dalyvauti formuojant valstybės politiką narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės ir vartojimo prevencijos srityse bei pagal kompetenciją organizuoti valstybės politikos narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės ir vartojimo prevencijos srityse įgyvendinimą ir ją įgyvendinti“.²²¹ NTAKD 2011-2013 metų strateginiame veiklos plane išskirti tokie veiklos prioritetai, susiję su alkoholio ir tabako kontrole: „alkoholio ir tabako vartojimo, jų padarinių, pasiūlos ir paklausos mažinimo priemonių stebėsenos bei vertinimo atlikimas ir veiksmingos alkoholio ir tabako kontrolės veiklos vykdymas“.²²² Įgyvendindamas pastarąjį uždavinį departamentas kontroliuoja kaip juridiniai ir fiziniai asmenys laikosi tabako ir alkoholio kontrolę

²¹⁹ Tonkūnas, J. (2006) „Kodėl Lietuvoje žlugdomas alkoholio kontrolė?“ *Lietuvos aidas*. Interneto prieiga: http://www.blaivus.org/UserFiles/blaivi_karta/13.1.%20Alkoholio%20kontrol%C4%97%20ir%20prevencija/401tonkalk.pdf (žiūrėta 2013-10-26);

²²⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011-02-23 nutarimas Nr. 244 „Dėl Valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Narkotikų kontrolės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės reorganizavimo, reorganizavimo sąlygų aprašo ir Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento nuostatų patvirtinimo“;

²²¹ Ten pat;

²²² Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro, Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro ir Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2011-08-23 įsakymas Nr. A1-376/V-800/V-1551/1V-633 „Dėl Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento 2011-2013 m. strateginio veiklos plano patvirtinimo“;

reglamentuojančių teisės aktų reikalavimų. Departamento veiklos ataskaitose nurodyta, kad 2011 metais buvo patikrinti 632 ūkio subjektai ir nustatyta 140 pažeidimų,²²³ o 2012 m. – 722 ūkio subjektai ir nustatyti 233 pažeidimai.²²⁴ NTAKD 2012-2014 metų strateginiame veiklos plane²²⁵ kaip vienas iš veiklos prioritetų išskirtas tarpinstitucinės ir kompleksinės alkoholio kontrolės užtikrinimas. Įgyvendindamas šį veiklos prioritetą departamentas „atliko institucijų, vykdančių tabako ir alkoholio valstybinę kontrolę, veiksmų priežiūros ir koordinavimo funkcijas: organizavo ir vykdė tarpinstitucinius ūkio subjektų, vykdančių alkoholinių gėrimų mažmeninės prekybos ir viešojo maitinimo funkcijas, patikrinimus bei teikė metodinę informaciją institucijoms atliekančioms Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatyme numatytas kontrolės funkcijas“.²²⁶ Taigi NATKD ne tik pats atlieka alkoholio ir tabako kontrolės funkcijas, bet ir koordinuoja kitų įgaliotų institucijų veiklą šioje srityje. Departamentas atlieka taip pat nemažai tyrimų, pvz.: psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo tarp Lietuvos gyventojų tyrimas, mažmeninės prekybos alkoholiniais gėrimais ir tabako gaminiais vietų išdėstymo Lietuvoje tyrimas ir kt., kurių duomenys naudojami planuojant alkoholio ir tabako vartojimo prevencines priemones. Tačiau teisinio reguliavimo veiksmingumo tyrimai nėra atliekami. Naujai priimtame Teisėkūros pagrindų įstatyme²²⁷ įtvirtintas teisinio reguliavimo stebėsenos institutas, kuris apima teisės aktuose nustatytų teisinio reguliavimo priemonių efektyvumo siekiant teisinio reguliavimo tikslų, tiesioginės ir netiesioginės teisinio reguliavimo naudos ir pan. vertinimą. Siūlytina NATKD nuostatus papildyti dar viena funkcija, kuri apimtų privalomą alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reglamentavimo vertinimą. Tai leistų laiku atskleisti reglamentavimo trūkumus, nustatyti kokios priemonės yra neefektyvios ir perteklinės bei ką būtina tobulinti siekiant iškeltų tikslų.

Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas yra atsakingas už Alkoholio ir tabako kontrolės programos (tarpinstitucinio veiklos plano)²²⁸ vykdymo koordinavimą. Programos tikslas – mažinti alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių vartojimą. Programa siekiama tokių rezultatų: „mažėjantis alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių vartojimas; pagerėjusi

²²³ Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento 2011 metų veiklos ataskaita. 2012-03-27. Interneto prieiga: <http://www.ntakd.lt/images/kiti/dokumentai/2011-veiklos-ataskaita.pdf> (žiūrėta 2013-10-27);

²²⁴ Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento 2012 metų veiklos ataskaita. 2013-02-19. Interneto prieiga: <http://www.ntakd.lt/images/kiti/dokumentai/2012-veiklos-ataskaita.pdf> (žiūrėta 2013-10-27);

²²⁵ Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro, Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro ir Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministro 2012 m. balandžio 27 d. įsakymas Nr. A1-216/V-373/V-736/1V-342 „Dėl Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento 2012-2014 m. strateginio veiklos plano patvirtinimo“;

²²⁶ Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento 2012 metų veiklos ataskaita. 2013-02-19. Interneto prieiga: <http://www.ntakd.lt/images/kiti/dokumentai/2012-veiklos-ataskaita.pdf> (žiūrėta 2013-10-27)

²²⁷ Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas // Valstybės žinios, 2012, Nr. 110-5564;

²²⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011-09-14 nutarimas Nr. 1080 „Dėl Alkoholio ir tabako kontrolės 2012-2014 metų programos (tarpinstitucinio veiklos plano) patvirtinimo“;

alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių rinkodaros kontrolė, didesnė visuomenės dalis informuota apie alkoholio ir tabako vartojimo žalą; pakitę alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių vartojimo įpročiai“.²²⁹ Programoje numatyti uždaviniai ir priemonės jos tikslui pasiekti bei priemonių vertinimo kriterijai. NTAKD kiekvienais metais turi parengti programos įgyvendinimo priemonių vykdymo ataskaitą ir pateikti ją Lietuvos Respublikos Vyriausybei, suinteresuotoms valstybės institucijoms ir įstaigoms, asociacijoms bei pristatyti visuomenei. Joje turi būti nurodyta ar vykdomos priemonės veiksmingos.

NTAKD veikia gana trumpą laiką, tam kad galima būtų daryti išvadas apie jo veiklos efektyvumą. Tačiau be abejonės galime teigti, jog ši institucija užtikrina tabako ir alkoholio pasiūlą ir paklausą reglamentuojančių teisės aktų įgyvendinimą. Atlikdamas ūkio subjektų priežiūrą ir taikydamas administracinę atsakomybę, Departamentas užkerta kelią tolesnėms teisės pažeidimams ir tuo pačiu vykdo prevencinę veiklą. Be to, Departamentas prisideda prie alkoholio ir tabako kontrolės tikslo – mažinti alkoholio ir tabako vartojimą – įgyvendinimo.

4.2 Teismų praktikos, taikant alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą reglamentuojančius teisės aktus, trumpa apžvalga

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 7 straipsnyje įtvirtinta, kad „negalioja joks įstatymas ar kitas aktas priešingas Konstitucijai“.²³⁰ Tai reiškia, kad teisės aktų hierarchijoje Konstitucija užima aukščiausią vietą. Teisė spręsti ar tam tikras įstatymas, Vyriausybės ar Prezidento aktas prieštarauja Konstitucijai suteikta tik Konstituciniams Teismui. Savo praktikoje jis yra taip pat tikrinęs Alkoholio kontrolės įstatymo ir Tabako kontrolės įstatymo nuostatų atitikti Konstitucijai.

Visų pirma pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas yra pripažinęs, jog rūpinimasis žmonių sveikata tai viena iš valstybės funkcijų bei konstituciškai svarbus tikslas.²³¹ „Valstybė, pagal Konstituciją turinti inter alia priedermę rūpintis žmonių sveikata ir įgaliojimus reguliuoti ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei“²³² gali ir turi reguliuoti tabako ir alkoholio gamybą, apyvartą bei vartojimą. Konstitucinis Teismas viename iš savo nutarimų nurodė, kad „įstatymų leidėjas, pagal Konstituciją turintis teisę nustatyti tabako, kaip ypatingo produkto, kontrolės priemones ir tvarką, gali nustatyti specialų teisinį reguliavimą, inter alia tam tikrus draudimus, ribojimus ir kt., kurie nėra būdingi kitų produktų gamybos, apyvartos ir vartojimo santykių teisiniam reguliavimui“.²³³ Tokios pačios nuomonės Konstitucinis Teismas

²²⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011-09-14 nutarimas Nr. 1080 „Dėl Alkoholio ir tabako kontrolės 2012-2014 metų programos (tarpinstitucinio veiklos plano) patvirtinimo“;

²³⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014;

²³¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarimas „Dėl vaistų reklamos“ / Valstybės žinios, 2005, Nr. 117-4239;

²³² Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2005 m. lapkričio 3 d. nutarimas „Dėl Tabako kontrolės įstatymo“ / Valstybės žinios, 2005, Nr. 131-4743;

²³³ Ten pat;

laikosi ir dėl alkoholinių gėrimų gamybos bei realizavimo teisinio reguliavimo. Taip pat Konstitucinis Teismas yra pasisakęs dėl teisinės atsakomybės už alkoholio ir tabako apyvartą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimus taikymo: „Įstatymais nustatytų tabako kontrolės priemonių ir tvarkos – draudimų, ribojimų ir kt. – nepaisymas, kitų teisės aktais nustatytų tabako ir jo gaminių gamybos, apyvartos ir vartojimo reikalavimų pažeidimai daro žalą valstybės ūkio sistemai, inter alia finansinei tvarkai. Įstatymų leidėjas pagal Konstituciją turi įgaliojimus nustatyti teisinę atsakomybę už minėto teisinio reguliavimo pažeidimus, inter alia nustatyti atitinkamas sankcijas, taip pat ir pinigines baudas, teisės pažeidėjams. <...> Nustatydamas, kad už minėtus teisės pažeidimus teisės pažeidėjams gali būti skiriamos piniginės baudos, inter alia nustatydamas tai, kokie subjektai gali skirti šias pinigines baudas, kokie yra šių piniginių baudų dydžiai, kokia yra bylų dėl šio įstatymo pažeidimų nagrinėjimo tvarka, įstatymų leidėjas yra saistomas Konstitucijos normų ir principų“.²³⁴ Kalbant apie atsakomybę už alkoholio realizavimo, gamybos, reklamos tvarkos pažeidimus Konstitucinis Teismas yra taip pat nurodęs, kad „nustatydamas atsakomybę už alkoholinių gėrimų pardavimo skatinimo ribojimo bei alkoholio reklamos ribojimo pažeidimus, įstatymų leidėjas yra saistomas konstitucinių teisingumo ir teisinės valstybės principų, kitų konstitucinių reikalavimų. <...> šie principai reiškia ir tai, kad tarp siekiamo tikslo ir priemonių šiam tikslui pasiekti, tarp teisės pažeidimų ir už šiuos pažeidimus nustatytų nuobaudų turi būti teisinga pusiausvyra.“²³⁵

Šie Konstitucinio Teismo išaiškinimai yra svarbūs taikant Alkoholio kontrolės ir Tabako kontrolės įstatymų nuostatas, jais būtina vadovautis teisėkūros procese, priimant įstatymų pataisas bei teismuose sprendžiant bylas dėl teisinės atsakomybės taikymo už įstatymų pažeidimus.

Tiek Alkoholio kontrolės įstatymas, tik Tabako kontrolės įstatymas numato atsakomybės už įstatymų nuostatas pažeidimus taikymo tvarka ir sąlygas. Už šių įstatymų pažeidimus fiziniai asmenys yra traukiami administracinės atsakomybės, o juridiniams asmenims gali būti skiriamos ekonominės sankcijos. Ekonominė sankcija skiriama turinčio tokia teisę subjekto nutarimu išnagrinėjus bylą. Toks nutarimas gali būti apskųstas administraciniam teismui Administracinių bylų teisenos įstatymo (toliau - ABTĮ) nustatyta tvarka. ABTĮ 22 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „skundą (prašymą) dėl viešojo administravimo subjekto priimto administracinio akto ar veiksmo (neveikimo) turi teisę paduoti asmenys, taip pat kiti viešojo administravimo subjektai, įskaitant valstybės ir savivaldybių viešojo administravimo tarnautojus, pareigūnus ir įstaigų

²³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 3 d. nutarimas „Dėl Tabako kontrolės įstatymo“ / Valstybės žinios, 2005, Nr. 131-4743;

²³⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. sausio 26 d. nutarimas „Dėl Alkoholio kontrolės įstatymo ir alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių“ / Valstybės žinios, 2004, Nr. 15-465;

vadovus, kai jie mano, kad jų teisės ar įstatymų saugomi interesai yra pažeisti“²³⁶, pvz. kai mano, kad ekonominė sankcija skirta neteisėtai.

Nagrinėdami administracines bylas teismai ne tik taiko teisės normas konkrečioms teisiniamis santykiams, bet kartu jas ir aiškina. Toks teisės normos išaiškinimas privalomas ne tik byloje dalyvaujantiems subjektams, bet ir kitiems asmenims, ypač tai pasakytina apie Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo (toliau – LVAT) praktiką. ABTĮ 20 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad „Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas formuoja vienodą administracinių teismų praktiką taikant įstatymus“.²³⁷ Siekiant suvokti kai kurių Tabako kontrolės ir Alkoholio kontrolės įstatymų nuostatų prasmę bei tinkamai jas taikyti būtina vadovautis LVAT nutartimis, kuriose tos nuostatos buvo išaiškintos. Toliau pateiksime keletą LVAT nutarčių, kuriose aiškinamos Alkoholio kontrolės ir Tabako kontrolės įstatymo nuostatos ir kurios yra svarbios tinkamam jų taikymui. Visos šios nutartys buvo publikuotos LVAT 2003 – 2012 m. biuleteniuose.

Pirmoji tai LVAT 2004 m. gruodžio 22 d. nutartis, kurioje teismas pasisakė, dėl ekonominių sankcijų teisinės prigimties. LVAT nurodė, kad „įstatymų leidėjas ekonominėms sankcijoms suteikė represinį pobūdį, nes įstatyme pavartota sąvoka „baudžiami“. Kita vertus, įstatymų leidėjas ekonominėms sankcijoms suteikdamas represinį pobūdį, vis dėlto siekė ir prevencinių tikslų – tiek specialiosios tiek bendrosios prevencijos prasme.“²³⁸ Ekonominų sankcijų teisinę prigimtį LVAT nagrinėjo taip pat 2005 m. kovo 23 d. administracinėje byloje. Teismas nurodė, kad ekonominės sankcijos turi būti siejamos su administracine atsakomybe ir pagal savo prigimtį prilygintinos nuobaudoms už administracinius teisės pažeidimus. Taip pat šioje byloje LVAT pasisakė dėl *non bis in idem* principo pažeidimo. Teismas nurodė, kad institucija „už tą pačią neteisėtą veiką nubaudusi individualios įmonės savininką administracine nuobauda ir paskirusi individualiai įmonei ekonominę sankciją, pažeidė *non bis in idem* principą, pagal kurį niekas negali būti baudžiamas už tą patį teisės pažeidimą, už kurio padarymą jis jau buvo nubaustas.“²³⁹ Kitoje byloje LVAT nagrinėjo klausimą dėl licencijų prekiauti alkoholiniais produktais išdavimo ir pasisakė dėl institucijų vaidmens užtikrinant tiesės aktų laikymąsi. LVAT nurodė, kad „teisės aktai reglamentuojantys prekybą alkoholiniais gėrimais, neįpareigoja licencijas išduodančias institucijas spręsti, kiek licencijų reikia išduoti (tais atvejais kai įmonė verčiasi mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais tame pačiame pastate ar skirtinguose

²³⁶ Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas // Valstybės žinios, 1999, Nr. 13-308;

²³⁷ Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas // Valstybės žinios, 1999, Nr. 13-308;

²³⁸ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. gruodžio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-1056-2004;

²³⁹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2005 m. kovo 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-39-2005;

pastatuose įrengtuose keliuose savo padaliniuose, kurie aptarnauja pirkėjus). Priešingai, šie aktai įpareigoja licencijų turėtojus laikytis teisės normų nustatytų prekybos alkoholio produktais reikalavimų.²⁴⁰ Dar viena byla, kurioje LVAT sprendė atsakomybės už Alkoholio kontrolės įstatymo pažeidimą klausimą yra administracinė byla Nr. A143-344/2008. Šioje byloje teismas pasisakė dėl Alkoholio kontrolės įstatymo nuostatų, nustatančių alkoholio produktų konfiskavimą, taikymo. LVAT nurodė, kad „Alkoholio kontrolės įstatymo 33 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos nuostatos tikslas – sieti alkoholio produktų konfiskavimą su pačiais šio įstatymo pažeidimais, o ne su atsakomybės už AKĮ pažeidimus subjektais ir (ar) su konkrečia atsakomybės rūšimi. Ši nuostata nėra siejama tik su administracine atsakomybe už AKĮ pažeidimus, o yra taikytina visais joje nurodytais atvejais, t. y. ir skiriant atitinkamą minėto įstatymo 34 str. numatytą ekonominę sankciją“.²⁴¹

LVAT yra priėmęs ne vieną nutartį, kurioje aiškino tam tikros įstatymuose vartojamos sąvokos reikšmę, pvz.: LVAT 2003 m. rugsėjo 10 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A11-760-2003. Šioje nutartyje LVAT pasisakė mažmeninės dėl prekybos alkoholiniais gėrimais ir prekybos viešojo maitinimo įmonėse tvarkos. Byloje kilo ginčas dėl AKĮ 21 str. 2 d. aiškinimo, t. y. ar stacionarumo reikalavimas taikomas tik prekybos įmonėms ar prekybos ir viešojo maitinimo įmonėms. LVAT nurodė, kad „aiškinant šią nuostatą sisteminiu teisės aiškinimo būdu pažymėtina, jog šioje straipsnio dalyje yra nurodyti papildomi atvejai ir sąlygos, kai prekiauti alkoholiniais gėrimais yra leidžiama, tarp jų yra leidžiamas prekyba alkoholiniais gėrimais, kurių turinė etilo alkoholio koncentracija neviršija 22 proc., nestacionariniuose pastatuose įrengtose viešojo maitinimo įmonėse savivaldybės tarybos nustatyto kurortinio, poilsio bei turizmo sezono laikotarpiu. <...> Toks leidimas yra išimtis iš bendros prekybos alkoholiniais gėrimais viešojo maitinimo įmonėse taisyklės ir jo nustatymas yra prasmingas tik tuo atveju, kai minėtą nuorodą į stacionarumą yra adresuota tiek prekybos, tiek ir viešojo maitinimo įmonėms“.²⁴² Kita paminėtina nutartis, kurioje LVAT pasisakė dėl sąvokų aiškinimo tai byla dėl tabako reklamos draudimo, naudojant įrangą, skirtą tabako gaminiams išdėstyti. LVAT nurodė: „Tabako kontrolės įstatymas neapibrėžė įrangos, skirtos tabako gaminiams išdėstyti, sąvokos ir neįtvirtino konkrečių reikalavimų šiai įrangai. Tačiau nurodytos aplinkybės nesudaro pagrindo konstatuoti, jog tokiu atveju būtent subjektui, prekiaujančiam tabako gaminiais suteikiama teisė pačiam pasirinkti, kokia forma ir kaip išdėstyti tabako gaminius. <...> Šios įrangos samprata turėtų būti

²⁴⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. kovo 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A10-327-2004;

²⁴¹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. kovo 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-344/2008;

²⁴² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2003 m. rugsėjo 10 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A11-760-2003;

atskleista, atsižvelgiant į Tabako kontrolės įstatymo tikslus. <...> Be to turi būti paisoma protingumo principo. <...> Aiškinant įrangos tabako gaminiams išdėstyti sąvoką lingvistiniu, loginiu, sisteminiu, teleologiniu, protingumo metodais, galima daryti išvadą, kad tokios įrangos paskirtis turi būti sudaryti sąlygas tabako gaminius prekybos vietoje išdėstyti taip, kad juos būtų galima parduoti jų įsigyti norinčiam klientui“.²⁴³ Taip pat verta dėmesio LVAT nutartis dėl elektroninių cigarečių. Joje LVAT nurodė, kad „įstatymų leidėjas nedraudžia prekiauti tabako gaminiiais, tik įvairiomis priemonėmis siekia riboti jų vartojimą. Prekiaujant elektroninėmis cigaretėmis iš esmės yra įgyvendinama ūkinės veiklos laisvė, kurią garantuoja Konstitucijos 46 str. Todėl turint galvoje konstitucinį šios laisvės statusą, manytina, kad jei įstatymų leidėjas, ieškodamas pusiausvyros tarp šios laisvės ir visuomeninio intereso (šiuo atveju – visuomenės sveikatos poreikių užtikrinimo), būtų ketinęs uždrausti gaminius, kurie pagal savo paskirtį ir naudojimo būdą yra analogiški nedraudžiamiems tabako gaminiams, jis tokį draudimą įstatymuose būtų įtvirtinęs tiesiogiai ir nedviprasmiškai“.²⁴⁴

LVAT taip pat dažnai sprendžia bylas susijusias su akcizo mokesčio taikymo alkoholio ir tabako gaminiams. Vienoje iš jų LVAT nagrinėjo nelegaliai pagaminto alkoholio apmokestinimo akcizo mokesčiu klausimą. LVAT nurodė, kad „fiskalinio neutralumo principas neleidžia mokestine prasme skirtingai vertinti teisėtai ir neteisėtai pagaminto etilo alkoholio. Etilo alkoholis, nors ir pagamintas neteisėtai, gali būti akcizo objektu. Tiek pareiga sumokėti mokesčius, tiek pareiga atsakyti už padarytą nusikaltimą, baudžiamąjį nusižengimą ar administracinės teisės pažeidimą gali egzistuoti vienu metu, kilti dėl vieno ir to paties veiksmo ar jo rezultato. Akcizų įstatymas nenumato, kad sunaikintas neteisėtai pagamintas etilo alkoholis yra atleidžiamas nuo akcizų“.²⁴⁵

Kita LVAT praktikoje dažnai pasitaikančių bylų rūšis – tai tabako reklamos draudimo aiškinimas. Vienoje iš nutarčių LVAT pripažino, kad atlygintinumas, t. y. kai tabako gaminių gamintojas ar platintojas už jo gaminių reklamavimą informacijos sklaidos priemonėmis sumoka reklamos tarpininkui ir (ar) skleidėjui, nėra būtinas tabako reklamos požymis. „Tabako gaminių reklamos sąvoką siejant su atlygintinumu, nebūtų užtikrinti su visuomenės sveikatos apsauga susiję tikslai“. Taip pat šioje byloje LVAT nurodė, kad „tabako reklamos draudimas gali būti vertinamas kaip tam tikra kliūtis laisvam prekių judėjimui. <..> Tačiau „tabako reklamos draudimą pateisina bendrasis tikslas – visuomenės sveikata. Toks draudimas yra tinkama ir proporcinga priemonė siekiamam tikslui pasiekti, todėl gali būti pateisinamas EB sutarties 30

²⁴³ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. rugsėjo 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A822-2263/2012;

²⁴⁴ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. balandžio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1131/2011;

²⁴⁵ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2007 m. gegužės 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A6-238/2007;

straipsnio prasme.²⁴⁶ Kitoje byloje LVAT nagrinėjo tabako gaminių vartotojams skirtos informacijos pripažinimo tabako gaminių reklama klausimą. LVAT pasisakė, kad „Tabako kontrolės įstatyme vartojama tabako gaminių reklamos sąvoka negali būti suprantama tik kaip veiksmai, skirti naujiems vartotojams pritraukti, o apima ir tokius veiksmus, kuriais siekiama išlaikyti jau esamų tabako vartotojų priklausomybę. Nepriklausomai nuo to, ar informacija, skatinanti vartoti konkretų tabako gaminį, skleidžiama tik apibrėžtai asmenų grupei (tabako vartotojams) ar visai visuomenei, jai turi būti taikomi įstatyme nustatyti draudimai, jei tokia informacija atitinka tabako reklamos sąvoką.“²⁴⁷

Administracinių bylų teisenos įstatymo 13 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad „į Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo biuletenyje paskelbtuose sprendimuose, nutarimuose ir nutartyse esančius įstatymų ir kitų teisės aktų taikymo išaiškinimus atsižvelgia teismai, valstybės ir kitos institucijos, taip pat kiti asmenys, taikydami tuos pačius įstatymus ir kitus teisės aktus“.²⁴⁸ Tai reiškia, kad LVAT teisės normų išaiškinimai yra privalomi visiems kitiems teisės taikymo subjektams. Oficialus teisės normų aiškinimas, kurį atlieka LVAT, padaro teisės aktus labiau suprantamais ir lengviau taikomais praktikoje. Be abejo, kintant teisės normoms, kinta ir teismų praktika. Didžiulį poveikį jai taip pat turi socialiniai pokyčiai, kai teisės normą būtina aiškinti atsižvelgiant į pasikeitusius visuomeninius santykius.

²⁴⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. rugsėjo 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-1060/2009;

²⁴⁷ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. sausio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A. 756-80/2009;

²⁴⁸ Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas // Valstybės žinios, 1999, Nr. 13-308;

5. ATLIKTO TYRIMO IR STATISTINĖS INFORMACIJOS ANALIZĖ

Siekiant geriau atskleisti darbo problematiką buvo atliktas viešosios nuomonės tyrimas, ekspertinis interviu bei analizuota oficiali tabako ir alkoholio suvartojimo statistika. Atlikto tyrimo ir statistinės informacijos analizės tikslas buvo įvertinti alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą reglamentuojančių teisės aktų veiksmingumą, t. y. ar teisinėmis priemonėmis reguliuojant alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą yra mažinamas šių produktų vartojimas.

Teisės akto veiksmingumas gali būti apibūdintas kaip „teisės normų faktinio poveikio (rezultato) ir teisėkūros subjekto įsivaizduojamo (planuojamo) teisės normų įgyvendinimo rezultato (arba teisės normų paskirties) santykis“.²⁴⁹ Taigi teisės aktas laikomas veiksmingu, jei jo poveikis atitinka planuotus rezultatus, t. y. jei pasiekiamas teisės akto tikslas. „Teisės veiksmingumui vienaip ar kitaip daro įtaką visi teisės socialinio veikimo mechanizmai“.²⁵⁰ Tai reiškia, kad teisės akto veiksmingumas priklauso tiek nuo jo tikslo ir funkcijų formulavimo bei normų turinio, tiek nuo tinkamo teisės akto realizavimo. Teisės akto veiksmingumui įtakos turi įvairios sąlygos ir veiksniai. Pavyzdžiui, prie formalių veiksmų galime priskirti teisės normų kintamumą, nesuderinamumą, daugiaprasmiškumą, skirtingas interpretacijas, teisės spragas ir pan., o prie materialių – teisės normos prieštaravimą kitai toje pačioje srityje veikiančiai socialinei normai – papročiiui, tradicijai, susiklosčiusiam elgesio stereotipui ar įprastam santykių reguliavimui. Teisės akto veiksmingumas užtikrinamas tiek teisėkūros procese, laikantis visų privalomų teisės akto rengimo ir priėmimo procedūrų bei atliekant teisės aktų projektų mokslines analizes, tiek teisės akto įgyvendinimo metu, prižiūrint jo laikymąsi ir taikant atsakomybę už pažeidimus. Vertinant alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo efektyvumą svarbu pažymėti, kad jam įtakos turi taip pat sunkiai kontroliuojami ir keičiami veiksniai, tokie kaip kontrabanda, žmonių įpročiai ir įsitikinimai, alkoholio ir tabako pramonės atstovų vykdoma lobistinė veikla.

Teisės akto veiksmingumą dažniausia vertina institucijos atsakingos už jo įgyvendinimą, siekdamos tobulinti teisės akto nuostatas ir spręsti iškilusias problemas bei įvairios visuomeninės organizacijos, kurių veikla susijusi su tam tikro teisės akto reguliavimo sritimi. Todėl ekspertinio tyrimo metu vienodas klausimynas (2 priedas) buvo pateiktas dviejų institucijų – Narkotikų, tabako ir alkoholio departamento bei Nacionalinei tabako ir alkoholio kontrolės koalicijos – atstovams, siekiant atskleisti jų poziciją alkoholio ir tabako kontrolės Lietuvoje klausimu. Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas (toliau – NTAKD) tai valstybinė institucija, kuri dalyvauja formuojant valstybės politiką alkoholio ir tabako kontrolės srityse bei organizuoja jos įgyvendinimą. Kitaip tariant, tai institucija, kuri gali tiesiogiai įtakoti alkoholio ir

²⁴⁹ Šlapkauskas, V. (2004) *Teisės sociologijos pagrindai*. Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, psl. 591;

²⁵⁰ Ten pat, psl. 596;

tabako kontrolės politikos turinį. Tuo tarpu Nacionalinė tabako ir alkoholio kontrolės koalicija (NTAKK) tai nevyriausybinių organizacijų, „juridinių ir fizinių asmenų susivienijimas, vykantis asociacijos narių nustatytus uždavinius bei funkcijas, siekiant skatinti tabako ir alkoholio vartojimo bei jų sukeltų priklausomybės ligų prevenciją ir reabilitaciją bei koordinuoti visuomeninių organizacijų ir asmenų, vykdančių tabako ir alkoholio kontrolę ir jų vartojimo prevenciją, veiklą“.²⁵¹ Ši institucija įgyvendindama įvairias programas, teikdama pasiūlymus valstybinėms institucijoms bei šviesdama visuomenę prisideda prie šalyje vykdomos alkoholio ir tabako kontrolės, bet tiesioginės įtakos jos formavimui neturi.

Ekspertinio interviu metu apklaustų institucijų atstovų atsakymai į klausimus pateikiami 3 priede. Apibendrinami NTAKD atstovo atsakymus, galime teigti, kad NTAKD alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinį reguliavimą vertina kaip neveiksmingą. Teisės aktuose numatytos alkoholio ir tabako prekybą ir gamybą ribojančios priemonės, NTAKD nuomone, yra nepakankamos tikslui pasiekti, nors jų poveikio alkoholio ir tabako vartojimui tyrimų ir nebuvo atlikta. Kaip efektyviausias priemones mažinančias alkoholio ir tabako vartojimą, NTAKD atstovas įvardijo minėtų produktų kainų didinimą, prieinamumo mažinimą ir visišką reklamos ir bet kokių vartojimo skatinimo būdų uždraudimą. Dažną teisės aktų, reglamentuojančių alkoholio ir tabako kontrolę, kaitą NTAKD vertina neigiamai, nes tai didina visuomenės nepasitikėjimą, tačiau kas lemia dažnas įstatymų pataisas, NTAKD atstovas nepasisakė.

NTAKK pozicija alkoholio ir tabako kontrolės klausimu yra panaši. NTAKK teisės aktuose numatytas alkoholio ir tabako pardavimo ribojimus irgi vertina kaip nepakankamus, turinčius spragų, tarpusavyje nesuderintus. NTAKK atstovo nuomone siekiant mažinti alkoholio ir tabako vartojimą būtina taikyti tokias priemones: fizinio alkoholio prieinamumo reguliavimo priemones, akcizų alkoholiniams gėrimams nustatymo politiką, visišką alkoholio reklamos draudimą, tabako gaminių kainos didinimą, tabako reklamos ir rėmimo draudimą, vaizdinius įspėjimus apie tabako daromą žalą, apsaugą nuo pasyvaus rūkymo įgyvendinant draudimus rūkyti viešose vietose ir kt., kurios Lietuvos teisės aktuose nenumatytos arba netinkami įgyvendinamos. NTAKK atstovas nurodė, kad Alkoholio kontrolės įstatymas dažnai keičiamas dėl alkoholio pramonės atstovų įtakos bei visuomenėje vyraujančio požiūrio, kad tai įprastinės prekės „papildančios“ valstybės biudžetą. Be to, NTAKK atstovo nuomone, dažnai keičiami įstatymai trukdo veiksmingam kontroliuojančių institucijų darbui ir apsunkina verslą. Kaip svarbiausius alkoholio ir tabako kontrolės politikos laimėjimus NTAKK įvardija greitai po nepriklausomybės atkūrimo priimtus Alkoholio kontrolės ir Tabako kontrolės įstatymus bei 2008 metais priimtas Alkoholio kontrolės įstatymo pataisas, kuriomis buvo padidintas akcizas,

²⁵¹ Nacionalinė tabako ir alkoholio kontrolės koalicija. Interneto prieiga: http://koalicija.org/index.php?option=com_content&task=view&id=18&Itemid=72 (žiūrėta 2013-11-09);

sutrumpintas alkoholio pardavimo laikas, sugriežtinta atsakomybė už vairavimą išgėrus, kas leido sumažinti alkoholio vartojimą.

Iš pateiktų institucijų atstovų atsakymų galime daryti išvadą, kad jų nuomone alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinis reguliavimas nepasiekia savo tikslą. Tai lemia tiek dažnas teisės aktų keitimas, tiek nepakankamas teisės aktų įgyvendinimo užtikrinimas, tiek nepagrįstos išimtys iš nustatytų alkoholio ir tabako gamybos bei prekybos šiais produktais ribojimų. NTAKK nuomone, siekiant veiksmingesnio teisinio reguliavimo būtina griežtinti įstatymuose numatytus ribojimus, pvz. trumpinti alkoholinių gėrimų prekybos laiką, mažinti prekybos taškų skaičių, numatyti, kad tabako gaminiai turi būti laikomi specialiuose prekystaliuose įrengtuose stalčiuose ar lentynose, nematomose pirkėjams bei taikyti kitas mokslu pagrįstas alkoholio ir tabako kontrolės politikos priemones.

Teisės akto veiksmingumas didele dalimi priklauso nuo jo socialinio reikšmingumo (palaikymo visuomenėje), t. y. nuo to ar visuomenė teisingai supranta ir pritaria jo tikslams, ar dauguma visuomenės narių pasiryžę vykdyti teisės akto reikalavimus ir laiko juos naudingais bendrai gerovei. Naujai priimta teisės norma gali sukelti visuomenės ar tam tikrų žmonių grupių pasipriešinimą, dėl ko ji neveiks ir bus visiškai neefektyvi, pvz. JAV „sausiojo įstatymo“, kuris galiausiai buvo panaikintas, atvejis. Doc. dr. V. Šlapkauskas nurodo, kad „pasipriešinimo įstatymui situaciją galima užčiuopti dviem būdais: 1) surinkus ir apibendrinus statistinę informaciją <...>; 2) stebint visuomenės nuomonės būseną prieš ir po įstatymo priėmimo“.²⁵² Todėl siekdami įvertinti alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą reglamentuojančių teisės aktų veiksmingumą, atlikome viešosios nuomonės tyrimą – apklausą (4 priedas), kurios tikslas buvo nustatyti alkoholio ir tabako kontrolės politikos palaikymo visuomenėje laipsnį.

Apklausoje dalyvavo 79 respondentai, iš jų 51 moteris ir 28 vyrai. Anketos pradžioje buvo pateikti bendro pobūdžio klausimai apie respondentų amžių, išsilavinimą, gyvenamąją vietą, alkoholio ir tabako vartojimą. 68,4 % apklausos dalyvių priklauso 18-29 metų amžiaus grupei, 12,7 % - 40-49 metų, 10,1 % - 30-39 metų amžiaus grupei. Kitoms amžiaus grupėms priklauso vos po kelių procentai respondentų. 73,4 % apklausoje dalyvavusių respondentų gyvena mieste, o 24,1 % - kaime. Dauguma respondentų – 72,2 % - turi aukštąjį išsilavinimą, 21,5 % - vidurinį, o likusioji dalis – 6,3 % - pagrindinį išsilavinimą. Kiek daugiau nei pusė – 53,2 % - apklausoje dalyvavusių asmenų atsakė, kad retkarčiais vartoja alkoholinius gėrimus, 24,1 % asmenų nurodė, kad alkoholinius gėrimus vartoja tik ypatingomis progomis, 10,1 % - kad vartoja alkoholinius gėrimus gana dažnai, o 12,7 % respondentų – kad nevartoja alkoholinių gėrimų. Į klausimą „ar rūkote“ 59,5 % apklausos dalyvių atsakė neigiamai, o 40,5 % - teigiamai.

²⁵² Šlapkauskas, V. (2004) *Teisės sociologijos pagrindai*. Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, psl. 596;

Kita grupė anketos klausimų buvo tiesiogiai susijusi su apklausos objektu – alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisiniu reglamentavimu. Pirmuoju klausimu (4 priedo 8 kl.) siekta nustatyti kokia yra respondentų nuomonė dėl būtinumo teisinėmis priemonėmis reguliuoti alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą. Atsakymai į šį klausimą parodė, kad daugumos apklaustųjų nuomone (70 resp.) valstybė turi reguliuoti alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą, tačiau nemaža dalis jų (44,3 %) nurodė, kad ribojimai turi būti taikomi tik nepilnamečiams. Galbūt tai susiję su tuo, kad būtent nepilnamečius asmenys lengviausia paveikti, pvz.: reklama, ir įtraukti į šių medžiagų vartojimą. Analizuojant apklausos rezultatus ryšio tarp to ar žmogus vartoja alkoholinius gėrimus ir (ar) tabako gaminius ir jo atsakymo dėl būtinumo teisiškai reguliuoti minėtų produktų pasiūlą ir paklausą nenustatyta. Kitu klausimu siekta išaiškinti kaip respondentai suvokia alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo tikslą. Dažniausiai respondentai nurodydavo, kad vykdydama alkoholio ir tabako kontrolę valstybė siekia mažinti alkoholio ir tabako daromą žalą bei apsaugoti nepilnamečius asmenis (53,9 %), visgi nemažai apklaustų asmenų mano, kad tuo siekiama surinkti kuo daugiau akcizo mokesčio į biudžetą (21,2 %) ar vykdyti tarptautinius įsipareigojimus (20 %). Tai rodo, kad visuomenėje dar nepakankamai įsisąmonintas tikrasis taikomų ribojimų tikslas, kas gali neigimai veikti alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo veiksmingumą. Verta pažymėti, kad net 54,5 % respondentų neturinčių aukštojo išsilavinimo nurodė, kad tabako ir alkoholio pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo tikslas yra surinkti kuo daugiau akcizo mokesčio į biudžetą, tuo tarpu tokį atsakymo variantą pasirinko tik 35,6 % respondentų su aukštuoju išsilavinimu. Sekantis klausimas susijęs su įstatymų veiksmingumu. Kiek daugiau nei pusė (50,6 %) apklaustų asmenų mano, kad įstatymuose įtvirtintos priemonės nepadedą mažinti alkoholio ir tabako vartojimo ir jo pasekmių, ir kad vartojimas kiekvienai metais auga, o 34,2 % respondentų mano, kad šios priemonės stabilizuoja alkoholio ir tabako vartojimą, t. y. nors vartojimas ir nemažėja, bet ir neauga. Tik 15,2 % respondentų mano, kad suvartojamo alkoholio ir tabako kiekiai kiekvienais metais mažėja. Respondentų atsakymai atspindi, kad visuomenė iš esmės suvokia realią alkoholio ir tabako vartojimo situaciją. Paklausti kokių reikia imtis priemonių siekiant keisti šią situaciją alkoholio ir tabako vartojimo mažėjimo linkme, respondentų atsakymai pasiskirstė gana tolygiai. 35 % apklaustųjų nurodė, kad būtina užtikrinti, kad kiekvienam norinčiam būtų suteikta medicininė ir psichologinė pagalba gydantis nuo alkoholizmo ir siekiant mesti rūkyti, 33,3 % - griežtinti įstatymų reikalavimus ir nustatyti daugiau ribojimų prekybai alkoholiniais gėrimais ir tabako gaminiais (pvz. didinti kainas, visiškai uždrausti reklamą), 29,9 % - gerinti visuomenės informavimą apie alkoholio ir tabako daromą žalą bei vykdyti daugiau švietimo programų mokymo įstaigose. Taigi apklaustų asmenų nuomone, siekiant sumažinti

alkoholio ir tabako vartojimą neužtenka vien griežtinti įstatymų reikalavimus, būtina taip pat vykdyti kitas socialines priemones.

Kitas anketos klausimas susijęs su dažnomis Alkoholio kontrolės įstatymo ir Tabako kontrolės įstatymo pataisomis. Respondentų klausta, kaip dažnas minėtų įstatymų keitimas veikia alkoholio ir tabako kontrolės efektyvumą. Daugumą respondentų (51,7 %) nurodė, kad dažnos pataisos veikia vykdomos politikos efektyvumą neigiamai, nes neužtikrinamas jos nuoseklumas (29 resp.), bei kad dažnai keičiami įstatymai tampa neaiškūs vartotojams ir gamintojams (16 resp.). Visgi reikia pažymėti, kad dažnas įstatymų keitimas visuomenėje nevertinamas vien tik neigiamai. Tam tikrais atvejais (pvz.: pasikeitus socialinei aplinkai, siekiant įvesti naujas mokslu pagrįstas alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos ribojimo priemones) teisės aktų pataisos, respondentų nuomone, yra reikalingos ir naudingos.

Sekanti anketos klausimų grupė susijusi su konkrečiomis alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos ribojimo priemonėmis. Pirmu klausimu (4 priedo 14 kl.) siekta išaiškinti respondentų nuomonę apie visišką alkoholio ir tabako reklamos draudimą. 60,8 % apklaustųjų pritaria visiškam tiek alkoholio, tiek tabako reklamos draudimui. Tabako ir alkoholio gamintojų dažnai išsakomam teiginiui, kad reklama padeda vartotojui išsirinkti geriausių prekę, todėl negali būti uždrausta, pritaria tik 8,9 % respondentų. Kas rodo, kad reklama, tai tik svarbi alkoholio ir tabako vartojimą skatinanti rinkodaros priemonė, kuri nėra palaikoma daugumos visuomenės. Atsakymai į kitą klausimą parodė, kaip respondentai vertina akcizų alkoholiui ir tabakui didinimo politiką. Dėl įvairių priežasčių (4 priedo 15 kl.) neigiamai ją vertina 74,2 % apklaustųjų, ir tik 21,7 % respondentų pasisako už nuolatinį akcizų tabakui ir alkoholiui didinimą. Iš to galime daryti išvadą, kad visuomenė nesieja akcizo alkoholiui ir tabakui didėjimo su šių produktų vartojimo mažėjimu. Kitas klausimas susijęs su alkoholio ir tabako prieinamumą ribojančiomis priemonėmis. Daugumos respondentų (39 resp.) nuomone, šios priemonės padeda kontroliuoti alkoholio ir tabako vartojimą, bet ženklų rezultatų neduoda. Tačiau 20,9 % apklaustųjų mano, kad ribojant alkoholio ir tabako prieinamumą jų suvartojama mažiau. Šios priemonės vertinamos prieštariningai galbūt dėl to, kad jos apriboja žmogaus laisvę įsigyti ir vartoti alkoholinius gėrimus ir tabako gaminius. Paskutinis anketos klausimas susijęs su ES iniciatyva suvienodinti visų gamintojų cigarečių pakuotes ir įvesti reikalavimą spausdinti ant jų gąsdinančius paveikslėlius. Kiek daugiau nei pusė respondentų (57 %) tokiai iniciatyvai pritaria, likusi dalis mano, kad tai perteklinė priemonė. Iš esmės tokiam siūlymui nepritaria tabako gaminius vartojantys asmenys.

Apibendrinami atliktos apklausos rezultatus galime padaryti išvadą, kad nors dauguma apklaustų asmenų laikosi nuomonės, kad valstybė turi teisinėmis priemonėmis reguliuoti alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą bei teisingai suvokia alkoholio ir tabako pasiūlos ir

paklausos teisinio reguliavimo tikslą, visgi daugumos respondentų nuomone įstatymuose įtvirtintos priemonės nepadeda mažinti alkoholio ir tabako vartojimo ir jo pasekmių. Taigi dauguma apklausos respondentų šalyje vykdomą alkoholio ir tabako kontrolę vertina kaip neefektyvią, nurodydami, kad minėtų produktų vartojimas kiekvienais metais nemažėja, o auga. Tokią tendenciją atspindi ir oficialioji statistinė informacija.

Kaip jau minėta teisės akto veiksmingumas didele dalimi priklauso nuo jo palaikymo visuomenėje. Todėl rengiant teisės aktų projektus būtina užtikrinti teisėkūros proceso viešumą bei sudaryti galimybę visuomenės nariams pareikšti savo nuomonę dėl konkrečių pataisų. Konsultavimosi su visuomene institutas įtvirtintas Teisėkūros pagrindų įstatyme,²⁵³ kuris įsigalios 2014 m. sausio 1 d. Šio instituto tikslas „užtikrinti teisėkūros atvirumą, skaidrumą, sužinoti visuomenės nuomonę apie teisinio reguliavimo problemas ir jų sprendimo būdus, sudaryti visuomenei galimybę daryti įtaką teisės akto projekto turiniui <...>“.²⁵⁴ Teisė pasirinkti konsultavimosi su visuomene būdus palikta šią procedūrą inicijuojančiam subjektui. Įstatyme taip pat įtvirtinta, kad „su visuomene turi būti konsultuojamasi laiku ir dėl esminių klausimų (konsultavimosi efektyvumas), taip pat tiek, kiek yra būtina (konsultavimosi proporcingumas)“.²⁵⁵ Tai reiškia, kad teisės akto projekto rengėjas turi tam tikrą diskreciją nuspręsti ar būtina konkrečiu atveju konsultuotis su visuomene. Mūsų manymu, šio instituto tikslas būtų geriau įgyvendintas, jei tam tikrose teisinio reguliavimo srityse ši procedūra taptų privaloma. Viena iš tokių sričių turėtų būti alkoholio ir tabako kontrolė, nes alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo tikslas nebus pasiektas visuomenei nepritarant jo įgyvendinimo priemonėms. Alkoholio ir tabako kontrolę reglamentuojančių teisės aktų pataisų projektai turėtų būti svarstomi viešai, suteikiant visuomenei galimybę vertinti busimą teisinį reguliavimą ir teikti pasiūlymus. Tokiu būdu galima būtų išvengti nuostatų, kurios sulauks neigiamos daugumos visuomenės reakcijos, priėmimo bei prognozuoti konkrečių alkoholio ir tabako vartojimo mažinimo priemonių efektyvumą.

Daugelyje šalių informaciją apie tabako ir alkoholio vartojimo ypatumus bei su šių produktų vartojimu susijusių ligų, mirtingumo tendencijas yra renkama jau apie 100 metų. Ši informacija naudojama vertinant taikomų alkoholio ir tabako priemonių veiksmingumą bei planuojant alkoholio ir tabako vartojimo prevencines priemones. Lietuvoje tuo tarpu tokia informacija renkama tik nuo 2000 metų. Todėl šiame darbe bus aptarti tik 2000 – 2012 metų statistiniai duomenys apie alkoholio ir tabako vartojimą, kurie pateikiami už oficialiosios statistikos rengimą ir skleidimą atsakingo Statistikos departamento oficialiosios statistikos

²⁵³ Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas // Valstybės žinios, 2012, Nr. 110-5564;

²⁵⁴ Ten pat;

²⁵⁵ Ten pat;

portale. Taip pat bus panaudoti Kauno medicinos universiteto Biomedicininio tyrimų instituto mokslininkų atlikto suaugusių Lietuvos gyventojų rūkymo įpročių 1994 – 2008 m. laikotarpiu tyrimo²⁵⁶ duomenys.

Alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisiniu reguliavimu siekiama mažinti alkoholio ir tabako vartojimą, todėl buvo analizuota kiek vidutiniškai litrų alkoholinių gėrimų ir kiek vienetų cigarečių (vienam gyventojui) suvartojama per metus bei kaip šie rodikliai kinta. Taip pat papildomai analizuoti alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių mažmeninių kainų indeksų pokyčiai bei kasdien rūkančių gyventojų dalis ir bent kartą per savaitę alų (stipris alkoholinius gėrimus) vartojančių gyventojų dalis. Pastarieji rodikliai padės geriau įvertinti alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių vartojimo mastus, o mažmeninių kainų indeksų pokyčiai – ar kainos didėjimas turi įtakos alkoholio ir tabako vartojimui.

5 priede pateikta legalių alkoholinių gėrimų suvartojimą tenkanti vienam gyventojui (litrais, absoliutaus alkoholio) bei legalių alkoholinių gėrimų suvartojimą, tenkanti vienam 15 metų ir vyresniam gyventojui (litrais, absoliutaus alkoholio) nuo 2002 m. iki 2012 m. (imtinai) vaizduojanti diagrama (1pav.) parodo, kad alkoholinių gėrimų vartojimas 2000 – 2007 metais nemažėjo, bet pastoviai augo. 2000 m. vienam gyventojui teko vidutiniškai 9,7 litro suvartoto alkoholio, o 2007 m. jau 13,9 l. Situacija kiek stabilizavosi tik 2007 – 2008 metais, o 2009 m. suvartoto alkoholio tenkančio vienam gyventojui kiekis sumažėjo iki 13,1 l. Galime daryti prielaidą, kad tai lėmė sugriežtinta alkoholio kontrolė, t. y. padidintas akcizas, uždrausta alkoholio reklama dienos metu, apribotas alkoholinių gėrimų pardavimo laikas ir kitos Alkoholio kontrolės įstatymo pataisos. Prie alkoholio vartojimo mažėjimo taip pat galėjo prisidėti 2008 metų pabaigoje prasidėjusi ekonominė krizė, dėl kurios sumažėjo gyventojų pajamos ir padidėjo alkoholinių gėrimų kainos. Tai patvirtina tolesnis alkoholinių gėrimų suvartojimo augimas 2010 – 2012 metais. Be to 2008 – 2009 metais sumažėjus legalaus alkoholio vartojimui, galėjo augti nelegalaus alkoholio vartojimas dėl mažesnių jo kainų ir suintensyvėjusios kontrabandos. Tačiau Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Visuomenės sveikatos fakulteto Sveikatos tyrimų instituto tyrėjų M. Štelemeko ir A. Verygos atliktas tiesiogiai su alkoholio vartojimu siejamo mirtingumo, išreikšto prarastais potencialaus gyvenimo metais, kaitos Lietuvoje 2003–2010 m. tyrimas²⁵⁷ parodė, kad 2007 – 2010 metais sparčiai mažėjo alkoholio sąlygojamų mirčių skaičius, su alkoholio vartojimu siejamo sergamumo rodikliai, neblaivių eismo dalyvių sukeltų nelaimingų atsitikimų skaičius. Tai reiškia, kad alkoholio (tiek legalaus, tiek nelegalaus) suvartojimas 2008 - 2009 iš tiesų mažėjo.

²⁵⁶ Dambrauskienė, K., Veryga, A. ir kiti (2010) „Suaugusių Lietuvos gyventojų rūkymo įpročiai 1994 – 2008 metais, atsižvelgiant į lytį, amžių ir išsilavinimą“. *Visuomenės sveikata*. 1(48);

²⁵⁷ Štelemėkas, M., Veryga, A. (2012) „Alkoholio vartojimo nulemtų prarastų potencialių gyvenimo metų kaita Lietuvoje 2003-2010 metais“. *Visuomenės sveikata*. 4(59);

Alkoholinių gėrimų mažmeninių kainų indeksų pokyčiai pavaizduoti diagramoje (2 pav.) leidžia teigti, kad padidėjus alkoholinių gėrimų kainai sumažėja jų vartojimas. 2006 – 2008 m. alkoholinių gėrimų mažmeninių kainų indeksas padidėjo nuo 99,5% iki 112,6%, o kaip matėme iš ankstesnės diagramos 2008 – 2009 m. pastebimai sumažėjo alkoholio vartojimas. Tuo tarpu 2001 – 2006 metų laikotarpyje alkoholinių gėrimų mažmeninių kainų indeksas buvo pastovus, o vartojimas tais metais augo.

Bent kartą per savaitę vartotojančių alų 20–64 metų amžiaus gyventojų dalis bei bent kartą per savaitę stiprius alkoholinius gėrimus vartotojančių 20–64 metų amžiaus gyventojų dalis (3 pav.) 1994 – 2012 metais keitėsi nežymiai. Šie statistiniai duomenys leidžia teigti, kad tiek vyrai, tiek moterys dažniau vartoja alų nei stipriuosius alkoholinius gėrimus, pvz.: 2012 metais 52% 20-64 metų amžiaus gyventojų vyrų bent kartą per savaitę vartojo alų, ir tik 26% - stipriuosius alkoholinius gėrimus. Šią tendenciją iš dalies lemia ir teisinis reguliavimas, nes reglamentuojant alkoholinių gėrimų pasiūlą ir paklausą įvairios išimtys iš bendro reguliavimo (draudimų ir ribojimų) nustatomos būtent silpniesiems alkoholiniam gėrimams, pvz.: draudimas prekiauti alkoholiniais gėrimais sporto varžybų metu netaikomas alkoholiniam gėrimams, kurių turinė etilo alkoholio koncentracija neviršija 6 procentų. Tokia praktika laikoma ydinga, nes įvairių šalių mokslininkai yra patvirtinę, kad alkoholizmu greičiau susergama vartojant būtent silpnuosius alkoholinius gėrimus.

Nagrinėdami legalių tabako gaminių suvartojimo, tenkančio vienam gyventojui bei legalių tabako gaminių suvartojimo, tenkančio vienam 15 metų ir vyresniam gyventojui, duomenys (4 pav.) galime išskirti du laikotarpius kuomet mažėjo tabako gaminių vartojimas. Tai 2000 – 2004 metai, kai tabako gaminių vartojimas sumažėjo nuo 1669 suvartotų cigarečių vnt. per metus (tenkančių vienam gyventojui) iki 1396 vnt., bei 2007 – 2010 metai, kai nuo 1525 suvartotų cigarečių vnt. šis rodiklis smuko iki 930 vnt. Tokį staigų vartojimo sumažėjimą galėjo lemti net kelis kartus didintas akcizo mokestis tabakui bei 2008 m. prasidėjusi ekonominė krizė. Tabako gaminių mažmeninių kainų indeksų pokyčių diagrama (5 pav.) parodo, kad nuo 2006 m. iki 2010 m. tabako gaminių kainos iš tiesų nuolat augo. Pirmą kartą per nepriklausomybės laikotarpį rūkančiųjų skaičius, 1994 – 2000 m. pastoviai augęs ir pasiekęs aukščiausią tašką, stabilizavosi tik 2002 m.²⁵⁸ Tuo metu tabako gaminių vartojimo mažėjimą galėjo lemti įsigaliojęs visiškas reklamos draudimas (tik 2000 m, nes buvo vertintas jo konstitucingumas), tabako gaminių rėmimo ribojimai bei padidėjusios tabako gaminių kainos (5 pav.). Galime teigti, kad pradėjus tinkamai įgyvendinti visas Tabako kontrolės įstatyme numatytas tabako pasiūlos ir

²⁵⁸ Dambrauskienė, K., Veryga, A. ir kiti (2010) „Suaugusių Lietuvos gyventojų rūkymo įpročiai 1994 – 2008 metais, atsižvelgiant į lytį, amžių ir išsilavinimą“. *Visuomenės sveikata*. 1(48);

paklausos ribojimo priemonės, tabako vartojimas stabilizavosi, bet rūkančiųjų skaičius pastebimai sumažėjo tik nuo 2009 metų.

Kasdien rūkančių 20 – 64 metų vyrų dalis 2000 – 2012 metais (6 pav.) turėjo tendenciją mažėti. 2000 m. kasdien rūkė 52% 20 – 64 metų vyrų, o 2012 m. šis skaičius sumažėjo iki 33%. Tuo tarpu kasdien rūkančių 20 – 64 metų moterų dalis nuo 2000 metų išlieka gana pastovi. Intensyviai rūkančiųjų moterų paplitimas augo tik atkūrus nepriklausomybę, kas „gali būti siejama su pirmajam Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiui būdingomis didelėmis socialinėmis, kultūrinėmis ir ekonominėmis permainomis, kada moterų rūkymas buvo tapatinamas su emancipacijos, modernumo, seksualumo ir gero gyvenimo simboliais. Prie to prisidėjo ir Vakarų kultūros įtaka, speciali tabako pramonės strategija, orientuota į moteris, kurios daugelyje šalių yra įvardijamos kaip perspektyvi rūkančiųjų rinkos dalis.“²⁵⁹ Visa tai lėmė, kad moterų rūkymas padidėjo net dvigubai.

Alkoholio ir tabako kontrolės politikos tikslas – mažinti bendrą alkoholio ir tabako suvartojimą iškeltas 1995 metais priėmus Alkoholio kontrolės ir Tabako kontrolės įstatymus buvo sukonkretintas Lietuvos Sveikatos programoje.²⁶⁰ Vienas iš programos specialiųjų tikslų yra priklausomybę sukeliančių medžiagų, tarp jų alkoholio ir tabako, vartojimo mažinimas ir prevencija. Programoje iškelti konkretūs tikslai iki 2010 m. vyrų ir moterų rūkymo paplitimą sumažinti 10 proc., o alkoholio vartojimą 25 proc. Apibūdinant situaciją, programoje nurodyta, kad „1996 m. duomenimis, Lietuvoje kasdien rūkė 47,3 proc. vyrų ir 9,4 proc. moterų“, o „bendras absoliutus alkoholio suvartojimas vienam žmogui 1996 m. buvo 9,5 litro“²⁶¹. Palyginę šiuos duomenis su anksčiau aptarta statistine informacija galime teigti, kad pasiekti buvo ne visi tikslai. Alkoholio suvartojimas nesumažėjo 25 %, o padidėjo – 2010 m. absoliutus alkoholio suvartojimas vienam žmogui buvo 11,6 l. Tą patį galime pasakyti ir apie moterų rūkymą. Tikslas sumažinti moterų rūkymo paplitimą 10 % nebuvo pasiektas, 2010 metais kasdien rūkė 15 % moterų. Tuo tarpu kasdien rūkančių vyrų sumažėjo, 2010 metais šis rodiklis sudarė 34 %.

Aptarti viešosios nuomonės tyrimo rezultatai, ekspertų nuomonės bei statistinė alkoholio ir tabako vartojimo informacija, leidžia teigti, kad alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo poveikis neatitinka planuotus rezultatus. Alkoholio kontrolės įstatyme ir Tabako kontrolės įstatyme numatytais ribojimais ir draudimais pavyko tik tam tikrais laikotarpiais stabilizuoti pastoviai augantį alkoholio vartojimą bei nežymiai sumažinti tabako vartojimą vyrų tarpe. Teisinio reguliavimo tikslas gali būti pasiektas tik tuo atveju, jei jo

²⁵⁹ Dambrauskienė, K., Veryga, A. ir kiti (2010) „Suaugusių Lietuvos gyventojų rūkymo įpročiai 1994 – 2008 metais, atsižvelgiant į lytį, amžių ir išsilavinimą“. *Visuomenės sveikata*. 1(48);

²⁶⁰ Lietuvos Respublikos Seimo 1998-07-02 nutarimas Nr. VIII-833 „Dėl Lietuvos sveikatos programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 1998, Nr. 64-1842;

²⁶¹ Ten pat;

reikšmingumas suvokiamas tiek valstybinės valdžios institucijų, tiek visuomenės, jei pasirenkamos tinkamos kompleksinės priemonės jam pasiekti ir jos nuosekliai įgyvendinamos. Tai patvirtina alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo raida.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI:

1. Alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo ištakas randame Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, kurioje žmogaus ir visuomenės sveikata apibūdinama kaip viena svarbiausių visuomenės vertybių. Alkoholis ir tabakas dėl savo poveikio žmonių sveikatai ir socialiniam gyvenimui laikomos specifinėmis prekėmis, kurių pardavimas ir vartojimas turi būti griežtai valstybės reguliuojamas, tuo pačiu nepažeidžiant laisvos rinkos principų ir gamintojų teisėtų interesų.
2. Valstybinis alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos reguliavimas pradėtas 1995 metais priėmus Alkoholio kontrolės įstatymą bei Tabako kontrolės įstatymą, kurie tapo alkoholio ir tabako kontrolės pagrindu. Jose įtvirtinti svarbiausi alkoholio ir tabako kontrolės politikos principai, bei tikslas – mažinti alkoholio ir tabako vartojimą. Svarbiausi socialiniai pokyčiai turėję įtakos alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo turiniui bei raidai buvo valstybės monopolio gaminti stipriuosius alkoholinius gėrimus panaikinimas bei valstybinės tabako gamybos atsisakymas, prisijungimas prie Pasaulio sveikatos organizacijos, įstojimas į Europos Sąjungą, kuris lėmė naujų Alkoholio kontrolės ir Tabako kontrolės įstatymų redakcijų priėmimą.
3. Alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisiniam reglamentavimui Lietuvos Respublikoje per visą nepriklausomybės laikotarpį trūko nuoseklumo ir stabilumo. Dažnas alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą reglamentuojančių teisės aktų pataisas lėmė alkoholio ir tabako kontrolės ir teisėkūros principų pažeidimai. Teisės aktai keisti darant išlygas iš nustatytų ribojimų ar juos panaikinant, priimant neadekvačius ir įstatymų tikslams prieštaraujančius sprendimus, neatliekant išsamesnių mokslinių tyrimų, o remiantis vien tik loginėmis prielaidomis, neanalizuojant teisės aktų projektų galimo poveikio esamai situacijai.
4. Alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo poveikis neatitiko planuotus rezultatus. Iškelta hipotezė pasitvirtino iš dalies. Taikant Alkoholio kontrolės įstatyme numatytas alkoholio pasiūlos ir paklausos ribojimo priemones sumažinti alkoholio vartojimo nepavyko. Tik 2008 metais sugriežtinus minėtas priemones ir prasidėjus ekonominei krizei nežymiai sumažėjo suvartojamų alkoholinių gėrimų kiekiai, tačiau nuo 2010 metų vartojimas vėl pradėjo augti. Tuo tarpu tabako kontrolė davė teigiamų rezultatų, kasdien tabako gaminius vartojančių vyrų skaičius kiekvienais metais mažėjo. Manytina tai nulėmė griežta Europos Sąjungos politika tabako kontrolės srityje bei nuosekliai taikomos nacionalinės rinkos reguliavimo priemonės, pvz.: visiškas reklamos draudimas. Teigiami pastarosios priemonės rezultatai tabako kontrolės srityje

leidžia teigti, kad sekantis žingsnis efektyvios alkoholio kontrolės politikos link turėtų būti visiškas alkoholio reklamos uždraudimas.

5. Teisės akto veiksmingumas didele dalimi priklauso nuo jo socialinio reikšmingumo, t. y. palaikymo visuomenėje. Todėl naujai priimtame Teisėkūros pagrindų įstatyme įtvirtinta konsultavimosi su visuomenė procedūra turėtų būti plačiai taikoma rengiant alkoholio ir tabako kontrolę reglamentuojančių teisės aktų pataisas. Užtikrinus šios srities teisės aktų projektų viešą svarstymą ir taip sudarius visuomenei galimybę daryti įtaką teisės akto projekto turiniui būtų užkirstas kelias neigiamai visuomenės reakcijai ir nepritarimui bei to nulemtam skubiam teisės aktų keitimui.
6. Siekiant užtikrinti efektyvų alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinį reguliavimą būtina periodiškai atlikinėti teisinio reguliavimo stebėseną, kurios turinį apibrėžia Teisėkūros pagrindų įstatymas. Tai leistų laiku atskleisti reglamentavimo trūkumus, nustatyti kokios priemonės yra neefektyvios ir perteklinės bei ką būtina tobulinti siekiant iškeltų tikslų. Todėl siūlytina Narkotikų, tabako ir alkoholio departamento nuostatus papildyti dar viena funkcija, kuri apimtų privalomą alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reglamentavimo vertinimą.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014;
2. Pasaulio sveikatos organizacijos tabako kontrolės pagrindų konvencija. 2003 m. gegužės 23 d. // Valstybės žinios, 2004, Nr.: 152 -5538;
3. Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo // ES oficialus leidinys, C 326, 2012-10-26;
4. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions „An EU strategy to support Member States in reducing alcohol related harm“ 24.10.2006, COM(2006) 625 final;
5. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/37/EB dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, taikomų tabako gaminių gamybai, pateikimui ir pardavimui, suderinimo;
6. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/33/EB 2003 m. gegužės 23 d. dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių tabako produktų reklamą ir rėmimą, suderinimo (tekstas svarbus EEE; OLL 152, 2003/6/20, p. 16-19; LT.ES, 15 skyrius, 07 tomas, p.460-463);
7. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/13/ES 2010 m. kovo 10 d. dėl valstybių narių įstatymuose ir kituose teisės aktuose išdėstytų tam tikrų nuostatų, susijusių su audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų teikimu, derinimo (Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų direktyva);
8. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/37/EB 2001 m. birželio 5 d. dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, taikomų tabako gaminių gamybai, pateikimui ir pardavimui, derinimo. Celex Nr. 32001L0037;
9. Tarybos direktyva 2011/64/ES 2011 m. birželio 21 d. dėl akcizų, taikomų apdorotam tabakui, struktūros ir tarifų;
10. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1995, Nr. 44-1073; 2004, Nr. 47-1548;
11. Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 11-281; 2003, Nr. 117-5317;
12. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1, 2, 3, 6, 8, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 41, 44, 45, 48, 52 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 53 straipsniu įstatymas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 65-2632;
13. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1, 2, 3, 10, 13, 14, 20, 21, 25, 29, 30, 31, 33, 39, 41, 43, 44 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei IV skyriaus II skirsnio pavadinimo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 1997, Nr.67-1660;

14. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 21 straipsnio pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 2001, Nr. 31-1016;
15. Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 2, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 18, 21 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 1999, Nr. 50-1597;
16. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 18, 34 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 2006, Nr. 127-4822;
17. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 2, 7, 11, 12, 16, 17, 18, 26, 29, 33, 34, 35 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 2007, Nr. 77-3041;
18. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 2, 12, 16, 17, 18, 22, 29, 34 straipsnių pakeitimo ir papildymo, Įstatymo papildymo III skyriaus ketvirtuoju skirsniu ir 34(1) straipsniu įstatymas // Valstybės žinios, 2008, Nr. 123-4660;
19. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 2, 3, 18, 22, 34 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 2011, Nr. 165-7859;
20. Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo pakeitimo ir Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo įgyvendinimo įstatymo pripažinimo netekusiu galios įstatymas // Valstybės žinios, 2003, Nr.117-5317;
21. Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 10, 11, 12, 19, 26 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 2008, Nr. 76-3006;
22. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Pasaulio sveikatos organizacijos Tabako kontrolės pagrindų konvencijos ratifikavimo“ // Valstybės žinios, 2004, Nr.152-5529;
23. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas // Valstybės žinios, 1999, Nr. 13-308
24. Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymas // Valstybės žinios, 1995, Nr. 41-991;
25. Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas // Valstybės žinios, 2012, Nr. 110-5564;
26. Lietuvos Respublikos reklamos įstatymas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 64-1937;
27. Lietuvos Respublikos akcizų įstatymas // Valstybės žinios, 2001, Nr. 98-3482;
28. Lietuvos Respublikos akcizų įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 2004, Nr. 26-802;
29. Lietuvos Respublikos akcizų įstatymo 23, 24, 25, 26, 30 ir 31 straipsnių pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 2013, Nr. 76-3846;
30. Lietuvos Respublikos Seimo 1998-07-02 nutarimas Nr. VIII-833 „Dėl Lietuvos sveikatos programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 1998, Nr. 64-1842;

31. Lietuvos Respublikos Seimo 1994-11-22 rezoliucija „Dėl alkoholio ir jo produktų gamybos, importo, eksporto bei didmeninės prekybos valstybės monopolio“ // Valstybės žinios, 1994, Nr.: 91 -1768;
32. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011-09-14 nutarimas Nr. 1080 „Dėl alkoholio ir tabako kontrolės 2012 – 2014 metų programos (tarpinstitucinio veiklos plano) patvirtinimo“;
33. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996-02-02 nutarimas Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“;
34. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991-05-28 nutarimas Nr. 216 „Dėl alkoholinių gėrimų gamybos bei prekybos jais“;
35. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993-06-16 nutarimas Nr. 446 „Dėl Informacijos apie tabako gaminius ir alkoholinius gėrimus teikimo tvarkos patvirtinimo“;
36. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997-09-01 nutarimas Nr. 931 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 5 d. nutarimo Nr. 559 „Dėl alkoholio produktų importo, didmeninės ir mažmeninės prekybos jais licencijavimo“ dalinio pakeitimo“;
37. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991-12-10 nutarimas Nr. 541 „Dėl apyvartos mokesčio pakeitimo į bendrąjį akcizą“;
38. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992-06-08 nutarimas Nr. 441 "Dėl išvežamų iš Lietuvos Respublikos prekių apmokestinimo tvarkos";
39. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994-04-25 nutarimas Nr. 302 „Dėl akcizų“;
40. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996-06-12 nutarimas Nr. 683 „Dėl Valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės įsteigimo“;
41. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011-02-23 nutarimas Nr. 244 „Dėl Valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Narkotikų kontrolės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės reorganizavimo, reorganizavimo sąlygų aprašo ir Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento nuostatų patvirtinimo“;
42. Lietuvos Respublikos Prezidento 2002-06-12 dekretas Nr. 1799 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1, 2, 3, 6, 8, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 25, 27, 28, 30, 41, 44, 45, 48, 52 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 53 straipsniu įstatymo grąžinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti“;
43. Lietuvos Respublikos ūkio ministerijos 1998-06-17 įsakymas Nr.213 „Dėl Lietuvos Respublikoje parduodamų prekių ženklinimo“;

44. Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2003-05-23 įsakymas Nr. 4-195 „Dėl Ispėjamųjų užrašų apie tabako gaminių kenksmingą poveikį sveikatai, tabako gaminių partijos ir kenksmingų medžiagų kiekio nuorodų pateikimo, ženklinant Lietuvos Respublikoje parduodamus tabako gaminius, taisyklių patvirtinimo“;
45. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro, Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro, Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro ir Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2011-08-23 įsakymas Nr. A1-376/V-800/V-1551/1V-633 „Dėl Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento 2011-2013 m. strateginio veiklos plano patvirtinimo“;

Doktrina:

46. Babor, T. F., Caetano, R., Casswell, S., Edwards, G., Giesbrecht, N., Graham, K., Grube, J., Gruenewald, P., Hill, L., Holder, H., Homel, R., Österberg, E., Rehm, J., Room, R., Rossow, I. (2003) *Alcohol: No Ordinary Commodity. Research and Public Policy*. Oxford: Oxford University Press;
47. Barnard, C. (2006) *Europos Sąjungos materialinė teisė. Keturios laisvės. 2 Laisvas asmenų, paslaugų ir kapitalo judėjimas*. Vilnius: Eugrimas;
48. Baublys, L., Beinoravičius, D. ir kt. (2012) *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: Leidykla MES;
49. Birmontienė, T., Jarašiūnas, E. (2012) *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas;
50. Brownlee, N. (2006) *Alkoholis – serija faktai*. Kaunas: UAB „Kitos knygos“;
51. Čereška, B. (2004) *Reklama: teorija ir praktika*. Vilnius: HOMO LIBER;
52. Davulis, G. (2009) *Ekonomikos teorija. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas;
53. Ivoška, G. (2008) *Alkoholio reklamos reguliavimas. Tabako ir alkoholio kontrolė – prioritetai Baltijos sveikatos politikoje. Konferencijos medžiaga*. Vilnius: UAB „Firidas“;
54. Šlapkauskas, V. (2004) *Teisės sociologijos pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas;
55. Vaišvila, A. (2000) *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia;
56. Vansevičius, S. (2000) *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: Justita;
57. Veryga, A., Klmbienė J, ir kiti (2008) *Tabako kontrolė ir pagalba metantiems rūkyti. Mokymo knyga*. Kaunas: Kauno medicinos universitetas;

Periodinė literatūra:

58. Bačiulis, A. (2009) „Neabejotinos naujosios Vyriausybės klaidos“. *Veidas*, Nr. 2;
59. Dambrauskienė, K., Veryga, A. ir kiti (2010) „Suaugusių Lietuvos gyventojų rūkymo įpročiai 1994 – 2008 metais, atsižvelgiant į lytį, amžių ir išsilavinimą“. *Visuomenės sveikata*. 1(48);
60. Didžiulis, L. (2011) „Teisinių santykių stabilumas ir jo užtikrinimo problemos“. *Justitia*, T. 1(75);
61. Lenčiauskienė I., Zaborskis A. (2007) „Rizikinga paauglių elgsena ir jos sąsajos su mokyklos aplinkos veiksniais“. *Visuomenės sveikata*, Nr. 3 (38);
62. Markauskas, L. (2009) „Reklamos kaip komercinės informacijos ribojimo doktrina Lietuvos Respublikos konstitucinio teismo jurisprudencijoje.“ *Socialinių mokslų studijos*, Nr. 2(2);
63. Tamutienė, I. (2010) „Įrodymais grįstos alkoholio vartojimo reguliavimo politikos priemonės ir jų taikomumas Lietuvoje“. *Viešoji politika ir administravimas*, Nr. 33;
64. Štelemėkas, M., Veryga, A. (2012) „Alkoholio vartojimo nulemtų prarastų potencialių gyvenimo metų kaita Lietuvoje 2003-2010 metais“. *Visuomenės sveikata*. 4(59);
65. Vaišvila, A. (2004) „Ar kiekvienam įstatymui taikytinas socialinio veiksmingumo kriterijus?“ *Jurisprudencija*, t. 54(46);
66. Zaleskis, J. (2011) „Tabako gaminių ir alkoholio reklamos apribojimai: netikėtos rizikos“. *Juristas*, Nr. 4;
67. Žilinskas, J., Peciukonienė I. (2003) „Lietuvos teisės derinimas rengiantis narystei Europos Sąjungoje bei į ją įstojus“. *Jurisprudencija*, t. 44(36);

Metodinė medžiaga:

68. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 2, 3, 18, 22, 29, 34 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 16(1) straipsniu įstatymo projektas. Nr. XIP-744(2);
69. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 2, 3, 18 ir 34 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto komiteto posėdžio protokolo išrašas, Nr. XIP-744(4), 2011-12-21;
70. Ekonomikos komiteto išvada Alkoholio kontrolės įstatymo 21 straipsnio pakeitimo įstatymo projektui. 2001-03-21, Nr. IXP-111(2);
71. Europos teisės departamento išvada įstatymų projektams Reg. Nr. IXP-2774(3SP), IXP-3220. 2004-03-01, IXP-2774(3);

72. Valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 metų veiklos ataskaita. 2008-02-025 Nr. 6S-3;
73. Valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 metų veiklos ataskaita. 2009-02-26 Nr. 6S-2;
74. Valstybinės tabako ir alkoholio kontrolės tarnybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 metų veiklos ataskaita. 2010-02-19 6S-23;
75. Atskirų akcizais apmokestinamų alkoholinių gėrimų grupių tarifų pasikeitimų poveikis biudžeto pajamoms 1996 – 2010 metais. Interneto prieiga:
76. http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/komentarai/alkoholio_analize2/fm_alkoholio_akcizu_analize_201104_2.pdf;
77. Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento 2011 metų veiklos ataskaita. 2012-03-27. Interneto prieiga: <http://www.ntakd.lt/images/kiti/dokumentai/2011-veiklos-ataskaita.pdf>;
78. Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento 2012 metų veiklos ataskaita. 2013-02-19. Interneto prieiga: <http://www.ntakd.lt/images/kiti/dokumentai/2012-veiklos-ataskaita.pdf>;

Teismų praktika:

79. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. gruodžio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės paslapčių ir jų apsaugos“ // Valstybės žinios, 1996, Nr. 126-2962;
80. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo nr. 179 "Dėl alkoholio reklamos kontrolės" atitikimo Lietuvos Respublikos konstitucijai”;
81. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. spalio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcizų įstatymo 13 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto ir šio straipsnio antrosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos konstitucijai“;
82. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarimas „Dėl Telekomunikacijų įstatymo“ // Valstybės žinios, 1999, Nr. 85-2548;
83. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 11 d. nutarimas „Dėl sveikatos sistemos finansavimo, mokslo ir švietimo sistemos ilgalaikio finansavimo, valstybės biudžeto projekto rengimo ir sudarymo“ // Valstybės žinios, 2002, Nr. 72-3080;

84. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Tesimo 2004 m. sausio 26 d. nutarimas „Dėl Alkoholio kontrolės įstatymo ir alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių“ // Valstybės žinios, 2004, Nr. 15-465;
85. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarimas „Dėl vaistų reklamos“ / Valstybės žinios, 2005, Nr. 117-4239;
86. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 3 d. nutarimas „Dėl Tabako kontrolės įstatymo“ / Valstybės žinios, 2005, Nr. 131-4743;
87. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2003 m. rugsėjo 10 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A11-760-2003;
88. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. kovo 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A10-327-2004;
89. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. gruodžio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-1056-2004;
90. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2005 m. kovo 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-39-2005;
91. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2007 m. gegužės 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A6-238/2007;
92. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. kovo 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-344/2008;
93. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. sausio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A. 756-80/2009;
94. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. rugsėjo 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-1060/2009;
95. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. balandžio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1131/2011;
96. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. rugsėjo 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A822-2263/2012;

Internetiniai šaltiniai:

97. Lietuvos Respublikos Seimo sesijos (Seimo posėdžių stenogramos). Interneto prieiga:
http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.kad_ses;
98. Lietuvos statistikos departamento Rodiklių duomenų bazė. Interneto prieiga:
<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1366;>

99. Anderson, P., Baumberg, B. (2006) *Alkoholis Europoje visuomenės sveikatos požiūriu*. Ataskaita Europos komisijai. Alkoholio tyrimų institutas, Jungtinė Karalystė. Interneto prieiga: http://ec.europa.eu/health-eu/doc/alcoholineu_sum_lt_en.pdf;
100. Danila, E. (2001) „Rūkymo paplitimas, mirtingumas nuo rūkymo sukeltų ligų, ekonominė žala“. *Biomedicina*, T.1, Nr.1, rugpjūtis. Interneto prieiga: http://www.e-biblioteka.lt/resursai/Ziniasklaida/Medicine/Biomedicina/2001/BM_2001_01_1048.pdf
101. Jakubčionis, G. (1998) „Valstybę turime, ar išliks tauta?“. Interneto prieiga: http://www.blaivus.org/UserFiles/blaivi_karta/13.1.%20Alkoholio%20kontrol%C4%97%20ir%20prevencija/404gjkabarad.pdf;
102. Lukaitytė, R. „Alkoholio reklamos draudimas kiršina televiziją ir politikus“. Inetereto prieiga: <http://verslas.delfi.lt/media/alkoholio-reklamos-draudimas-kirsina-televizija-ir-politikus.d?id=15434254#ixzz2YMC69Wg3>;
103. Lukaitytė, R. „Seimas linksta atšaukti visišką alkoholio reklamos draudimą“. Interneto prieiga: <http://verslas.delfi.lt/media/seimas-linksta-atsaukti-visiska-alkoholio-reklamos-draudima.d?id=51352901>;
104. Pilkauskienė I., „Aukštesniųjų klasių mokinių požiūris į įspėjamuosius užrašus ant cigarečių pakelių vienos mokyklos pavyzdžiu“. *Visuomenės sveikata*. Interneto prieiga: http://www.ntakd.lt/files/leidiniai/2011/Moksliniai_straipsniai/5str-VS-Aukstesniuju.pdf;
105. Tonkūnas, J. (2003) „Alkoholio kontrolės būklė Lietuvoje“. Interneto prieiga: http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030207/visu_02.html;
106. Tonkūnas, J. (2006) „Kodėl Lietuvoje žlugdomas alkoholio kontrolė?“. *Lietuvos aidas*. Interneto prieiga: http://www.blaivus.org/UserFiles/blaivi_karta/13.1.%20Alkoholio%20kontrol%C4%97%20ir%20prevencija/401tonkalk.pdf;
107. Veryga, A. (2010) „Lietuvos tabako kontrolės politika: istorinė ir šiandienos perspektyva“. *Visuomenės sveikata*. Interneto prieiga: http://www.ntakd.lt/files/informacine_medzega/2-Moksliniai_straipsniai/4-str-Visuomenes_sveikata.pdf;
108. Veryga, A. „Kas labiausiai suinteresuotas sužlugdyti efektyvią tabako kontrolės politiką Lietuvoje?“ Interneto prieiga: http://sena.sam.lt/repository/dokumentai/visuomenes_sveikata/tabako%20pramones%20i nvazija.doc;
109. Tabako ir alkoholio kontrolės koalicijos prezidentas Aurelijus Veryga: gąsdinančios tabako gaminių pakuotės – patikrinta priemonė.

- Interneto prieiga: <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/tabako-ir-alkoholio-kontroles-koalicijos-prezidentas-aurelijus-veryga-gasdinancios-tabako-gaminiu-pakuotes-patikrinta-priemone-56-335505#ixzz2bIcFbwxl>;
110. ICC International Code of Advertising Practice (1997 Edition). Document No. 240/381 Rev. Updated by the Commission on Marketing, Advertising and Distribution. Interneto prieiga: <http://actrav.itcilo.org/actrav-english/telearn/global/ilo/guide/iccadv.htm>;
111. Komentaras apie alkoholio gamybos ir prekybos suvaržymus. Interneto prieiga: http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/spaudai/straipsniai_ir_komentarai/komentaras_apie_alkoholio_gamybos_ir_prekybos_suvarzymus/1792;
112. Alkoholio kontrolės įstatymo projekto analizė ir išvados. Interneto prieiga: http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_kontroles_istatymo_projekto_analize_ir_isvad-os/1569;
113. Nacionalinė tabako ir alkoholio kontrolės koalicija. Interneto prieiga: http://koalicija.org/index.php?option=com_content&task=view&id=18&Itemid=72;
114. Tabako pasekmės sveikatai. Kauno medicinos akademija LR Konstituciniam teismui. 1997 01 20. Interneto prieiga: <http://www.stok.lt/5reakcija/reakcija10.html>;
115. Leidinys apie Pasaulio sveikatos organizaciją. Interneto prieiga: <http://www.sam.lt/go.php/lit/IMG/496>;
116. Pasaulio sveikatos organizacija. Interneto prieiga: <http://www.sam.lt/go.php/lit/IMG/496>;
117. PSO Lietuvoje, Lietuva – PSO. Interneto prieiga: http://www.smlpc.lt/media/file/Skyriu_info/Neinfekciniu_ligu_profilaktika/Traumu_prevencija/Seminaro%20medziaga-2010-06-09/PSO_Lietuvoje.pdf;
118. Potrzebne są rzeczowe argumenty. Interneto prieiga: http://www.swiatproblemow.pl/2012_10_1.html;
119. Tabako kontrolės pagrindų konvencija – teisė būti sveikiems. Interneto prieiga: http://www.sam.lt/go.php/lit/Tabako_kontroles_pagrindu_konvencija_te/681;
120. Rūkaliams tabako gamintojai siūlo alternatyvą. Interneto prieiga: <http://lzinios.lt/lzinios/Ekonomika/rukaliams-tabako-gamintojai-siulo-alternatyva/157147>;
121. Faktai apie alkoholį. Interneto prieiga: <http://www.veidas.lt/faktai-apie-alkoholi>;
122. Apie alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių reklamą. Interneto prieiga: <http://www.stok.lt/5reakcija/reakcija1.html>;
123. Alkoholio vartojimas ir jo padariniai Lietuvoje. Interneto prieiga:

- <http://www.ntakd.lt/statistika#Alkoholio%20vartojimas>;
124. Apie alkoholį. Interneto prieiga:
<http://www.utenavsb.lt/lt/naujienos/2012-m/spalis/1/apie-alkoholi>;
125. Alkoholis Europoje visuomenės sveikatos požiūriu. Interneto prieiga:
http://ec.europa.eu/health/eu/doc/alcoholineu_sum_lt_en.pdf;
126. Tabako vartojimas ir padariniai. Interneto prieiga: <http://www.ntakd.lt/statistika/21-statistika/852-tabakas>;
127. Rūkymo istorija. Interneto prieiga: <http://www.e-cigarettes.lt/content/11-rukymo-istorija>;
128. Akcizų torija ir praktika, arba kitoks nei laisvosios rinkos ekspertų požiūris. Interneto prieiga: <http://blaivus.blogspot.com/2009/06/akcizu-teorija-ir-praktika-arba-kitoks.html>;
129. Netiesioginis apmokestinimas. Alkoholiui, tabakui ir energijai taikomi tarifai. Interneto prieiga: http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/lt/FTU_4.18.3.pdf;
130. Pasaulinį alkoholio vartojimą kelia kinai, rusai pozicijų neužleidžia. Interneto prieiga: <http://www.delfi.lt/news/daily/world/pasaulini-alkoholio-vartojima-kelia-kinai-rusai-poziciju-neuzleidzia.d?id=61674085#ixzz2bfHEfUkr>;
131. Klaipėdos akvarelės: namai ir žmonės. Interneto prieiga:
http://www.ve.lt/naujienos/klaipeda1/klaipedos-akvareles/klaipedos-akvareles-namai-ir-zmones-241/?utm_source=susije&utm_medium=referral&utm_campaign=blokas
132. Rūkaliai draudimą rūkyti sutiko tolerantiškai. Interneto prieiga:
http://www.gzeme.lt/?s_id=1&n_id=2073;

Žilinskaja D. Alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo raida Lietuvos Respublikoje/Administracinės teisės magistro baigiamasis darbas. Vadovas dr. G. Vilkelis. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas, 2013. – 80 p.

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe analizuojama alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo raida po nepriklausomybės atkūrimo. Nagrinėjami svarbiausi socialiniai pokyčiai turėję įtakos alkoholio ir tabako kontrolės politikos turiniui. Kadangi alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos reguliavimo tikslas yra mažinti šių produktų vartojimą, darbe pateikiama efektyviausių teisinių priemonių (reklamos, akcizo mokesčio ir kt.) ribojančių alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą teisinio reglamentavimo apžvalga. Vadovaujantis statistine informacija bei atliktos apklausos rezultatais vertinamas alkoholio ir tabako kontrolę reglamentuojančių teisės aktų veiksmingumas.

Raktiniai žodžiai: alkoholis ir tabakas, teisinis reguliavimas, teisės aktų pataisos, teisės aktų veiksmingumas.

Žilinskaja D. The Development of the Legal Regulation of the Supply and Demand of Alcohol and Tobacco in the Republic of Lithuania/A Master's Thesis in Administrative Law. Supervisor: Dr. G. Vilkelis, PhD. – Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of Law, 2013. – 80 p.

ANNOTATION

The Master's thesis analyses the development of the legal regulation of the supply and demand of alcohol and tobacco after the restoration of independence. The paper discusses the most important social changes that had an impact on the content of alcohol and tobacco control policies. Because the purpose of regulating the supply and demand of alcohol and tobacco is to reduce the consumption of these products, the paper presents an overview of the legal regulation of the most effective legal measures (advertising, excise tax, etc.) limiting the supply and demand of alcohol and tobacco. The effectiveness of legal acts regulating the control of alcohol and tobacco consumption is evaluated by analysing statistical information and the results of a conducted survey.

Key words: alcohol and tobacco, legal regulation, amendment of legal acts, effectiveness legal acts.

SANTRAUKA

Moksliškai įrodyta, kad alkoholis ir tabakas neigiamai veikia žmogaus sveikatą bei socialinį gyvenimą. Šių produktų vartojimo paplitimas laikomas viena iš opiausių šiuolaikinio pasaulio problemų. Todėl alkoholio ir tabako pasiūla ir paklausa turi būti griežtai valstybės reguliuojama.

Alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinis reglamentavimas Lietuvos Respublikoje pradėtas priėmus du pagrindinius teisės aktus - Alkoholio kontrolės įstatymą ir Tabako kontrolės įstatymą. Šio darbo tikslas yra sistemiškai išanalizuoti bei kritiškai įvertinti alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinį reguliavimą Lietuvos Respublikoje 1990 – 2013 metais. Analizuojant esminius reguliavimo pokyčius ir juos lemiančias priežastis, siekiama įvertinti jo veiksmingumą.

Alkoholio ir tabako pasiūlą ir paklausą reglamentuojantys teisės aktai per visą nepriklausomybės laikotarpį keisti daugybę kartų. Tai lėmė nenuoseklų ir nestabilų teisinį reguliavimą. Esminiai socialiniai pokyčiai įtakoję alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinį reguliavimą buvo valstybės monopolio gaminti stipriuosius alkoholinius gėrimus panaikinimas bei valstybinės tabako gamybos atsisakymas, prisijungimas prie Pasaulio sveikatos organizacijos ir įstojimas į Europos Sąjungą. Pastarųjų organizacijų veikla alkoholio ir tabako kontrolės srityje daro didelę įtaką nacionaliniam alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisiniui reguliavimui.

Siekiant mažinti alkoholio ir tabako vartojimą teisės aktuose įtvirtintos pagrindinės, mokslu pagrįstos teisinės šių prekių pasiūlos ir paklausos ribojimo priemonės, tokios kaip reklama, akcizo mokestis, alkoholio ir tabako prieinamumą ribojančios ir patrauklumą mažinančios priemonės. Darbe pateikiama išsami minėtų priemonių reglamentavimo apžvalga rodo, kad jų potencialas iki galo neišnaudojamas – dažnai daromos išlygos iš nustatytų ribojimų, priimami neproporcingi siekimui tikslui sprendimai, neužtikrinamas tinkamas minėtų priemonių įgyvendinimas. Be to dažnos pataisos priimanamos neatliekant išsamesnių mokslinių tyrimų, o remiantis beveik vien tik loginėmis prielaidomis bei neanalizuojant teisės aktų projektų galimo poveikio esamai situacijai, o nulemtos tam tikrų interesų grupių įtakos.

Alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo veiksmingumas vertintas nustatant ar jo realus poveikis atitinka planuotus rezultatus. Statistinės informacijos ir apklausos rezultatų analizė atskleidė, kad alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reguliavimo tikslas – mažinti alkoholio ir tabako vartojimą, yra sunkiai įgyvendinamas. Teisiniu reguliavimu pavyko tik kažkiek stabilizuoti tabako vartojimą, tuo tarpu suvartojamo alkoholio kiekiai turi tendenciją kiekvienais metais augti.

SUMMARY

It has been scientifically proven that alcohol and tobacco have a negative effect on the health and social life of individuals. The widespread consumption of these products is considered to be one of the most pressing issues in the modern world. Therefore, the supply and demand of alcohol and tobacco should be strictly controlled by the state.

The legal regulation of the supply and demand of alcohol and tobacco in the Republic of Lithuania was initiated by passing two main legal acts – the Law on Alcohol Control and the Law on Tobacco Control. The purpose of this thesis is to systematically analyse and critically evaluate the legal regulation of the supply and demand of alcohol and tobacco in the Republic of Lithuania over the period of 1990 – 2013. An analysis of essential changes in regulation and the causes of these changes is conducted in order to assess the effectiveness of the said regulation.

The legal acts regulating the supply and demand of alcohol and tobacco during the period since the restoration of independence have been amended countless times. This has resulted in inconsistent and unstable legal regulation. Essential social changes that had an impact on the legal regulation of the supply and demand of alcohol and tobacco were the dissolution of the state's monopoly on the manufacture of spirits and tobacco, the state's membership in the World Health Organisation, and admission to the European Union. The latter organisation's activity in the area of alcohol and tobacco control has a very strong influence on the national legal regulation of the supply and demand of alcohol and tobacco.

Measures such as advertising, excise tax, and measures reducing the accessibility or appeal of alcohol and tobacco that are scientifically proven to be effective and means to control the supply and demand of alcohol and tobacco are established in legal acts in order to reduce the consumption of these products. The comprehensive overview of the aforementioned regulatory measures demonstrates that these measures are not used to their full potential. Exemptions from established limitations are granted, disproportionate solutions are applied, and the suitable implementation of regulatory measures is not ensured. Besides this, amendments are frequently made based on logical assumptions and under the influence of certain interest groups, without conducting comprehensive scientific research or an analysis of the possible effects legal acts could have on the current situation.

The effectiveness of the legal regulation of alcohol and tobacco supply and demand is assessed by identifying whether actual results correspond to intended results. The analysis of statistical information and the results of the questionnaire show that the purpose of the legal regulation of alcohol and tobacco supply and demand, i.e., to reduce the consumption of alcohol and tobacco, is difficult to implement. Legal regulation has had success in partially stabilising the consumption of tobacco, however, alcohol consumption levels continue to grow every year.

1 priedas.

Nacionalinės tabako gamintojų asociacijos pirmininko atsakymai į interviu klausimus:

1) Kaip vertinate pastaraisiais metais Lietuvoje vykdomą akcizų tabako gaminiams didinimo politiką? Kaip manote, ar tabako akcizų didinimas mažina tabako gaminių vartojimą?

Manau, kad Lietuvoje tabako akcizas nemažina vartotojų skaičiaus, nes plačiai paplitusi alternatyvi, t. y. nelegali rinka. Idealiu atveju, kainos padidinimas sumažina norą įsigyti produktą. Tačiau Lietuvoje net 30-50 proc. rūkančiųjų renkasi nelegaliai įvežtas cigaretes. Net jei kaina kyla ir nelegalioje rinkoje, vis tiek žmogus pirkdamas nelegalioj rinkoj galvoja, kad sutaupo. Dėl to akcizas Lietuvoje tėra fiskalinė biudžeto papildymo priemonė, o ne vartotojų elgseną reguliuojantis veiksnys.

2) Kokį poveikį, Jūsų manymu, tabako pramonei ir jo vartojimo mastams turės naujoji ES tabako gaminių direktyva, numatanti cigarečių pakuočių suvienodinimą ir tam tikrų sudedamųjų dalių uždraudimą?

Neigiamą įtaką pajus biudžetas, nes negaus pajamų iš uždraustų produktų akcizo. Neigiamą įtaką pajus ir legaliai veikiantys tabako gamintojai, platintojai ir prekybininkai, nes praras pajamas iš uždrausto produkto pardavimo. Teigiamą poveikį pajus nelegalios rinkos dalyviai. Dėl alternatyvios rinkos egzistavimo nemanau, kad draudimai sumažins vartotojų skaičių.

3) 2000 m. Lietuvoje įsigaliojo tabako gaminių reklamos draudimas. Kaip tuo metu į šį draudimą reagavo tabako gamintojai ir pardavėjai bei kaip sekėsi jį įgyvendinti, atsižvelgiant į tai, kad ne visada buvo aišku kas būtent laikoma tabako reklama?

TV, spaudos ir išorės reklamos draudimą nėra sunku įgyvendinti, nes tai akivaizdus reiškinys. Kur sunkiau buvo suprasti kontroliuojančios įstaigos – VTAKT logiką, kai buvo baudžiama už įprastinę komercinę veiklą, pvz, prekės ženklo demonstravimą prekybos vietoje, skirtingą produktų išdėstymą ant lentynos ir pan. Ginčai dėl šių dalykų tęsiasi iki šiol.

4) 2007 m. įsigaliojęs draudimas rūkyti viešojo maitinimo įstaigose sulaukė neigiamos šio verslo atstovų reakcijos, tačiau jam pritarė nerūkančioji visuomenės dalis. Kaip manote, ar šis draudimas turėjo kažkokių teigiamų rezultatų kovai su rūkymo paplitimu?

Teigiama šio sprendimo pusė – sumažėjo konfliktų tarp rūkančių ir nerūkančių. Tačiau absoliutus rūkymo draudimas patalpose turėjo ir neigiamų pasekmių. Rūkantieji yra išvyti į atvirą lauką. Prie klubų besibūriuojantys madingai apsirengę ir rūkantys jaunuoliai yra matomi nepilnamečiams kaip tam tikras “kieto ir nepriklausomo jaunimo” pavyzdys (role model). Ne paslaptis, kad vakarais lauke parūkyti išėję klientai triukšmauja po kaimynų langais, šiukšlina.

Mūsų nuomone, šių problemų būtų išvengta, jei būtų leista įkurti rūkymo patalpą viduje. Saugant personalo sveikatą galima šioje patalpoje neaptarnauti. Šį modelį gana sėkmingai įgyvendino žymiai racionalesni estai.

5) Siekiant reguliuoti tabako gaminių pasiūlą ir paklausą gana dažnai priimamos Tabako kontrolės įstatymo pataisos, numatančios naujus ribojimus tabako gamybai ir prekybai. Ar tabako pramonės atstovai dalyvauja svarstant įstatymo pakeitimo projektus? Ar bando paveikti tam tikrų sprendimų priėmimą teikdami savo argumentus ir pasiūlymus?

Tabako gaminiai yra bene labiausiai reguliuojama masinio vartojimo produkto (FMCG) sritis. Griežtu reglamentavimu mes konkuruojame nebent su vaistų pramone. Natūralu, kad jei tavo produkto sudėtis, gamyba, išvaizda, prekyba visiškai priklauso nuo politikų sprendimų, tai tiesiog privalai dalyvauti svarstyme dėl šių sprendimų. Tabako pramonė samdo profesionalius konsultantus, stebi įstatymų projektus, dalyvauja diskusijose, nes kitaip negalėtų nei planuoti, nei vykdyti savo veiklos.

2 priedas.

Klausimynas Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentui ir Nacionalinei tabako ir alkoholio kontrolės koalicijai:

1. Kaip vertinate Alkoholio kontrolės ir Tabako kontrolės įstatymuose numatytus alkoholio ir tabako gamybos ir pardavimo ribojimus? Ar jie yra proporcingi siekiamam tikslui mažinti alkoholio ir tabako vartojimą?
2. Kaip Jūs manote, kodėl Lietuvoje vykdoma alkoholio ir tabako kontrolės politika nepasiekia savo pagrindinio tikslo, t. y. kodėl nemažėja alkoholio ir tabako vartojimo mastai? Kurios teisinės priemonės, Jūsų nuomone, yra iš tiesų efektyvios ir padeda mažinti alkoholio ir tabako vartojimo mastus?
3. Per Nepriklausomybės laikotarpį Alkoholio kontrolės ir Tabako kontrolės įstatymai keisti bene 20 kartų. Kaip manote, kas lemia tokią situaciją, t. y. kodėl įstatymai keičiami taip dažnai? Kaip tokios dažnos teisės aktų pataisos veikia alkoholio ir tabako kontrolės efektyvumą?
4. Alkoholio kontrolės ir Tabako kontrolės įstatymų pataisos, numatančios alkoholio ir tabako gamybos ir prekybos ribojimus dažnai sulaukia neigiamos alkoholio ir tabako pramonės atstovų reakcijos. Kaip, Jūsų manymu, užtikrinti skirtingų visuomenės (sveikatos apsauga, socialinė gerovė) ir pramonės atstovų (pelnas) interesų pusiausvyrą?
5. Kokias, Jūsų manymu, didžiausias klaidas per Nepriklausomybės laikotarpį padarė įstatymų leidžiamoji valdžia kovodama su alkoholio ir tabako vartojimu bei kokie yra svarbiausi laimėjimai šioje srityje?
6. Kokį poveikį, Jūsų manymu, tabako pramonei ir jo vartojimo mastams turės naujoji ES tabako gaminių direktyva, numatanti cigarečių pakuočių suvienodinimą ir tam tikrų sudedamųjų dalių uždraudimą?
7. Alkoholio kontrolės įstatyme numatyta gana daug alkoholio prieinamumą mažinančių priemonių, pvz. pardavimo vietos ir laiko ribojimai. Kaip Jūs manote, ar šios priemonės padeda kovoti su augančiu alkoholio vartojimu, ar tik skatina nelegalią prekybą alkoholiniais gėrimais?

3 priedas.

Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento atstovo atsakymai į 2 priede pateiktus klausimus:

1. Alkoholio kontrolės įstatyme (toliau – AKĮ) bei Tabako kontrolės įstatyme (toliau – TKĮ) nustatyti ribojimai labai skiriasi savo esme ir griežtumu, tačiau atsižvelgiant į tai, kad nėra pasiekiami alkoholio bei tabako vartojimo mažėjimo tikslai, alkoholio ir tabako gamybos, reklamos ir pardavimo ribojimai nėra pakankami siekiamam tikslui pasiekti.
2. Pačios efektyviausios alkoholio ir tabako vartojimo mažinimo priemonės yra minėtų produktų kainų didinimas, prieinamumo mažinimas ir visiškas reklamos ir bet kokių vartojimo skatinimo būdų uždraudimas. Daugiau informacijos apie tai galite rasti interneto svetainėse www.ntakd.lt (veikla, naujienos, Informacinė medžiaga), www.koalicija.org.
3. Dažna bet kokių įstatymų kaita visuomenėje didina nepasitikėjimą įstatymais.
4. To padaryti neįmanoma, nes alkoholio ir tabako gamintojų ir prekybininkų interesas visada yra pelno didinimas, o visuomenės interesas, kaip minėjote – sveikatos apsauga, socialinė gerovė, saugumas, švari aplinka. Tam, kad pasiekti visuomenės tikslus visada bus pažeidžiamas minėtų verslo sričių interesas, todėl neįmanoma rasti interesų pusiausvyros.
5. Departamentas nėra atlikęs analizės, kuri iliustruotų, kurie sprendimai buvo naudingiausi, kurie žalingiausi. Tačiau remiantis atsakyme į 2 klausimą pateiktomis priemonėmis, galite rasti atsakymą į pateiktą klausimą. Vienas iš didžiausių laimėjimų tabako kontrolės srityje buvo tabako vartojimo viešose vietose uždraudimas bei visiškas tabako reklamos draudimas.
6. Taip įmonės gaminančios tabako gaminius pelnas dėl šio teisės akto, jei jis bus priimtas tikrai sumažėtų, tačiau Lietuvos ekonomika nepajautų didesnio neigiamo poveikio. Tačiau tabako vartojimas turėtų mažėti, ypač vaikų ir paauglių tarpe, ką rodo kitų valstybių patirtis įsivedus panašias priemones.

7. Kaip minėta atsakyme į 1 klausimą, dabartiniai alkoholio pardavimų ribojimai nepasiekia tikslo, dėl to, kad jie nėra pakankami, juose yra daug išimčių.

Nacionalinės tabako ir alkoholio kontrolės koalicijos atstovo atsakymai į 2 priede pateiktus klausimus:

1. AKĮ ir TKĮ numatytus alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių gamybos ribojimus vertiname teigiamai. Gamybos sritis Lietuvoje pakankamai griežtai reglamentuota, ramina tai, kad gamyba licencijuota. Žinoma AKĮ šioje vietoje esame silpnųjų vietų - fizinių asmenų naudojimui galima gaminti alkoholinius gėrimus. Tokios įstatyminės išimtys gerokai apsunkina AKĮ įgyvendinimą. Šiuo atveju policijos struktūrai tenka didesnis darbo krūvis, didėja tikimybė naminukės gamintojams išsisukti nuo atsakomybės, mėginant įrodyti, kad alkoholiniai gėrimai buvo gaminti fiziniam naudojimui ir pan. Ypatingą nerimą kelia nepailstančios iniciatyvos naminukę legalizuoti.

AKĮ numatytus alkoholio pardavimo ribojimus vertiname kaip nepakankamus. Licencijavimas, ženklinimo reikalavimai, alkoholinių gėrimų prekybos laiko ribojimas - stipriosios įstatymo pusės, tačiau siekiant mažinti alkoholinių gėrimų vartojimą reikalinga dar labiau trumpinti alkoholinių gėrimų prekybos laiką, mažinti jų prieinamumą, kuriant specializuotus alkoholinių gėrimų skyrius, taip pat mažinti prekybos taškų skaičių, taikyti kitas mokslu pagrįstas alkoholio kontrolės politikos priemones. TKĮ taip pat matome spragų, susijusių su prekybos ribojimais. Išduodamos licencijos ne tik turėtų būti brangesnės, bet ir terminuotos, tabako gaminiai neturėtų būti matomi pirkėjams, o laikomi specialiuose prekystaliuose įrengtuose stalčiuose ar lentynose, nematomose pirkėjams.

Apibendrintai galima pasakyti, kad dabartiniame AKĮ ir TKĮ numatytus pardavimo ribojimus laikome neproporcingais.

2. Tabako ir alkoholio kontrolės politikos srityje, kalbant apie veiksmingas priemones, dviračio išradinėti Lietuvai jau nebereikia. Visos mokslu pagrįstos priemonės, kurios mažina šių legalių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą, yra gerai žinomos. Šalys siekiančios sumažinti alkoholio vartojimą turėtų taikyti šių priemonių kompleksą (svarbiausios priemonės pabrauktos): Fizinio alkoholio prieinamumo reguliavimo priemonės, mažinančios alkoholio prieinamumą; Akcizų alkoholiniams gėrimams nustatymo politika, mažinanti alkoholio įperkamumą; Visiškas reklamos draudimas; Minimalios alkoholinių gėrimų kainos nustatymas; Vairavimo išgėrus reguliavimo politika; Švietimo ir informacijos apie alkoholio sukeltas pasekmes teikimo

visuomenėje strategijas (įskaitant alkoholinių gėrimų sudėties pateikimą ant pakuočių); Nuo alkoholio priklausomų asmenų gydymas ir ankstyvosios intervencijos. Siekiant sumažinti tabako vartojimą: tabako gaminių kainos didinimas, tabako reklamos ir rėmimo draudimas, vaizdiniai įspėjimai apie tabako daromą žalą, apsauga nuo pasyvaus rūkymo įgyvendinant draudimus rūkyti viešose vietose. Taigi Lietuvos nesėkmė ir slypi tame, kad šios priemonės dar nėra numatytos įstatymuose arba, jei yra, nėra užtikrinamas jų įgyvendinimas. Tam didelės įtakos turi silpna politinė valia; valstybės taikstymasis su tuo, kad alkoholio ir tabako pramonės atstovai gali nevaržomai daryti įtaką politikams; aukštas korupcijos lygis; nepakankamas pilietinės visuomenės įsitraukimas į šių problemų sprendimą. Pokyčių būtų galima pasiekti ir visiškai uždraudus alkoholio reklamą ir rėmimą, kadangi tokiu būdu būtų sustabdytas alkoholio pramonės pinigų tekėjimas į žiniasklaidą, kuri nustotų teikti šališką, neobjektyvią informaciją ir nebeklaidintų ne tik visuomenės, bet ir nedarytų spaudimo politikams.

3.Jei TKĮ keičiamas kiek rečiau, su AKĮ turime visiškai kitokią situaciją - šio įstatymo keitimo projektai registruojami vienas po kito. Įstatymai keičiami taip dažnai dėl labai paprastos priežasties – alkoholio pramonės įtakos. Ne paslaptis, kad bendrovės, gaminančios ir prekiaujančios alkoholiu yra glaudžiai susiję su žiniasklaida, pvz. koncernui „MG Baltic” priklauso alkoholio gamintojas – „Stumbras”, etilo alkoholio gamintojas – „Bioture”, didmenininkas – „Mineraliniai vandenys”, ir tuo pat metu tokios žiniasklaidos priemonės kaip TV kanalas LNK, portalas alfa.lt. Susijungę į asociacinius darinius šios verslo struktūros gali lengvai daryti įtaką politikams. Pastarieji priėmę vienus ar kitus susitarimus su alkoholio pramone netrukus jaučia poreikį „plauti sąžinę“, „pasigerinti rinkėjams“, todėl tuoj pat skumba registruoti pataisas, kurios šiek tiek gerintų situaciją. Būtent dėl to AKĮ turime numatytų neblogų priemonių, tačiau mažai kas padaryta iki galo: draudžiama pardavinėti nepilnamečiams, tačiau baudos įmonėms ir pardavėjams neadekvačiai mažos; prekyba licencijuojama, tačiau licencijų kaina labai maža, o pats dokumentas neterminuotas, draudžiame išorinę stipriųjų gėrimų reklamą, tačiau leidžiame reklamuoti lengvuosius alkoholinius gėrimus ir t.t. Žinoma tam įtakos turi ir alkoholio vartojimo įsitvirtinimas Lietuvos kultūroje, gėrimo laikymas socialine norma. Tarkim Seimo nariai žino, kad jų kadencija tetruks 4 metus, todėl jiems svarbu būti perrinktais ar bent jau nesugadinti partijos įvaizdžio, todėl dažniausia palaikomi populistiniai sprendimai, tie kuriuos liaudis mėgsta ir palaiko. Kita problema stabdanti veiksmingų alkoholio ir tabako kontrolės priemonių įgyvendinimą yra ta, kad alkoholis ir tabakas laikomi įprastomis prekėmis, papildančios valstybės biudžetą. Nors tiek LR Konstitucinio teismo išaiškinimas, tiek mokslininkai pabrėžia, kad tai specialios prekės, kurioms, siekiant apsaugoti visuomenės sveikatą, netaikomi laisvosios rinkos dėsniai.

Tuo pačiu Finansų ir Ūkio ministerijose bei ekonomistų tarpe vyrauja nesuvokimas, kad alkoholio/tabako vartojimas duoda ne tik pajamas iš akcizų, bet sąlygoja socialinę ir ekonominę žalą sveikatai t.y. sumažėjus alkoholio vartojimui tai pateikiama kaip neigiamas veiksnys, nes (esant pakankamai reikšmingam vartojimo mažėjimui) mažėja pajamos iš akcizų ir ieškoma sąsajų su kontrabanda, bet niekada nepažiūrima kaip tai paveikia sveikatos rodiklius ir tokiu atveju pagerėjusi padėtis visuomenės sveikatoje niekam už sveikatos priežiūros ribų neįdomi [1]. Dažnai keičiami įstatymai ne tik trukdo veiksmingai dirbti kontroliuojančioms institucijoms, bet apsunkina ir patį verslą.

4.Tiek AKĮ, tiek TKĮ tikslas įvardinamas aiškiai – mažinti alkoholio ir tabako vartojimą. Iškeltas tikslas rodo, kad valstybė sutinka vienos ar kitos verslo įmonės gaminamų produktų pardavimo mažinimo sąskaita gerinti šalies sveikatos, socialinius, ekonominius rodiklius. Nėra ir nebus tokios šalies, kuri sugebėtų ir įtikti šios pramonės šakos atstovams ir tuo pat metu mažinti jų gaminių vartojimą. Tai, kad pramonės reakcija neigiama yra natūralu, kadangi šalies įstatymai siekia mažinti jų pelną t.y. mažinti jų produktų vartojimą tam, kad gerėtų bendra gyvenimo kokybė, mažėtų finansinis šalies nepriteklis ir kt. Siekiant išvengti įtampos tikslinga sekti gerąją Tabako kontrolės pagrindų konvencijos ir jos protokolų praktiką, kur numatyta, kad tabako pramonė turi būti eliminuojama iš bet kokių politinių sprendimų priėmimų procesų, o visi valstybės pareigūnų susitikimai su jais turi tapti vieši, protokoluojami.

5.Lietuvai atgavus nepriklausomybę, netruko praeiti keturi metai ir Lietuva jau turėjo AKĮ ir TKĮ. Be jokios abejonės tai svarbus laimėjimas. 2008 metais be reklamos apribojimų buvo priimta ir alkoholio prieinamumą ribojančių sprendimų. Blaivybės metais buvo padidintas akcizas alkoholiniams gėrimams, o metų pabaigoje buvo priimtos įstatymo pataisos, kurios įtvirtino prekybos alkoholiniais gėrimais laiko apribojimus nuo 2009 metų. Buvo panaikintos mokesčių lengvatos smulkiesiems alaus gamintojams, o metų pradžioje dar kartą padidintas akcizas alkoholiniams gėrimams, įskaitant sidrą. 2008 -aisiais metai įvyko ir kitų, su alkoholio kontrole susijusių pasikeitimų. Buvo sugriežtinta atsakomybė už vairavimą išgėrus. Buvo ne tik padidintos piniginės baudos už vairavimą išgėrus, bet ir buvo pradėtos konfiskuoti transporto priemonės ir net taikomas administracinis areštas. Nuo 0,4 iki 0,2 promilių buvo sumažinta leistina alkoholio koncentracija kraujyje pradedantiems vairuotojams. 2008 metais Lietuvai tapus Šengeno erdvės nare, Lietuvos sienos tapo išorine Šengeno erdvės riba. Į sienų apsaugą buvo daug investuota, apsirūpinta modernia įranga. Tai turėjo sustiprinti sienos apsaugą ir apsunkinti kontrabandinių prekių gabenimu besiverčiančių nusikaltėlių veiklą. 2008 metai tapo lūžio metais, kuomet pirmą kartą po Lietuvos sveikatos programos priėmimo pastebimai sumažėjo alkoholinių gėrimų suvartojimas ir nuo buvusių 14,3 litrų absoliutaus alkoholio, tekusio vienam

gyventojui 2007 metais, sumažėjo iki 13,2 litrų 2008 metais. Tuo pačiu metu padidėjęs akcizas ne tik prisidėjo prie alkoholinių gėrimų vartojimo sumažėjimo, bet ir padidino biudžeto įplaukas. Visa tai galima laikyti pasiekimais. Tai, kad alkoholio kontrolės politikos principai ir Valstybės alkoholio kontrolės programoje užsibrėžti uždaviniai nebuvo įgyvendinti, patvirtino ir 2007 metais šios programos vertinimą atlikusi Nacionalinė sveikatos taryba. Dar daugiau, buvo konstatuota, kad didelė dalis vykdytos alkoholio kontrolės politikos iš esmės prieštaravo Valstybės alkoholio kontrolės programos ir LR Alkoholio kontrolės įstatymo principams. Taip pat alkoholio kontrolės katastrofa galima įvardinti pačioje 2011 m. pabaigoje Seimo atšauktą ir operatyviai Prezidentės pasirašytą alkoholio reklamos draudimo atšaukimą (Dar 2008 m., kuomet Seime buvo pakankamai politinės valios diegiant efektyvias alkoholio kontrolės politikos priemones, buvo numatyta, kad nuo 2012 m. sausio 1d. bus visiškai uždrausta visa alkoholio reklama).

6.ES Tabako produktų direktyva neabejotinai sumažins tabako pramonės pelną. Peržiūrėtas pasiūlymas bus naudingas visiems gyventojams, nes jame numatoma teikti tikslesnę informaciją apie gaminius. Apribojus galimybes suteikti gaminiams patrauklumo, jaunimui kils mažiau noro pradėti vartoti tabaką. Direktyvoje siūlomos priemonės bus naudingos šiuo metu tabaką vartojantiems asmenims, nes padės jiems priimti pagrįstus sprendimus dėl gaminių, o panorėjus – ir dėl metimo rūkyti; tai bus naudinga sveikatai. Visuomenės sveikatos pagerėjimas, pvz. ilgesnis sveikas gyvenimas, naudingas šalių vyriausybėms ir visai visuomenei. Sveika visuomenė yra ne tik visiems gyventojams labai svarbi savaiminė vertybė; ji būtina klestėjimui ir darbo našumui užtikrinti ir yra lemiamas ekonomikos augimo veiksnys. Kasmet viešosios sveikatos priežiūros išlaidos gydant su rūkymu susijusias ligas – remiantis atsargiais vertinimais – sudaro 25,3 mlrd. EUR. Be to, visuomenė per metus praranda dar 8,3 mlrd. EUR dėl su rūkymu susijusių našumo nuostolių (įskaitant ankstyvą išėjimą į pensiją arba mirtį ir pravaikštas). Sumažės vyriausybėms tenkanti našta įgyvendinant tarptautinius įsipareigojimus ir reglamentus, nes valstybės narės galės pasinaudoti viena kitos patirtimi. Tabako gaminių gamintojams bus naudingos aiškesnės taisyklės, geresnis vidaus rinkos veikimas ir visiems vienodos sąlygos. Naujose taisyklėse ypač atsižvelgiama į konkrečius mažų ir vidutinio dydžio įmonių poreikius. Taigi šis dokumentas atneš visapusišką naudą įvairiems sektoriams. Europos Komisija siekdama įvertinti galimas Direktyvos pasekmes atliko didžiulės apimties poveikio vertinimo studiją. Nuoroda: http://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR823.html

7.Šios priemonės be jokios abejonės yra veiksmingos, kadangi nukreiptos į alkoholinių gėrimų prieinamumo mažinimą, kuris yra vienas veiksmingiausių būdų kovoje su besaikiu alkoholio vartojimu. Tačiau, kaip ir minėjome, reikalingas tinkamas šių priemonių įgyvendinimas,

adekvačios baudos ir kt. Be to, nereikia ieškoti sąsajų tarp šių priemonių ir kontrabandos. Nereikia pamiršti, kad kontrabandinius gaminius vartoja tik tam tikras ratas žmonių, be to Lietuva nors ir minima kaip kontrabandos karalienė, tikrasis nelegalaus alkoholio suvartojimo kiekis nėra tinkamai apskaičiuotas. Lietuva dėl palankios geografinės padėties ir kaimyninių valstybių yra tapusi tiek alkoholio, tiek tabako kontrabandos tranzito šalimi, tačiau tai nereiškia, kad neregėto masto kontrabandos kiekiai, išaiškinami mūsų šalies pasienio tarnybų ir LR Muitinės yra skirti mūsų šalies rinkai. Dar viena klaida daroma siejant kontrabandinį alkoholio vartojimą su neveiksminga kontrolės politika yra ta, kad pamirštama, jos didžioji dalis alkoholio kontrolės politikos priemonių dalis yra nukreiptos į jaunimą, kadangi žmogui nepradėjus vartoti alkoholio ar rūkyti iki pilnametystės, tikimybė, kad jis pasiners į šiuos žalingus įpročius- labai menka. Taigi nereikia pamiršti, kad tokios priemonės kaip prieinamumo ir įperkamumo mažinimas visų pirma nukreiptas į jaunus vartotojus, kurie kontrabandines prekes perka labai retai, ypač didesniuose miestuose. Į regis gerokai išpūstą burbulą dėl kontrabandos mastų taip pat reikia žiūrėti atsargiai, nepamiršti kritinio mąstymo. Prakalbus apie kontrabandos priežastis, reikia paminėti, kad „Spinter tyrimų“ atliktos apklausos duomenys, parodė, jog 63,6 proc. Lietuvos gyventojų palankiai vertina „šešėlinę“ ekonomiką. Palankus visuomenės požiūris į kontrabandinių gaminių įsigijimą ir jų vartojimą - taip pat neleidžia tinkamai išspręsti kontrabandos problemos. Politikai dideliu užsispyrimu spręsti šią problemą taip pat nepasižymi - dar nepritarta, visuotinė turto ir pajamų deklaracijai, bausmės už kontrabandos gabenimą neadekvačios, nesiryžtama priimti pranešėjų apsaugos įstatymo, pareigūnai, sugaunantys pažeidėjus nėra motyvuojami priedais, o be to, gauna mažus atlyginimus (tokiu būdu didėja korumpuotų pareigūnų skaičius).

4 priedas.

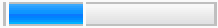
Viešosios nuomonės tyrimas²⁶²

Alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinis reguliavimas

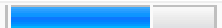
Apklaustos tikslas – nustatyti kaip Lietuvos gyventojai vertina alkoholio ir tabako pasiūlos ir paklausos teisinio reglamentavimo efektyvumą.

Į anketos klausimus atsakė 79 asmenys. Apklausa vyko nuo 2013 m. rugsėjo 22 d. iki 2013 m. lapkričio 16 d.

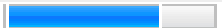
1. Jūsų lytis?

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Moteris	51	 64.6%
Vyras	28	 35.4%

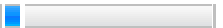
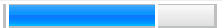
2. Kuriai amžiaus grupei priklausote?

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
iki 18 metų	1	 1.3%
18-29	54	 68.4%
30-39	8	 10.1%
40-49	10	 12.7%
50-59	4	 5.1%
60 ir daugiau	2	 2.5%

3. Kur jūs gyvenate?

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Mieste	58	 73.4%
Kaime	19	 24.1%
Neatsakė į klausimą	2	 2.5%

4. Jūsų išsilavinimas?

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Pagrindinis	5	 6.3%
Vidurinis	17	 21.5%
Aukštasis	57	 72.2%

5. Ar turite vaikų?

²⁶² Interneto prieiga: <http://apklausa.lt/f/alkoholio-ir-tabako-pasiulos-ir-paklausos-teisinis-reguliavimas-yfyzk26/answers/new.fullpage> (anketa neaktyvi nuo 2013-11-16)

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Taip	29	36.7%
Ne	49	62.0%
Neatsakė į klausimą	1	1.3%

6. Ar vartojate alkoholinius gėrimus?

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Taip, bet retai, tik ypatingomis progomis	19	24.1%
Taip, retkarčiais	42	53.2%
Taip, gana dažnai	8	10.1%
Ne	10	12.7%

7. Ar rūkote?

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Taip	32	40.5%
Ne	47	59.5%

8. Kaip manote, ar valstybė priimdama įstatymus ir kitus teisės aktus turėtų reguliuoti alkoholio ir tabako vartojimą?

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Taip, tik tokiu būdu galima užkirsti kelią alkoholio ir tabako daromai žalai	39	49.4%
Taip, bet ribojimai turėtų būti taikomi tik nepilnamečiams asmenims	31	39.2%
Ne, tokiu reguliavimu valstybė pažeidžia žmogaus laisvę rinktis vartoti ar ne tam tikrą produktą	9	11.4%

9. Kodėl, Jūsų manymu, valstybė įstatymais reguliuoja prekybą alkoholiniais gėrimais ir tabako gaminiais bei jų vartojimą? Siekdama: (galite pasirinkti du atsakymų variantus)

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Mažinti alkoholio ir tabako daromą žalą žmogaus sveikatai ir socialiniam gyvenimui	48	29.1%
Apsaugoti vaikus nuo alkoholio ir tabako vartojimo ir jo pasekmių	41	24.8%
Surinkti kuo daugiau akcizo mokesčio į valstybės biudžetą ir taip gerinti šalies ekonomikos būklę	35	21.2%
Vykdyti tarptautinius įsipareigojimus ir ES teisės aktų reikalavimus	33	20.0%
Užtikrinti, kad rinkai būtų pateikiami tik geriausios kokybės produktai	8	4.8%

10. Kaip manote, ar įstatymuose įtvirtintos priemonės padeda mažinti alkoholio ir tabako vartojimą ir jo pasekmes?

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Taip, suvartojamo alkoholio ir tabako kiekiai kiekvienais metais mažėja	12	15.2%
Alkoholio ir tabako suvartojimas neauga, tačiau ir nemažėja	27	34.2%
Ne, vartojimas kiekvienais metais auga	40	50.6%

11. Kokių, Jūsų nuomone, reikia pokyčių siekiant pastebimai sumažinti alkoholio ir tabako vartojimą ir jų daromą žalą sveikatai?

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Gerinti visuomenės informavimą apie alkoholio ir tabako daromą žalą bei vykdyti daugiau švietimo programų mokymo įstaigose	35	29.9%
Griežtinti įstatymų reikalavimus ir nustatyti daugiau ribojimų prekybai alkoholiniais gėrimais ir tabako gaminiais (pvz. didinti kainas, visiškai uždrausti reklamą)	39	33.3%
Nereikia imtis jokių papildomų priemonių, nes šiuo metu alkoholio ir tabako suvartojama nedaug	2	1.7%
Užtikrinti, kad kiekvienam norinčiam būtų suteikta medicininė ir psichologinė pagalba gydantis nuo alkoholizmo ir siekiant mesti rūkyti	41	35.0%

12. Per Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį Alkoholio kontrolės įstatymas, kaip ir Tabako kontrolės įstatymas, buvo keistas daugiau nei 20 kartų. Kaip manote ar tokia dažna nuostatų kaita veikia alkoholio ir tabako kontrolės politikos efektyvumą?

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Veikia teigiamai, įtvirtinami nauji reikalavimai atitinkantys pasikeitusį socialinį gyvenimą, o seni panaikinami	17	19.5%
Įstatymų pataisų dažnumas neturi įtakos alkoholio ir tabako vartojimo mažinimo politikai, svarbesnis yra juose įtvirtintų nuostatų turinys	25	28.7%
Veikia neigiamai, nes dažnai keičiami įstatymai tampa neaiškūs vartotojams ir gamintojams; nespėjama priprasti prie esamos tvarkos, kaip ji vėl keičiama	16	18.4%
Veikia neigiamai, nes taip neužtikrinamas vykdomos politikos nuoseklumas, dažnai kaitaliojami alkoholio ir tabako prekybai taikomi reikalavimai, todėl vartojimas nemažėja	29	33.3%

13. Ar alkoholio (tabako) reklama veikia Jūsų apsisprendimą pirkti konkretų alkoholinį gėrimą (tabako gaminį)?

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Taip, visada perku tik reklamuojamus produktus	1	1.3%
Iš dalies, kartais perku reklamuojamą prekę dėl reklamoje pateikiamų jos savybių ar naujo skonio	32	40.5%
Ne, mano pasirinkimą lemia ne reklama, o kaina, įpročiai ir kt.	44	55.7%
Neatsakė į klausimą	2	2.5%

14. Ar pritariate šiuo metu galiojančiam tabako reklamos draudimui ir ar pritartumėte visiškai alkoholio reklamos draudimui?

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Pritariu tiek alkoholio, tiek tabako reklamos draudimui	48	60.8%
Pritariu galiojančiam tabako reklamos draudimui, bet manau, kad visiškai uždrausti alkoholio reklamą yra netikslinga	20	25.3%
Pritarčiau visiškai alkoholio reklamos draudimui, tačiau tabako reklamos draudimą vertinu neigiamai	3	3.8%
Nepritariu nei alkoholio, nei tabako reklamos draudimui, nes reklama padeda vartotojui išsirinkti geriausią produktą	7	8.9%
Neatsakė į klausimą	1	1.3%

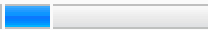
15. Kaip vertinate šiuo metu Lietuvoje vykdomą akcizų tabako gaminiams ir alkoholiniams gėrimams didinimo politiką, t. y. nuolatinį kainų didėjimą? (galite pasirinkti kelis variantus)

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Akcizai turi būti ir toliau didinami, nes didėjant kainai, mažėja šių prekių vartojimas	26	21.7%
Šių prekių kainos turi būti pakankamai didelės ir Lietuvoje jos jau pasiekė šią ribą, todėl daugiau neturėtų didėti	14	11.7%
Valstybė akcizus didina norėdama surinkti kuo daugiau pinigų į valstybės biudžetą, o ne rūpindamasi žmonių sveikata	36	30.0%
Didindama akcizus ir taip keldama kainas valstybė daro žalą šalies ekonomikai, nes didėja kontrabandos mastai	39	32.5%
Akcizo dydis neturi nieko bendro su kontrabandos mastais ir nustatomas dėl alkoholio ir tabako daromos žalos žmogaus sveikatai	5	4.2%

16. Alkoholio kontrolės įstatyme ir tabako kontrolės numatytos įvairios priemonės ribojančios alkoholio ir tabako prieinamumą, pvz. šių prekių pardavimo vietos ir laiko ribojimai, draudimai vartoti alkoholį ir tabaką tam tikrose vietose, amžiaus cenzų įsigyti alkoholinius gėrimus ir tabako gaminius nustatymas ir kt. Kaip manote, ar šios priemonės gali padėti sumažinti alkoholio ir tabako vartojimą? (galite pasirinkti du variantus)

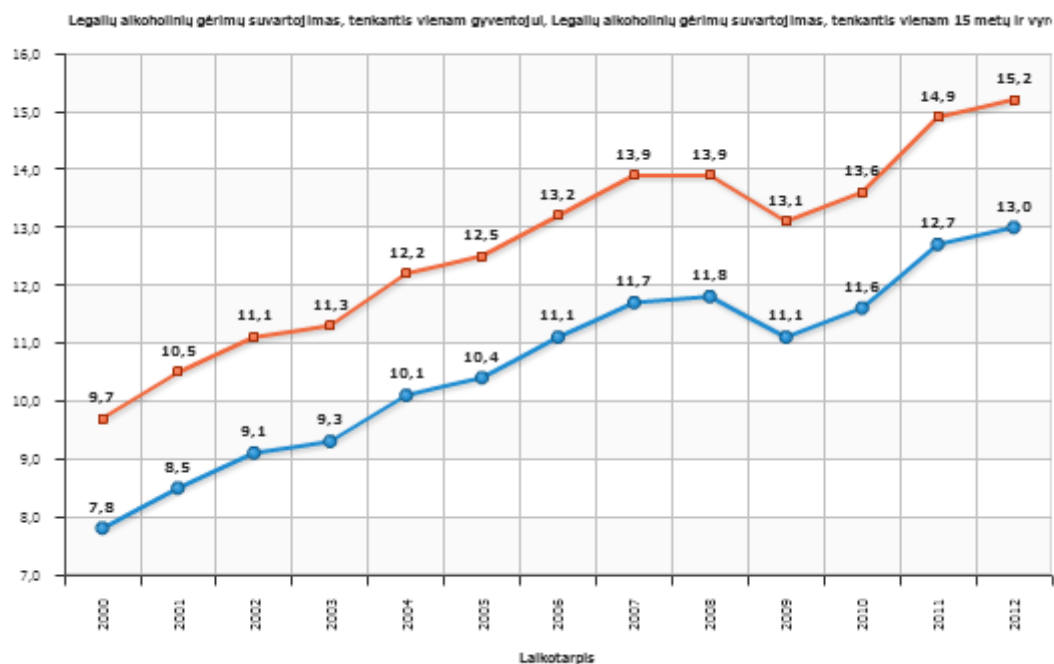
Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Taip, ribojant alkoholio ir tabako prieinamumą jų suvartojimą mažiau	18	20.9%
Šios priemonės, kartu su kitomis įstatymuose numatytomis, padeda kontroliuoti suvartojamo alkoholio ir tabako kiekius, bet ženklų rezultatų neduoda	39	45.3%
Ne, nes Lietuvos įstatymuose nustatyti tik minimalūs ribojimai, kuriuos būtina griežtinti	7	8.1%
Ne, nes visada įmanoma apeiti įstatymą, be to tokie ribojimai pažeidžia žmogaus teisę laisvai įsigyti norimas prekes	22	25.6%

17. Ar pritariate ES iniciatyvai suvienodinti visų gamintojų cigarečių pakuotes ir įvesti reikalavimą spausdinti ant etikečių gąsdinančius paveikslėlius, pvz. vėžio pažeistų plaučių ar nuo astmos dūstančių vaikų nuotraukas?

Atsakymo variantai	Kiekis	Santykis
Pritariu, manau tai atgrasys nuo rūkymo ir apsaugos žmonių sveikatą	45	 57.0%
Nepritariu, manau, kad suvienodinus pakuotes bus pažeidžiamos gamintojų ir vartotojų teisės, o paveikslėliai padarys prekę labai nepatrauklia	17	 21.5%
Nepritariu, manau, tai pertekline priemone ir šiuo metu privalomi užrašai apie rūkymo žalą sveikatai ant cigarečių pakuočių tinkamai atlieka savo funkciją	16	 20.3%
Neatsakė į klausimą	1	 1.3%

5 priedas.

Oficialūs statistiniai rodikliai: alkoholio, tabako vartojimas ir padariniai²⁶³

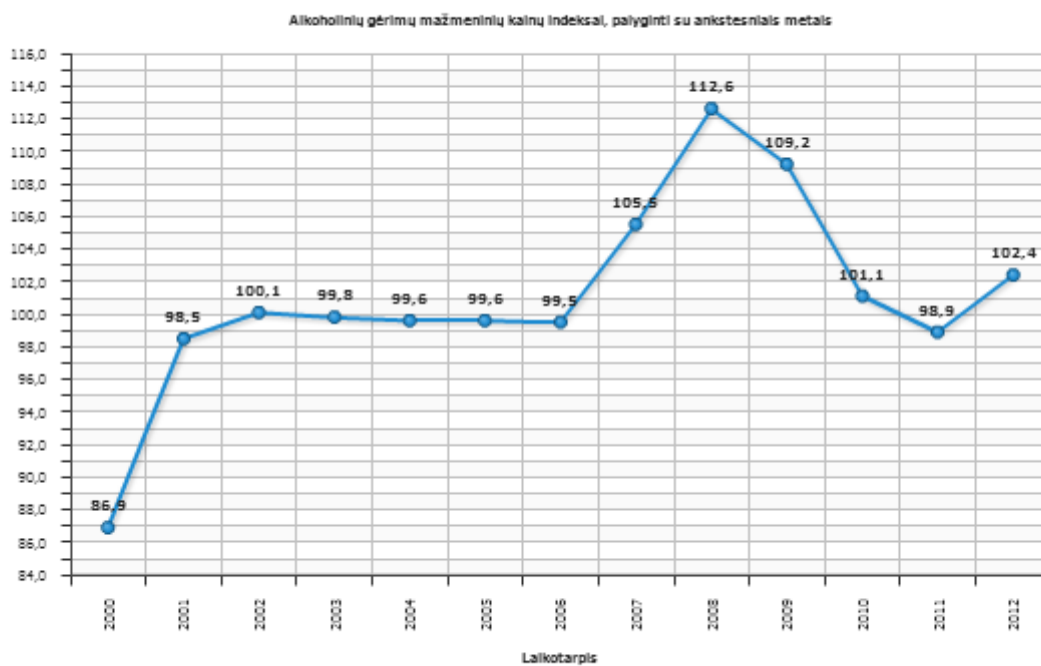
1 pav. Legalių alkoholinių gėrimų suvartojimas, tenkantis vienam gyventojui | litrais, absoliutaus (100%) alkoholio

mėlyna linija

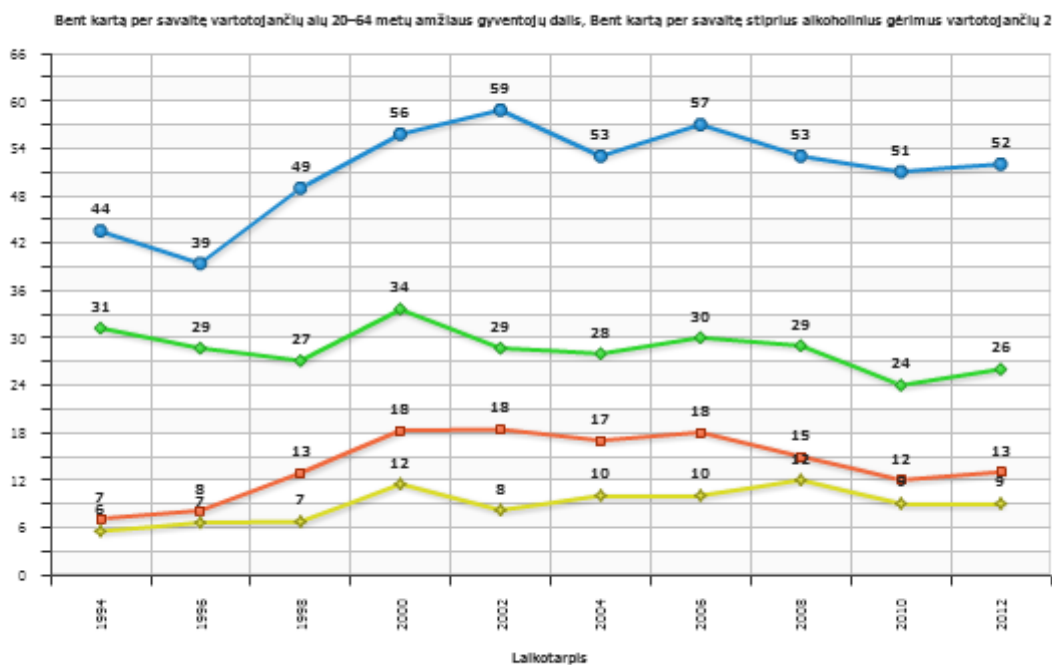
Legalių alkoholinių gėrimų suvartojimas, tenkantis vienam 15 metų ir vyresniam gyventojui | litrais, absoliutaus (100%) alkoholio

raudona linija

²⁶³ Oficialiosios statistikos portalas. Interneto prieiga: <http://osp.stat.gov.lt/rodikliai1> (žiūrėta 2013-11-09)

2 pav. Alkoholinių gėrimų mažmeninių kainų indeksai, palyginti su ankstesniais metais / proc.

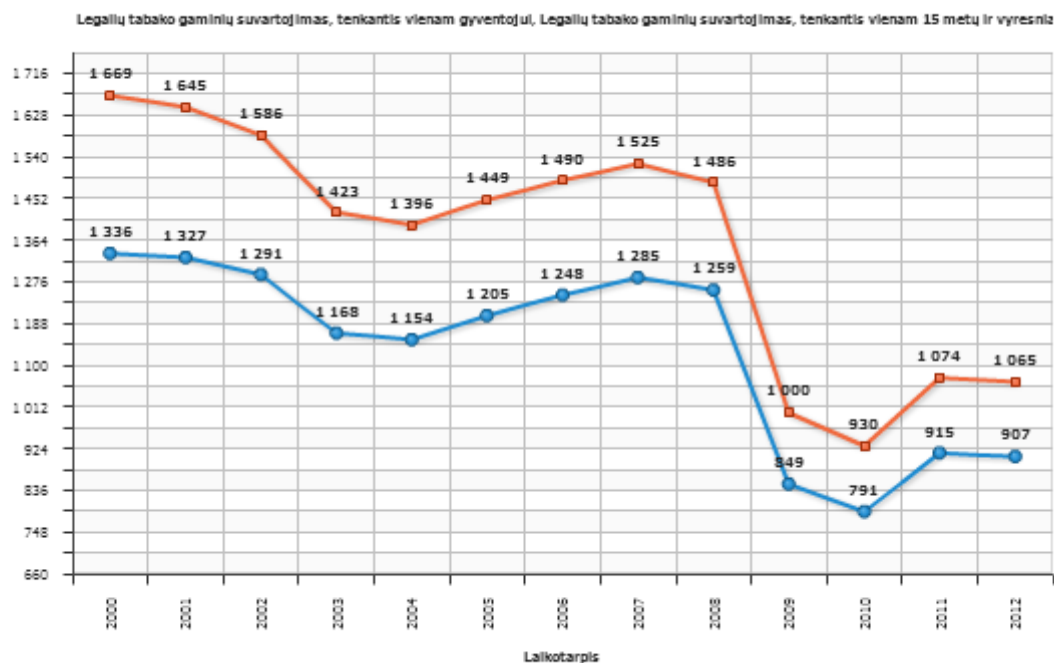

3 pav. Bent kartą per savaitę vartotojančių alų 20–64 metų amžiaus gyventojų dalis | proc.

Vyrai – mėlyna; moterys – raudona

Bent kartą per savaitę stiprius alkoholinius gėrimus vartotojančių 20–64 metų amžiaus gyventojų dalis | proc.

Vyrai – žalia, moterys - geltona

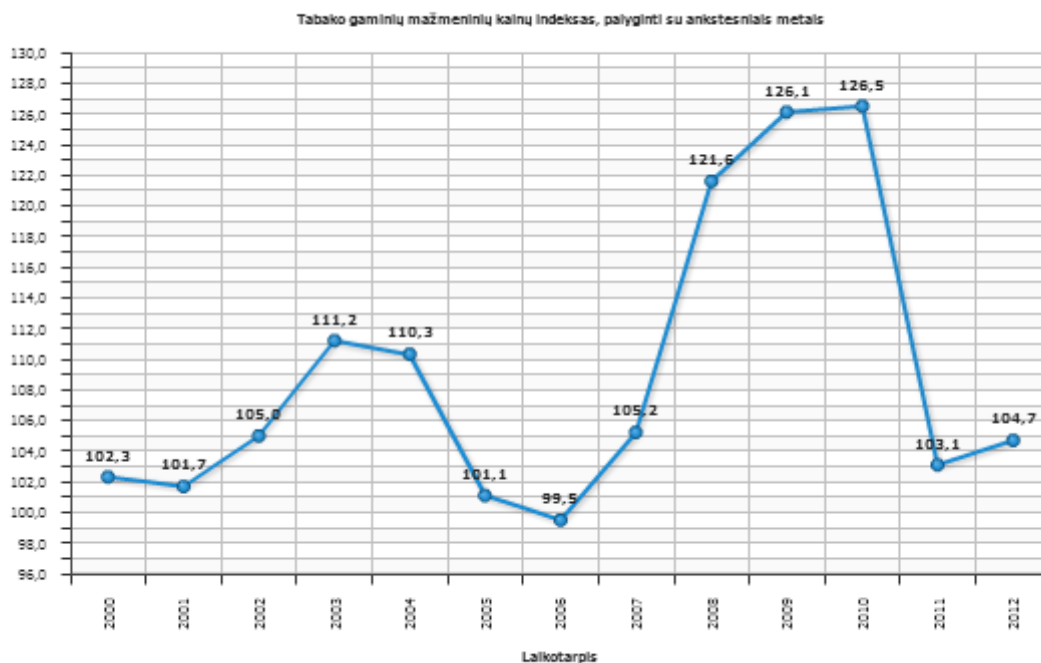

4 pav. Legalių tabako gaminių suvartojimas, tenkantis vienam gyventojui | cigaretės

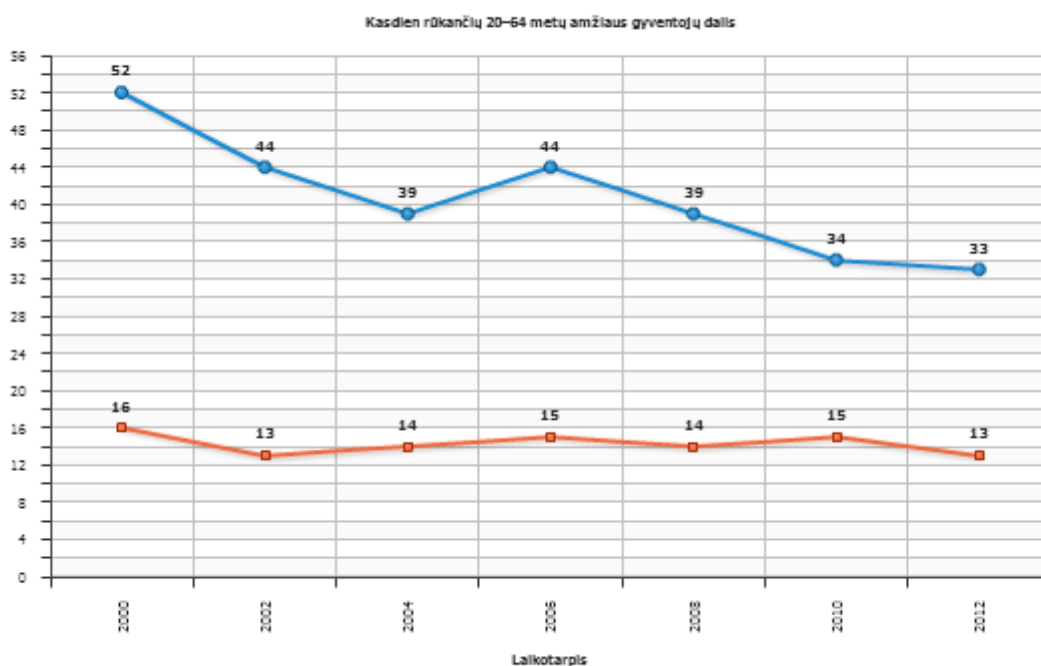
mėlyna linija

Legalių tabako gaminių suvartojimas, tenkantis vienam 15 metų ir vyresniai gyventojui | cigaretės

raudona linija

5 pav. Tabako gaminių mažmeninių kainų indeksas, palyginti su ankstesniais metais | proc.

6 pav. Kasdien rūkančių 20–64 metų amžiaus gyventojų dalis | proc.

vyrai – mėlyna, moterys - raudona